

ชีวิตในอุดมคติตามทฤษฎี
ของพุทธปรัชญาเถรวาท

พระมหากานิต สุขสีโต (สุขวรรณดี)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของวารสารศึกษิตตามหลักศาสนาตามหลักสูตรมหาวิทยาลัย
สาขาวิชาพุทธศาสนานานาชาติ
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๔๖

29A469635

294.301
ภ488๙
2542
ฉ2

Title: ชีวิตในอุดมคติตามทฤษฎีของพุทธปรัชญา
เถรวาท

ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ชีวิตในอุดมคติตามพระคัมภีร์ของพุทธปรัชญาเถรวาท

พระมหาภยิต สุภาสิโต (สุขวรรณดี)

2255

เลขทะเบียน	463635
เลขเรียก	299.301 ๗.2
วันที่	23 ต.ค. ๕6

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๔๒

**THE IDEAL LIFE AS CONCEIVED IN THERAVĀDA
BUDDHIST PHILOSOPHY**

PHRAMAHA BHASIT SUBHASITO (SUKHAWANDEE)

**A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of Requirements
for the Degree of Master of Arts
Department of Buddhism and Philosophy**

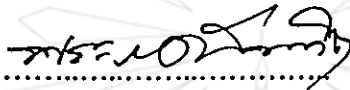
Graduate School

Mahamakut Buddhist University

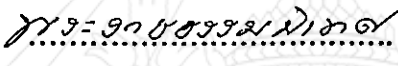
1999

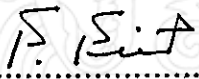
หัวข้อวิทยานิพนธ์ : ชีวิตในอุดมคติตามทฤษฎีของพุทธปรัชญาเถรวาท
ชื่อนักศึกษา : พระมหาภาสิต สุภาสิต (สุวรรณดี)
สาขาวิชา : พุทธศาสนาและปรัชญา
อาจารย์ที่ปรึกษา : พระราชกวี (เกษม สลัญญโต) ป.ธ.ธ., ศน.บ., ศน.ม., Ph. D.

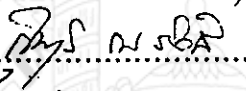
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์
ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(พระราชบัณฑิต)

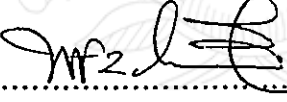
คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(พระราชธรรมนิเทศ)

..... กรรมการ
(พระมหา ดร. ไพฑูรย์ รุจิมีคุโต)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. สุนทร ณ รั้งยี)

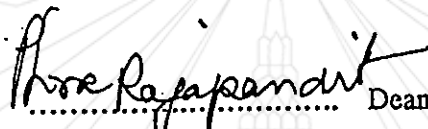

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมภาร พรมทา)

..... ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์
(พระราชกวี)

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

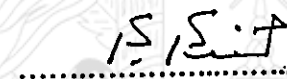
Thesis Title : The Ideal Life as Conceived in Theravada
Buddhist Philosophy
Student's name : Phramaha Bhasit Subhasito (Sukhawandee)
Department : Buddhism and Philosophy
Thesis Advisor : Ven. Phra Rajkawee Pali IX., B.A., M.A., Ph.D.

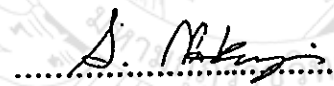
Accepted by the Graduate school, Mahamakut Buddhist University,
in Partial Fulfillment of the Requirements for the Master's degree.

..... Dean of Graduate school
(Ven. Phra Rajapandit)

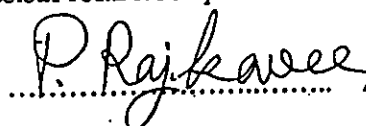
Thesis Committee

..... Chairman
(Ven. Phra Rajadhammanidesh)

..... Member
(Ven. Dr. Paitoon Rucimitto)

..... Member
(Assoc. Prof. Dr. Sunthorn Na-Rangsi)

..... Member
(Assist. Prof. Dr. Somparn Promta)

..... Advisor
(Ven. Phra Rajkawee)

หัวข้อวิทยานิพนธ์ : ชีวิตในอุดมคติตามพระศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท
ชื่อนักศึกษา : พระมหาภยิต สุภาสีโต (สุขวรรณดี)
อาจารย์ที่ปรึกษา : พระราชกวี (เกษม สลฺยฺโต) ป.ช.ศ., ศน.บ., ศน.ม., Ph.D.
สาขาวิชา : พุทธศาสนาและปรัชญา
ปีการศึกษา : ๒๕๔๑

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องนี้ มีความมุ่งหมายเพื่อศึกษาถึงหลักธรรมของพุทธปรัชญาเถรวาทว่า มีความสำคัญและพิเศษอย่างไร คนในสังคมพุทธจึงยอมรับยึดถือปฏิบัติเอาเป็นเป้าหมายสูงสุดของการดำเนินชีวิตและพุทธปรัชญาเถรวาท มีวิธีการปฏิบัติเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดนั้นอย่างไร ผลของการวิจัยพอจะสรุปได้เป็นประเด็นดังนี้.

ชีวิตในอุดมคติตามพระศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท สามารถศึกษาและปฏิบัติได้ ในสองระดับ คือในระดับแรกเป็นวิถีชีวิตของฆราวาส ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการศึกษาปฏิบัติ ในหลักสามประการ ประกอบด้วยทาน ศีลและภาวนา เน้นในหลักฆราวาสธรรม โดยมุ่งผลที่เป็น ประโยชน์สำหรับการดำเนินชีวิตในปัจจุบัน และหลักประกันสำหรับชีวิตที่ดีในอนาคต คือความ สุขความเจริญในสัมปรายภพ

ส่วนในระดับที่สอง คือวิถีชีวิตของพุทธศาสนิกที่มีความพร้อมสูง เป็นผู้ไม่ครอง เรือน (บรรพชิต) ด้วยการศึกษปฏิบัติให้ได้ประโยชน์อย่างสูง คือการดับเพลิงทุกข์และเพลิงกิเลส ตัณณะและการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร เข้าถึงความสุขอันถาวรด้วยการศึกษาปฏิบัติ ในศีล สมาธิและปัญญา โดยเน้นศึกษาปฏิบัติในสมถภาวนา เป็นการการพัฒนาจิตให้มีคุณภาพ ให้มีสมาธิมั่นคงแน่วแน่และวิปัสสนาภาวนา เป็นการพัฒนาปัญญาให้เกิดความรู้และเข้าใจใน สภาวะธรรมตามเป็นจริง เป็นปัญญาที่ทำให้พ้นทุกข์ได้อย่างแท้จริง

ชีวิตในอุดมคติตามพระศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท จึงหมายถึงการดำเนินชีวิตให้ บรรลุประโยชน์ ๓ ประการ ประกอบด้วย.

- ๑) ทิณฐิธัมมิกัตถะ คือ ประโยชน์ในปัจจุบันอัน ได้แก่ประโยชน์ที่จะได้รับในชาตินี้
- ๒) สัมปรายิกัตถะ คือ ประโยชน์ภายหน้า ได้แก่ประโยชน์ที่จะได้รับในชาติหน้า
- ๓) ปรมัตถะ คือ ประโยชน์อย่างสูงสุด ได้แก่การเข้าถึงความหลุดพ้นจากทุกข์โดย สิ้นเชิง

**Thesis Title : The Ideal Life as Conceived in Theravâda
Buddhist Philosophy**

Student's name : Phramaha Bhasit Subhasito (Sukhawandee)

Department : Buddhism and Philosophy

Thesis Advisor : Ven. Phra Rajkawee Pali IX., B.A., M.A., Ph.D.

Academic Year : 1998

ABSTRACT

The purpose of this research is to study how important the principles of Theravâda Buddhist Philosophy are for the Buddhists who have accepted them as the ultimate goal of their life and how the methods of practice leading to the attainment of such goal are.

The result of this research can be concluded as follows :

The ideal life as conceived in Theravâda Buddhist Philosophy can be divided into two levels .

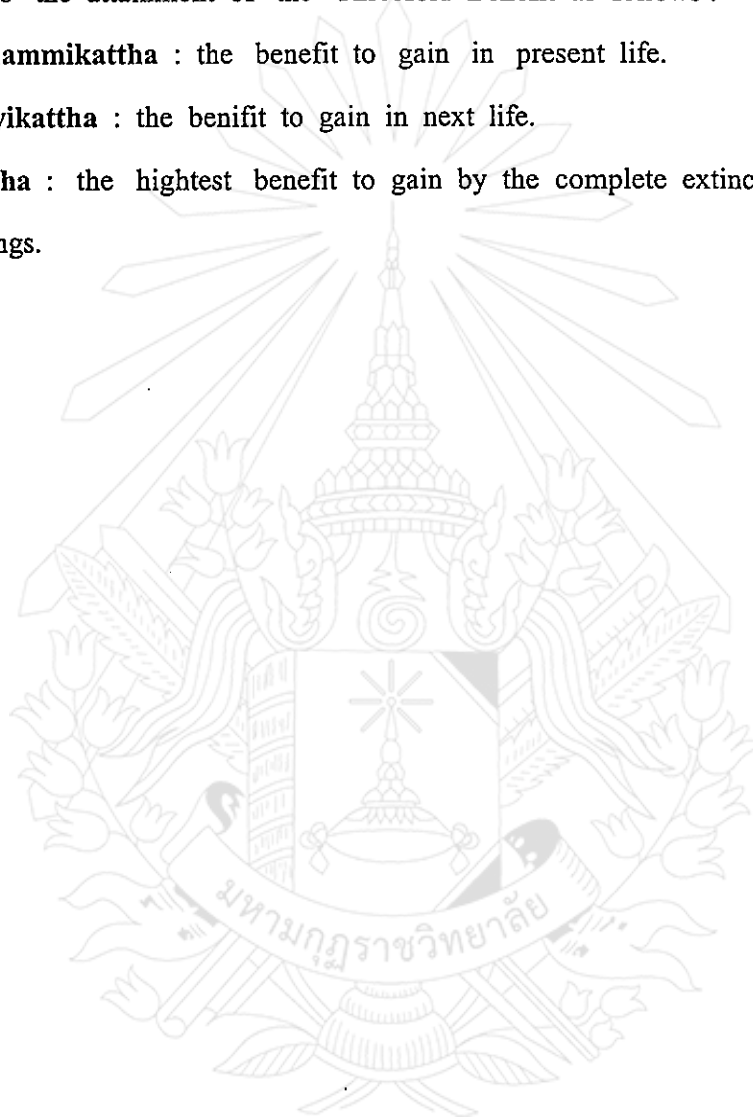
Firstly, it is the way of life of laymen, based on three practices viz. Giving (Dâna), morality (Sîla) and mental development (Bhâvanâ). In this level, the rules of household conducts and are always emphasized with the aim of the present benefit and future benefit, that is, happiness and prosperity in next life.

Secondly, it is the way of life of the Buddhists who are well prepared and lead a homeless life, by studying and practicing for the highest good, that is, eradicating sufferings and defilements and destroying the wheel of life to reach the real blessing by the way of morality (Sîla), concentration (Samâdhi) and wisdom (Paññâ). In this level, it puts an emphasis on concentration

development involved in making the mind qualified, concentrated and pointed and insight development involved in cultivating wisdom to realize the natural conditions as they really are, resulting in the complete eradication of suffering.

The ideal life as conceived in Theravāda Buddhist Philosophy implies living a life leading to the attainment of the Threefold Benefit as follows :

- 1) **Dhitthadhammikattha** : the benefit to gain in present life.
- 2) **Samparāyikattha** : the benefit to gain in next life.
- 3) **Paramattha** : the highest benefit to gain by the complete extinction of sufferings.

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณพระราชกวี (เกษม สฤญโต) ป.ธ.๕ ศน.บ.,ศน.ม.,Ph.D. รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการและวางแผน มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ที่รับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ และได้เมตตาตลอดเวลาให้คำปรึกษาชี้แนะแนวทางในการเขียนวิทยานิพนธ์ กราบขอบพระคุณอาจารย์พระมหา ดร.ไพฑูรย์ รุจิมิโต คณบดีคณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ที่ช่วยตรวจสอบการเขียนวิทยานิพนธ์ ขอกราบขอบพระคุณ พระราชบัณฑิต (พูนศักดิ์ วรรกทโท) คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, และกราบขอบพระคุณพระเดชพระคุณพระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ) ขอขอบคุณรองศาสตราจารย์ ดร.สุนทร ณ รังษี และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมภาร พรหมทา ที่ได้เมตตาตลอดเวลา อ่านและตรวจสอบงานวิจัย

อนึ่งรองศาสตราจารย์ ดร. สุนทร ณ รังษี ยังได้กรุณาปรับปรุงแก้ไขบท Abstract ซึ่งผู้วิจัยขอขอบคุณในความกรุณาเป็นอย่างยิ่ง ขอขอบคุณอาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัยทุกท่าน ซึ่งผู้วิจัยถือว่าคุณอาจารย์ทุกท่านเป็นผู้ให้ประสบการณ์และแสงสว่างทางปัญญา ผู้วิจัยได้เก็บเกี่ยวเอาประสบการณ์ และความรู้เหล่านั้นมาเป็นแนวทางในการทำงานวิจัยครั้งนี้

สำหรับผู้มีพระคุณอันสูงยิ่งที่ผู้วิจัยจะละเลยการกล่าวถึงไม่ได้ คือพระเดชพระคุณ พระราชวรालังการ (พิมพ์ งามวุฒฺโฑ) ท่านเป็นผู้ให้การอุปการะตั้งแต่ผู้วิจัยยังเป็นสามเณรตลอดมาจนวาระสุดท้ายแห่งชีวิตของท่าน

สำหรับท่านที่มีส่วนช่วยเหลือในการอุปการะค่าใช้จ่ายในการทำวิจัยนี้ ผู้วิจัยขอณาชื่อมากล่าวในที่นี้เพื่อเป็นเกียรติ คือ พระมหาสมเดช สมเตโช วัดตรีทศเทพวรวิหาร, ทนาย วันชัย ศรีมงคล, คุณสันติ แสงวงเจริญ หัวหน้างานบริหารการเงิน การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ที่ได้ช่วยเหลือทุนทรัพย์ในการทำงานวิจัยนี้ ขอปณิธานลาโลกิตทุกคนที่เป็นกำลังใจและให้กำลังใจเสมอมา

ความดีใด ๆ แห่งวิทยานิพนธ์นี้ ขอน้อมเป็นสักการบูชาพระคุณของ...

พระพุทธศาสนา สถานที่พักพิงแห่งความร่มเย็น

บิดามารดา ผู้ให้กำเนิดชีวิต

อุปฌาย์อาจารย์ ผู้ให้ชีวิตพรหมจรรย์

บูรพาจารย์และครูอาจารย์ ผู้ให้ปัญญาส่องทางดำเนินชีวิต

พระมหาภานิต สุภาลีโต (สุขวรรณดี)

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(ก)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(ข)
กิตติกรรมประกาศ	(ง)
สารบัญ	(จ)
สารบัญย่อ	(ช)
บทที่ ๑ บทนำ	1
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	2
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	2
๑.๔ วิธีดำเนินการวิจัย	3
๑.๕ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	3
บทที่ ๒ ประวัติและจุดกำเนิดของพุทธปรัชญา	4
๒.๑ วิสัยทัศน์ของเจ้าชายสิทธัตถะ	4
๒.๒ บำเพ็ญทุกกรกิริยา	5
๒.๓ อุปมา ๓ ข้อ ปราภฏแก่พระมหานรุษ	6
๒.๔ ตรัสรู้	7
๒.๕ วิชชา ๓ ประการ	9
๒.๖ วิชชา ๘ ประการ	10
๒.๗ จรณะ ๑๕ ประการ	12
๒.๘ ทรงบำเพ็ญพุทธกิจ	18

บทที่ ๓	ชีวิตในอุดมคติตามพระชนะของพุทธปรัชญาเถรวาท	21
๓.๑	ความหมายของอุดมคติ	21
๓.๒	อุดมคติชีวิตบนพื้นฐานพุทธปรัชญาเถรวาท	28
๓.๓	อุดมคติชีวิตขั้นพื้นฐาน	28
๓.๓.๑)	อุดมคติของชีวิตครอบครัว	30
๓.๓.๒)	การนำหลักโลกธรรมมาเป็นอุดมคติชีวิต	32
๓.๓.๓)	ประโยชน์ของการรู้จักโลกธรรมในฐานะเป็นอุดมคติ	33
๓.๔	อุดมคติชีวิตขั้นสูง	34
๓.๔.๑)	กามภพ	34
๓.๔.๒)	รูปภพ	35
๓.๔.๓)	อรุภพ	36
๓.๔.๔)	โลกุตตรภูมิ	36
๓.๕	อุดมคติชีวิตขั้นสูงสุด	39
๓.๖	อุดมคติของพุทธศาสนิกต่างสถานภาพ	40
๓.๖.๑)	อุดมคติขั้นโลกียภาพ	40
๓.๖.๒)	อุดมคติขั้นโลกุตตรภาพ	41
บทที่ ๔	พุทธวิธีเข้าถึงอุดมคติชีวิต	45
๔.๑	หลักธรรมสำคัญในพุทธปรัชญาเถรวาท	45
๔.๑.๑)	หลักการงดเว้นจากการทำบาปอกุศล	46
๔.๑.๒)	หลักการทำบุญกุศลให้ถึงพร้อม	46
๔.๑.๓)	หลักการทำจิตใจให้ผ่องใส	47
๔.๒	พุทธวิธีการเข้าถึงอุดมคติชีวิตขั้นพื้นฐาน	48
๔.๒.๑)	ศึกษาปฏิบัติหลักธรรมขั้นพื้นฐาน	48
๔.๒.๒)	ศึกษาปฏิบัติหลักธรรมเกี่ยวกับศรัทธา	51
๔.๒.๓)	ศึกษาปฏิบัติหลักธรรมเกี่ยวกับสังคม	53
๔.๒.๔)	ศึกษาปฏิบัติหลักธรรมเพื่อการกลับตัว	58

๔.๒.๕) ศึกษาปฏิบัติหลักธรรมสำหรับการพึ่งตนเอง	59
๔.๒.๖) ศึกษาปฏิบัติหลักธรรมเกี่ยวกับเรื่องการทำบุญ	60
๔.๒.๗) ศึกษาปฏิบัติหลักธรรมเกี่ยวกับความเมตตากรุณา	64
๔.๒.๘) ศึกษาปฏิบัติหลักธรรมเกี่ยวกับความกตัญญูกตเวที	67
๔.๓ พุทธวิธีการเข้าถึงอุคมคติชีวิตขั้นสูง	69
๔.๓.๑) ศึกษาปฏิบัติหลักธรรมพื้นฐานเพื่อเข้าถึงความสุขใน สัมปรายภพ	70
๔.๓.๒) ศึกษาปฏิบัติเรื่องกฎของกรรม	74
๔.๔ พุทธวิธีการเข้าถึงอุคมคติชีวิตขั้นสูงสุด	79
๔.๔.๑) ศึกษาปฏิบัติในหลักอริยสัจ ๔ หรือหลักการชนะทุกข์	80
๔.๔.๒) ศึกษาปฏิบัติในอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ	86
๔.๔.๓) ศึกษาปฏิบัติในเรื่องของไตรลักษณ์	94
๔.๕ พุทธวิธีการเข้าถึงอุคมคติชีวิตของบุคคลต่างสถานภาพ	96
๔.๕.๑) วิธีการเข้าถึงอุคมคติชีวิตของฆราวาสผู้ครองเรือน	96
(๑) ศึกษาปฏิบัติในหลักทาน	96
(๒) ศึกษาปฏิบัติในหลักศีล	96
(๓) ศึกษาในหลักภาวนา	97
๔.๕.๒) วิธีการเข้าถึงอุคมคติชีวิตของบรรพชิต	101
(๑) ศึกษาในหลักศีล	101
(๒) ศึกษาในหลักสมาธิ	103
(๓) ศึกษาในหลักปัญญา	109
บทที่ ๕ ทุกรูปและข้อเสนอนะ	116
๕.๑ บทสรุป	116
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	126
บรรณานุกรม	127
ภาคผนวก ก	131
ภาคผนวก ข	136
ประวัติผู้เขียน	144

สารบัญคำย่อ

คำราที่ผู้วิจัยใช้ศึกษาค้นคว้าหลักพุทธปรัชญา สำหรับการเขียนวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาจากพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวงในการอ้างอิง โดยผู้วิจัยได้ใช้วิธีการเทียบเคียงกับพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐและใช้ชื่อย่อของคัมภีร์ในการอ้างอิงชื่อย่อของคัมภีร์เหล่านั้นมีค่าเต็มดังนี้.

คำย่อ		คำเต็ม		
วิ.	มหาวิ.	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	
วิ.	มหา.	วินัยปิฎก	มหาวรรค	
ที.	สี.	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	สูตรตันตปิฎก
ที.	มหา.	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	สูตรตันตปิฎก
ที.	ปาฎิ.	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวรรค	สูตรตันตปิฎก
ม.	มุ.	มัชฌิมนิกาย	มูลปิณณาสก์	สูตรตันตปิฎก
ม.	ม.	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปิณณาสก์	สูตรตันตปิฎก
ม.	อุป.	มัชฌิมนิกาย	อุปริปิณณาสก์	สูตรตันตปิฎก
ส.	ส.	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	สูตรตันตปิฎก
ส.	นิ.	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	สูตรตันตปิฎก
ส.	ข.	สังยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค	สูตรตันตปิฎก
ส.	มหา.	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค	สูตรตันตปิฎก
อ.	เอก.	อังคุตตรนิกาย	เอกนิบาต	สูตรตันตปิฎก
อง.	ทุกก.	อังคุตตรนิกาย	ทุกกนิบาต	สูตรตันตปิฎก
อง.	ติกก.	อังคุตตรนิกาย	ติกกนิบาต	สูตรตันตปิฎก
อง.	จตุกก.	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	สูตรตันตปิฎก

(ฅ)

อง.	ปญจก.	อังกุตตรนิกาย	ปัญจนินบาต	สุดตันตปิฎก
อง.	นกก.	อังกุตตรนิกาย	นั กนินบาต	สุดตันตปิฎก
อง.	สตุตก.	อังกุตตรนิกาย	สั ตตกนินบาต	สุดตันตปิฎก
อง.	อฎฐก.	อังกุตตรนิกาย	อฎฐกนินบาต	สุดตันตปิฎก
อง.	ทสก.	อังกุตตรนิกาย	ทสกนินบาต	สุดตันตปิฎก
อง.	เอกาทสก.	อังกุตตรนิกาย	เอกาทสกนินบาต	สุดตันตปิฎก
ขุ.	ขุ.	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐ	สุดตันตปิฎก
ขุ.	ขุ.	ขุททกนิกาย	ขุพนินเทศ	สุดตันตปิฎก
ขุ.	ธ.	ขุททกนิกาย	ธัมมบท	สุดตันตปิฎก
ขุ.	ปฎิ.	ขุททกนิกาย	ปฎิสัมภิทามรรค	สุดตันตปิฎก
ขุ.	อุ.	ขุททกนิกาย	อุทาน	สุดตันตปิฎก
ขุ.	อิติ.	ขุททกนิกาย	อิติวุตตก	สุดตันตปิฎก
ขุ.	สุ.	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	สุดตันตปิฎก
อภิ.	วิ.	อภิธัมมปิฎก	วิภังค์	

สำหรับตัวเลข ที่อยู่หลังคัมภีร์ ผู้วิจัยใช้แบบ ๓ ตอน คือเลขเล่ม เลขข้อ และเลขหน้า เช่น ขุ. ธ. ๒๕ / ๑๐ / ๕๕. หมายถึง ขุททกนิกาย ธัมมบท สุดตันตปิฎก เล่มที่ ๒๕ ข้อ ๑๐ และหน้า ๕๕.

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ศาสนาเป็นแบบแผนความเชื่อของมนุษย์ทางด้านคุณค่า และอุดมคติของชีวิต เป็นแนวทางในการพัฒนาจิตใจของบุคคลให้สูงขึ้น รู้จักจำแนกสิ่งดีสิ่งชั่ว และสามารถเลือกปฏิบัติได้ในสังคม โดยเฉพาะในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา พุทธปรัชญาเป็นรากฐานที่มั่นคงของศีลธรรมจรรยา ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรม ตลอดจนเป็นอุดมคติของการดำเนินชีวิตในสังคม

ความมีชีวิตที่ดีของมนุษย์ได้แก่การดำรงชีวิตที่มีอิสรภาพสมบูรณ์ด้วยสุขภาพกายและจิตใจ แต่สภาวะการณ์ของสังคมในปัจจุบันยังมีปัญหาทางสังคมที่แสดงถึงความไม่สมบูรณ์ทางจิตใจ การพัฒนาทางด้านจิตใจจึงเป็นทางออกที่ดีที่สุดสำหรับการก้าวไปสู่เป้าหมายที่ดีที่สุดของชีวิตซึ่งถือว่าเป็นอุดมคติสูงสุดในพุทธปรัชญาเถรวาท

จากอดีตจนถึงปัจจุบัน พุทธศาสนิกชนฝ่ายเถรวาทยอมรับและปฏิบัติสืบกันมา โดยเชื่อว่าพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นวิถีชีวิตหรืออุดมคติที่สามารถนำพาผู้ประพฤติปฏิบัติไปสู่ความสุขและความสมบูรณ์ของชีวิตทั้งกายและจิตใจ แม้ว่าการปฏิบัติตามหลักคำสอนของพุทธปรัชญาเถรวาทจะยังไม่บรรลุผลสูงสุด แต่ก็สามารถนำพาผู้ประพฤติปฏิบัติตามหลักคำสอนนั้นให้ไปสู่ฐานะและภพภูมิที่ดีขึ้นในเวลาที่จะจากโลกนี้ไป เพราะหลักคำสอนในพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นคำสอนที่กล่าวถึงความ เป็นเหตุความเป็นผลและกล่าวถึงกฎแห่งกรรม ทำดีย่อมได้รับผลดี ทำชั่วย่อมได้รับผลชั่ว กล่าวได้ว่าพุทธปรัชญาเป็นปรัชญาแรกของโลกที่ยึดหลักเหตุผลทั้งในภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติซึ่งยืนยันได้จากพุทธคำรัสที่ตรัสไว้ ก่อนพระเชษฐอนุตติกว่า ๕๔๓ ปี และก่อน ยุควิทยาศาสตร์กว่า ๒,๐๐๐ ปี ว่า “ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลมีความดับเป็นธรรมดา ”¹ ซึ่งเป็นพุทธคำรัสที่ตรัสด้วยความเบิกบานพระหฤทัยในยามทั้ง ๓ แห่งราตรีที่ประทับเสวยวิมุตติสุข หลังจาก

¹ วิ. มหา. ๔ / ๑๖ / ๑๘.

ที่พระองค์ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังพระดำรัสในปฐมยามว่า “เมื่อใดธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ ผู้มีเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้นความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไป เพราะมารู้แจ้งธรรมว่าเกิดแต่เหตุ”²

ประเด็นสำคัญ ที่ผู้ศึกษาสนใจที่จะศึกษา คือพุทธปรัชญาเถรวาทมีลักษณะที่สำคัญและพิเศษอย่างไร พุทธศาสนิกชนจึงยอมรับยึดถือปฏิบัติเอาเป็นอุดมคติหรือจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตและมีวิธีการปฏิบัติเพื่อบรรลุอุดมคติ หรือเป้าหมายสูงสุดนั้นอย่างไร ?

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑) เพื่อศึกษาหลักพุทธปรัชญาเถรวาทที่เป็นอุดมคติหรือจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิต
- ๒) เพื่อศึกษาว่าหลักการของพุทธปรัชญาเถรวาทปรากฏอยู่ในวิถีชีวิตของผู้นับถือและเป็นอุดมคติสูงสุดของสังคมแบบพุทธอย่างไร
- ๓) ศึกษาหลักการและวิธีการปฏิบัติ เพื่อบรรลุอุดมคติหรือเป้าหมายสูงสุดตามหลักคำสอนของพุทธปรัชญาเถรวาท
- ๔) เพื่อเป็นประโยชน์แก่การศึกษาและค้นคว้าเกี่ยวกับคำสอนของพุทธปรัชญาเถรวาท ในฐานะเป็นอุดมคติของชีวิตในสังคมต่อไป

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

จะใช้การศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์และเสนอรายงานเป็นแบบพรรณนา จะศึกษาประวัติความเป็นมาของพุทธปรัชญาเถรวาทโดยสังเขป โดยจะเน้นศึกษาในหลักการและวิธีการปฏิบัติที่สามารถนำไปสู่การบรรลุอุดมคติในระดับต่าง ๆ ตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา เพื่อให้สอดคล้องกับการศึกษาและปฏิบัติของพุทธศาสนิก จึงได้ทำการศึกษาค้นคว้าหลักการและวิธีการปฏิบัติ ทั้งในระดับโลกียธรรมและโลกุตตรธรรมตามประเภทของศาสนิก คือทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต

² วิ. มหา. ๔/๑/๒.

๑.๔ วิธีดำเนินการวิจัย

๑) จะใช้การศึกษาค้นคว้ารวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลที่สำคัญ คือหอสมุดแห่งชาติ, พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ, หอสมุดมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, หอสมุดบัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, หอสมุดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, หอสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร

๒) สํารวจเอกสารงานวิจัย วิทยานิพนธ์และหนังสือที่เกี่ยวข้อง เพื่อพิจารณาว่ามีงานวิจัย วิทยานิพนธ์หรือหนังสือเล่มใดที่ทำการศึกษาในแนวนี้บ้าง

๓) ศึกษาจากปาฐกถาของนักการศาสนาผู้รู้ผู้ชำนาญเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา

๔) ศึกษาจากหนังสือพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง ของกรมการศาสนา

โดยผู้ศึกษา จะเข้าไปเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเองจากเอกสาร งานวิจัย วิทยานิพนธ์ และหนังสืออื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยนี้ ตามแหล่งข้อมูลดังที่กล่าวมาแล้ว

๑.๕ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑) ทำให้ทราบหลักการของพุทธปรัชญาเถรวาทในฐานะเป็นอุดมคติของชีวิต
- ๒) ทำให้ทราบทรรศนะคติของนักการศาสนาเกี่ยวกับวิถีทางดำเนินชีวิตในรูปแบบของสังคัมพุทธ
- ๓) ทำให้ทราบผลที่จะได้รับจากการปฏิบัติเพื่อบรรลุอุดมคติสูงสุด
- ๔) วิทยานิพนธ์นี้ อาจเป็นประโยชน์สำหรับผู้ศึกษาค้นคว้าวิจัยเกี่ยวกับเรื่องอุดมคติของพุทธปรัชญาเถรวาทและเรื่องอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

บทที่ ๒

ประวัติและจุดกำเนิดพุทธปรัชญา

๒.๑ วิสัยทัศน์ของเจ้าชายสิทธัตถะ

ชีวิตที่เกิดมาแล้วต้องประสบกับความทุกข์นานัปการ ทั้งทางกายและทางจิตใจ ทุกข์กายเช่นต้องหาอาหารมารองรับความหิวกระหาย ต้องทนต่อความหนาวร้อนของอากาศ ถูกแมลงสัตว์กัดต่อยตลอดถึงความเจ็บไข้ต่างๆ ส่วนทางใจยิ่งทุกข์หนักไปกว่าทางกายเสียอีก แต่เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วความทุกข์มี ๓ ประการคือปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้น เป็นทุกข์ พัดพรากจากสิ่งที่รักก็เป็นทุกข์และในทางกลับกันคือได้ในสิ่งที่ไม่ปรารถนาก็เป็นทุกข์ วนเวียนอยู่เช่นนี้ไม่สิ้นสุด จึงเกิดการคิดค้นและแสวงหาทางที่จะพ้นจากทุกข์

เมื่อพระพุทธเจ้ายังทรงเป็นพระราชกุมาร ทรงมีพระจริยาวัตรอันสะท้อนให้เห็นถึงนิมิตหมายอันดีว่าพระองค์ทรงมีพระกรุณาต่อสรรพสัตว์และปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมด้วยความเมตตาและทูลนอม พระองค์มีพระลักษณะอันสะท้อนออกมาว่ามีพระปัญญาอันสุขุมลึกซึ้ง มองสิ่งต่างๆ อย่างเชื่อมโยงและเป็นระบบด้วยพระราชอัธยาศัยที่มองชีวิตธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างลึกซึ้งมาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ เมื่อทรงเจริญวัยผ่านประสบการณ์ของชีวิตมามากมาย จึงได้บทสรุปของชีวิตว่าในความสุขทางโลกีย์ที่มนุษย์ทั่วไปหมายปองนั้นแท้จริงแล้ว ชีวิตแฝงไว้ด้วยความทุกข์อันใหญ่หลวงที่มองเห็นได้โดยยาก จึงเสด็จออกบรรพชาเพื่อแสวงหาความสุขแท้ อันให้แต่ความสุข สงบ เย็น ไม่กำเริบ

เจ้าชายสิทธัตถะ ทรงเห็นว่าชีวิตเป็นทุกข์จึงทรงออกผนวช ทรงค้นพบความลึกลับของขบวนการชีวิตอย่างยิ่งยวด ในที่สุดพระองค์ก็ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทำลายวงจรแห่งสังสารวัฏเสียได้ ในข้อนี้ถือว่าเป็นบ่อเกิดของพุทธปรัชญาซึ่งเป็นปรัชญาตะวันออกสายหนึ่งที่มีความสำคัญและมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวโลกเป็นจำนวนมาก

เวลาสายใกล้เที่ยง ณ วันเพ็ญแห่งเดือนวิสาขมาส (วันศุกร์ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ปีจอ) ก่อนพุทธศก ๘๐ ปี พระมหาบุรุษเสด็จอุบัติในศากยสกุล ทรงเจริญวัยผ่านกาลมาโดยลำดับ ทรงออกบรรพชาเพราะเหตุปรารถนา ความแก่ ความเจ็บ ความตาย พระองค์ได้เสด็จออกบรรพชา เมื่อพระชนมายุได้ ๒๙ พรรษา

เมื่อบรรพชาแล้ว เสด็จพักแรมที่อนุปียอัมพวัน แขวงมัทลชนบท ๗ วันแล้ว เสด็จจาริกไปสู่มคธชนบท ผ่านกรุงราชคฤห์พบพระเจ้าพิมพิสาร ได้สนทนาปราศรัยกันแล้ว พระเจ้าพิมพิสารทรงชักชวนให้ประทับในกรุงราชคฤห์ โดยจะมอบราชสมบัติให้กึ่งหนึ่ง พระองค์ไม่ทรงรับแสดงพระประสงค์ในการจะแสวงหาพระสัมมาสัมโพธิญาณ พระเจ้าพิมพิสารทรงอนุโมทนา และตรัสขอปฏิญาณกับพระองค์ว่าถ้าตรัสรู้แล้วขอให้เสด็จมาโปรด บ้างพระองค์ทรงรับโดยคุษณิภาพ

๒.๒ บำเพ็ญทุกกรกิริยา

เป็นธรรมดาสำหรับพระองค์ผู้ใหม่ต่อลัทธิ จำเป็นต้องหาครูอาจารย์เพื่อศึกษา วิชาการต่างๆจึงเสด็จไปสู่สำนักอาฬารดาบสกาลามโคตรและอุทกดาบสรามบุตร ศิษย์ลัทธิ สมัยของท่านจนจบสมบัติ ๘ ประการคือรูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ เมื่อพิจารณาเห็นว่ามิใช่ หนทางตรัสรู้จึงออกจากสำนักของท่านทั้งสองจาริกไปแสวงหาโมกขธรรมด้วยพระองค์เอง

พระมหานุรุชทรงทดลองบำเพ็ญทุกกรกิริยา คือการทรมานพระวรกายให้ลำบากที่นักบำเพ็ญตบะทั้งหลายในเวลานั้นยกย่องว่าเป็นการบำเพ็ญเพียรอย่างยิ่งยวด โดยทรง บำเพ็ญเพียร ๓ วาระ คือ.

๑) ในวาระที่ ๑ ทรงกดพระทนต์ด้วยพระทนต์ (กัดฟัน) กดพระตาลูด้วย ชิวหา (ใช้ลิ้นดันเพดาน) ไว้จนแน่น จนน้ำพระเสโทไหลออกจากพระกัจฉา (เหงื่อไหล ออกจากรักแร้) เกิดเวทนาอย่างแรงกล้า

๒) ในวาระที่ ๒ ทรงผ่อนและกลั่นลมอัสสาสะปีสสาสะ (ลมหายใจเข้าออก) เมื่อลมเดินไม่สะดวกในช่องพระนาสิก และพระโอฐ ก็เกิดเสียงดังที่ช่องพระกรรมทั้งสอง ทำให้ปวดพระเศียร เสียดพระอุทร ร้อนรนทั่วพระวรกาย

๓) ในวาระสุดท้าย ทรงอดอาหาร ทรงเสวยแต่วันละน้อยบ้าง เสวยแต่อาหาร ที่ละเอียดบ้าง จนพระวรกายเหี่ยวแห้ง พระฉวีวรรณเศร้าหมอง พระอัญญาปรากฏทั่วพระ วรกายอย่างเด่นชัด เสวยทุกขเวทนาอย่างแรงกล้า แม้อย่างนั้นพระมหานุรุชก็มีได้ทรงหื้อ พระทัย ทรงปรารถนาความเพียรมิได้ย่อหย่อน ตั้งสติไว้ไม่พินเพื่อน¹

ภายหลังพระมหานุรุชได้ทรงหวนระลึกได้ว่า ในงานของพระเจ้าสุทโธทนะ (งานแรกนาขวัญ) ผู้เป็นพระราชบิดา พระองค์ได้ประทับนั่งอยู่ภายใต้ร่มไม้หว่ามีเงาอันเย็น

¹ ม. ม. ๑๓ / ๗๔๔ / ๕๑๑.

พระองค์ได้ถึงความสดจากกาม สดจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌานอันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติ และสุขอันเกิดแต่วิเวกอยู่ พระมหานรุษจึงมีพระดำริว่า “ ทางนี้กระมังหนอ จะพึงเป็นทาง เพื่อความตรัสรู้ ” และทรงพระดำริต่อไปว่า “ อันบุคคลผู้มีกายอันถึงความชুবผอมเหลือทน อย่างนี้ จะบรรลุถึงความสุขนั้นมิใช่ทำได้ง่าย ถ้ากระไรเราพึงกินอาหารหยาบ คือข้าวสุก ขนมนกมามาเสก ” ²

ขณะที่พระมหานรุษทรงบำเพ็ญเพียรแสวงหาโมกขธรรมอยู่นั้น ฤาษี ๕ คนคือ โทณทัตถุญะ, วัปปะ, ภัททิยะ, มหามามะ และอัสสชิ รวมเรียกว่า “ ปัญจวัคคีย์ ” เคยได้เห็น มาบ้าง เคยได้ยินมาบ้างว่า พระมหานรุษถ้าออกบรรพชาจักได้เป็นศาสดาเอกของโลก เมื่อทราบข่าวว่าพระมหานรุษเสด็จออกบรรพชาจึงพากันออกบวชตามหา มาพบพระมหานรุษ ขณะที่บำเพ็ญเพียรจึงคอยเฝ้าอยู่ปฏิบัติ แต่เมื่อเห็นพระมหานรุษทรงละทุกกรกิริยาเสียจึงพากันคิดว่าพระมหานรุษทรงคลายความเพียรไม่มีทางจะตรัสรู้ได้ จึงพากันละทิ้งพระองค์ไป อยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี จากนั้นพระองค์เสด็จไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ทรงเห็นว่าเป็นสถานที่เหมาะสมแก่การบำเพ็ญเพียร จึงประทับอยู่ ณ สถานที่นั้น ดังพุทธดำริที่ปรากฏในสคารวสูตร ความว่า

“ ภูมิภาคนำรึ้นรมย์หนอ ไพรสมณ้นำล้อมใส แม่น้ำไหลอยู่ น้ำเย็นจิตสนิท มีท่าราบเรียบนำรึ้นรมย์ ทั้งโคจรคามมีอยู่โดยรอบ สถานที่นี้สมควรเป็นที่ตั้ง ความเพียรของกุลบุตรผู้ต้องการความเพียรหนอ ” ³

เมื่อพระมหานรุษกลับมาเสวยพระกระยาหารจนมีพระกำลัง จึงได้ปรารภความเพียรทางจิตต่อไป โดยที่พระองค์ทรงยึดตามหลักอุปมา ๓ ข้อที่เกิดขึ้นในพระหทัยของพระองค์อย่างน่าอัศจรรย์

๒.๓ อุปมา ๓ ข้อ ปรากฏแก่พระมหานรุษ

๑) สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดก็ตาม มีกายยังไม่หลีกออกจากกาม ยังมีความพอใจรักใคร่ในกาม จะเสวยทุกขเวทนาอันแรงกล้าซึ่งเกิดเพราะความเพียรหรือไม่ก็ตามก็ไม่ควรจะตรัสรู้ เหมือนไม้สดที่แช่อยู่ในน้ำ หากที่จะตีให้เกิดไฟได้

² ม. ม. ๑๓ / ๓๕๒ - ๓๕๓ / ๕๑๕.

³ ม. ม. ๑๓ / ๓๔๐ / ๕๐๕.

๒) สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดก็ตาม แม้มีกายหลีกออกจากกามแต่ยังมีความพอใจรักใคร่ในกามอยู่ก็ไม่ควรจะตรัสรู้ เหมือนไม้สดถึงจะไม่แช่อยู่ในน้ำ ก็ยากที่จะสีให้เกิดไฟได้

๓) สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดก็ตาม ที่มีกายหลีกออกจากกามและละความรักใคร่พอใจในกามเสียได้ ก็ควรที่จะตรัสรู้ เหมือนไม้แห้งที่อยู่บนบก อาจสีให้เกิดไฟได้⁴

ดังนั้นพระองค์จึงพยายามป้องกันพระเหตุภัย ไม่ให้น้อมไปในกามารมณ์ ครั้นทรงเห็นว่ามิใช่ทางตรัสรู้จึงได้ละทุกกรกิริยานั้นเสียกลับมาเสวยพระกระยาหารใหม่เพื่อที่จะบำเพ็ญเพียรทางใจต่อไป

๒.๔ ตรัสรู้

หลังจากที่พระมหาบุรุษเสวยพระกระยาหารจนพระวรกายกลับมีกำลังขึ้นเหมือนเดิมแล้ว ทรงเริ่มบำเพ็ญเพียรทางใจต่อไป นับตั้งแต่บรรพชามาประมาณ ๖ ปี จนถึงวันเพ็ญแห่งวิสาขมาส ตอนเช้าวันนั้นนางสุชาดาธิดาของกุฎุมพีผู้เป็นนายบ้านของชาวบ้านอุรุเวลาเสนานิคม ประารถนาจะทำการบวงสรวงเทวดาจึงนำข้าวมธุปายาสไปยังต้นไทรใต้เห็นพระมหาบุรุษประทับอยู่ที่ควงต้นไทรนั้น สำคัญว่าเป็นเทวดาจึงน้อมข้าวมธุปายาสเข้าไปถวาย พระมหาบุรุษทรงรับพร้อมทั้งลาดทองแล้ว ทรงถือไปยังริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ทรงเสวยหมดแล้ว ทรงอธิษฐานลอยลาดเสียในกระแสน้ำ เวลาเย็นพระมหาบุรุษเสด็จกลับมาสู่ต้นโพธิ์ ทรงรับหญ้าคา ๘ กำมือ ที่โสถติพราหมณ์ถวายระหว่างทาง ทรงปูลาดหญ้าคาที่ควงต้นโพธิ์แล้ว ประทับนั่งคินพระพักตร์ไปทางทิศบูรพา หันพระปฤษฎางค์ ไปทางต้นโพธิ์ ทรงอธิษฐานพระทัย ดังความที่ปรากฏในทุกนิบาต อังคุตตรนิกาย ว่า

“ เลือดและเนื้อ ในสรีระของเราจะเหือดแห้งไปเหลือแต่หนังเอ็น และกระดูกก็ช่างเถิด ถ้ายังไม่บรรลุผลที่เราต้องการ (คือสัพพัญญุตญาณ) แล้วจะไม่ยอมลุกขึ้น หยุดความเพียรเป็นอันขาด ”⁵

สมัยนั้นพญามารได้ยกพลเสนามารมาผจญ พระองค์ทรงต่อสู้ด้วยพระบารมี ๑๐ ทิศคือ ๑) ทาน การเสียสละ ๒) ศีล การรักษากายวาจาให้ปกติ ๓) เนกขัมมะ การออกจากกามได้แก่การบรรพชา ๔) ปัญญา รู้สิ่งที่ควรรู้ ๕) วิริยะ ความเพียรพยายาม ๖) ขันติ

⁴ ม. ม. ๑๓ / ๔๕๓ - ๔๕๔ / ๓๓๕ - ๓๔๐.

⁵ อจ. ทุกก. ๒๐ / ๒๕๑ / ๖๔.

ความอดทน ๙) สัจจะ ความซื่อสัตย์ ๑๐) อธิษฐาน ความตั้งใจอย่างมั่นคง ๑๑) เมตตา ความรัก และ ๑๒) อุเบกขา ความวางเฉย จนพระยามาร ได้พ่ายแพ้ไปตอนพระอาทิตย์ตกแล้ว พระมหาบุรุษทรงเริ่มเจริญสมถภาวนา ทำจิตใจให้เป็นสมาธิ จนได้บรรลุปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน แล้วยังฌานอันเป็นองค์แห่งปัญญา ๓ ประการให้เกิดขึ้นในยามทั้ง ๓ คือ :-

๑. ในปฐมยาม ทรงบรรลุรูปเพนิวาसानุสสติญาณ คือระลึกชาติได้

๒. ในมัชฌิมยาม ทรงบรรลุจตุปปาตญาณ คือรู้การเวียนว่ายตายเกิดของสรรพสัตว์ หรืออีกนัยหนึ่ง เรียกว่า ทิพยจักขุญาณ คือ ดาตทิพย์

๓. ในปัจฉิมยาม พระองค์ทรงพิจารณาปฏิจสนุปปาต คือธรรมที่อาศัยกันและกันเกิดขึ้น เป็นเหตุเป็นผลเนื่องกันดุจลูกโซ่ จนได้รู้แจ้งอริยสัจ คือความจริงอันประเสริฐ ๔ ประการ คือ ๑. ทุกข์ สภาวะทุกข์ที่ทนได้ยาก ๒. สมุทัย เหตุทำให้ทุกข์เกิด ๓. นิโรธ เหตุทำให้ทุกข์ดับ ๔. มรรค หนทางที่จะดับทุกข์

พุทธคำรัสที่ยืนยันว่าพระพุทธองค์ทรงบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณมีปรากฏอยู่ในพระสูตรหลายแห่ง เช่นพระคำรัสที่ตรัสตอบปัญหาของเวรัญชพราหมณ์ที่กล่าวถึงพระองค์ความว่า

“... ตถาคต สงัดแล้วจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย ได้บรรลุปฐมฌาน มีวิตก วิจารณ์ ปิณี และสุข ซึ่งเกิดแต่เวกอยู่ บรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิต ณ ภายใน เป็นธรรมอันเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์เพราะวิตกวิจารณ์สงบไป มีปิณีและสุขอันเกิดแต่สมาธิอยู่ มีอุเบกขาอยู่ มีสติสัมปชัญญะและเสวยสุขด้วยนามกาย เพราะปิณีสิ้นไป ได้บรรลุตติยฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ตติยฌานนี้ เป็นผู้ที่มีอุเบกขา มีสติและอยู่เป็นสุข บรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ไม่มีสุขเพราะ ละสุขละทุกข์ ดับโสมนัสและโทมนัสก่อนๆ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์บริบูรณ์อยู่ เมื่อมีจิตสงบเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นจิตอ่อนที่ควรแก่การงาน ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว อย่างนี้แล้ว ได้น้อมจิตไปเพื่ออุปเพนิวาसानุสสติญาณ ในปฐมยามแห่งราตรี เราได้บรรลุวิชาที่สอง คือ จตุปปาตญาณ ในมัชฌิมยามแห่งราตรี และ..... ได้บรรลุอัสวักขยญาณ ในปัจฉิมยามแห่งราตรีวิสาขมาส..... จิตของเราหลุดพ้นแล้วจากกามาสวะ ได้หลุดพ้นแล้วจากภวาสวะ ได้หลุดพ้นแล้วจากอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้น

แล้ว ได้มีญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ได้รู้ด้วยปัญญาอันยิ่งว่าชาติสิ้นแล้ว
พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่าง
นี้มิได้มี วิชชาเกิดขึ้นแล้วแก่เรา ความมืดเรากำจัดได้แล้ว แสงสว่างเกิด
แก่เราแล้ว เหมือนที่เกิดแก่นุคคผลผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลส ส่งจิต
ไปแล้ว ความชำแรกออกครั้งที่สามของเรานี้ ได้เป็นเหมือนการทำลายออก
จากกะเปาะฟองแห่งลูกไก่ ”⁶

พระพุทธองค์ทรงบรรลुวิชาและจรณะ คือพระองค์ทรงพระคุณอันประเสริฐ
ทรงสมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะ กล่าวคือ พระองค์ทรงบรรลुวิชา ๓ และวิชา ๘ ซึ่ง
เป็นวิชาที่ประเสริฐสุดในโลก

๒.๕ วิชา ๓ ประการ

วิชา ๓ ประการนั้นได้แก่

๒.๕.๑) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ทรงระลึกชาติหนหลังได้ การระลึกชาติ
ได้แก่ความเกิดของพระองค์ และของสัตว์อื่นที่ผ่านกันมาในอดีตกาล โดยไม่อาจจะนับ
ประมาณได้ว่าพระองค์ได้เกิดมาที่ชาติแล้ว โดยทรงอุปมาเปรียบเทียบให้เห็นว่ากองกระดูก
ของคนที่ยาไปในชาตินั้นๆ ถ้าหากว่าไม่เสื่อมสลายไปจะใหญ่กว่าภูเขาเวปุลละซึ่งล้อม
กรุงราชคฤห์เสียอีก หรือน้ำตาที่บุคคลต้องเสียไปในการร้องไห้ยามเมื่อพลัดพรากจากคนอื่น
เป็นที่รัก ถ้าไม่เหือดแห้งไปก็จะมีมากกว่าน้ำในมหาสมุทรเสียอีก พระญาณนี้เกิดขึ้นจาก
การปฏิบัติให้สมบูรณ์ในระดับของศีล ระดับของสมาธิ ระดับของปัญญา พระองค์ทรงระลึก
ชาติปางก่อนได้ ตั้งแต่ ๑ ชาติ เรื่อยไป ไม่สามารถจะนับเป็นตัวเลขได้และทรงทราบราย
ละเอียด ในชาตินั้นๆ ทรงระลึกได้โดยลำดับ เมื่อประสงค์จะรู้

๒.๕.๒) จุตูปปาตญาณ ทรงทราบจุดและการบังเกิดขึ้นของสัตว์โลกทั้งมวลอย่าง
แจ่มแจ้งทรงรู้เห็นว่าเกิดมาจากกรรมที่สัตว์เหล่านั้นได้กระทำไว้ในภพ ในชาตินั้นๆ
ทรงทราบว่ากรรมเป็นตัวจำแนก แบ่งแยกให้คนเลว ให้ประณีต แยกต่างกัน เช่น เกิดมา
รูปร่างสวยงาม ก็เพราะชาติก่อนไม่เป็นคนมักโกรธ เกิดมารูปร่างไม่สวยงาม ก็เพราะเป็น
คนมักโกรธ เกิดมาปัญญาที่บก็เพราะเป็นนักเลงสุรา เกิดมาในสกุลสูงก็เพราะมีความอ่อน
น้อมต่อมตนต่อบุคคลอื่น เกิดมาในสกุลต่ำก็เพราะมีมานะเย่อหยิ่งอวดดี เกิดมาในสกุลที่

⁶ วิ. มหาวี. ๑/๓/๔ - ๖.

มั่งคั่งด้วยทรัพย์สมบัติ ก็เพราะชาติก่อนเคยให้ทานเคยช่วยเหลือคนอื่นมา เกิดมาในสกุลที่ยากไร้ เพราะไม่เคยให้ทาน ไม่เอื้อเฟื้อ ตลอดถึงลักขโมยบุคคลอื่นมา เป็นต้น ล้วนแต่เป็นผลของกรรมที่ได้กระทำไว้ และผลของกรรมเหล่านี้ ก็สามารถพิสูจน์ได้ เห็นได้ แม้ในปัจจุบัน ว่าเป็นตัวจำแนกแบ่งแยก ให้คนเลว และประณีตแตกต่างกัน

๒.๕.๓) **อสาวิภยญาณ** ทรงมีพระปรีชาญาณวิเศษ สามารถทำลายอสาวิภยให้หมดสิ้นไป อสวะคือกิเลสภายในใจ อสาวิภยญาณเกิดขึ้นแก่พระพุทธองค์

เมื่อทรงบำเพ็ญมาโดยลำดับและทรงรู้แจ้งในอริยสัจทั้ง ๔ ด้วยญาณทั้ง ๓ ตามลำดับ จนจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องใส ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลสอ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว ด้วยกำหนดรู้ชัดตามเป็นจริงคือ

๑) รู้ว่านี่คือทุกข์ นี่คือบ่อเกิดแห่งทุกข์ นี่ความดับทุกข์ นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ที่เรียกว่า “ สัจจญาณ ”

๒) รู้ว่าทุกข์ควรกำหนดรู้ สมุทัยควรละ นิโรธควรทำให้แจ้ง มรรคควรเจริญที่เรียกว่า “ กิจจญาณ ”

๓) รู้ว่าทุกข์ที่ควรกำหนดรู้ พระองค์ได้กำหนดรู้แล้ว สมุทัยที่ควรละพระองค์ก็ละได้แล้ว นิโรธที่ควรทำให้แจ้งพระองค์ได้ทำให้แจ้งแล้ว มรรคที่ควรเจริญก็ได้เจริญแล้ว เรียกว่า “ กตญาณ ”⁷

ในการแสดงอริยสัจก็ดี ในการปฏิบัติธรรมตามหลักในอริยสัจก็ดี จะต้องให้อริยสัจแต่ละข้อสัมพันธ์กันตรงกับกิจแต่ละอย่าง จึงจะเป็นการแสดงและเป็นการปฏิบัติโดยชอบ คือ ๑) ทุกข์ เป็นขั้นแถลงปัญหาที่จะต้องทำความเข้าใจและรู้ขอบเขต ๒) สมุทัย เป็นขั้นวิเคราะห์และวินิจฉัยมูลเหตุของปัญหา ซึ่งจะต้องแก้ไขและกำจัดให้หมดสิ้นไป ๓) นิโรธ เป็นขั้นชี้บอกภาวะปราศจากปัญหาอันเป็นจุดมุ่งหมายที่ต้องการให้เห็นว่าการแก้ไขปัญหานั้นไปได้ และจุดหมายนั้นควรเข้าถึงซึ่งจะต้องทำให้สำเร็จ ๔) มรรค เป็นขั้นกำหนดวิธีการ ขั้นตอนและรายละเอียดที่จะต้องลงมือปฏิบัติในการแก้ปัญห

๒.๖ วิชชา ๘ ประการ

วิชา ๘ ประการประกอบด้วย

๒.๖.๑ **วิปัสสนาญาณ** ปรีชาญาณรู้แจ้งเห็นจริงสภาวะธรรม ญาณที่เป็นวิปัสสนาคือปัญญาพิจารณาเห็นสังขารทั้งปวงตามพระไตรลักษณ์ ซึ่งมีการปรับสภาพจิตตามลำดับ

⁷ วิ. มหาวี. ๑/๓/๕ - ๖.

จนถึงตรัสรู้ริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๒.๖.๒ มโนมยิทธิ ทรงแสดงฤทธิ์ทางใจ คือสามารถเนรมิตกายอื่นนอกจากกายนี้ ตั้งใจหมาย ทำคนเดียวให้เป็นหลายร้อยพันคน มีลักษณะต่างๆ กัน

๒.๖.๓ อิทริวิธี ทรงแสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้ เช่น คำเดิน เดินไปในน้ำ เหาะไปในอากาศ คนเดียวทำให้ปรากฏเป็นหลายคนได้ ย่อมทำสิ่งที่คนธรรมดาทำไม่ได้เป็นอันมาก

๒.๖.๔ ทิพพโสต ทรงมีพระโสตเป็นทิพย์ คือสามารถได้ยินสรรพสัตว์ทั่วทั้งสากลจักรวาล

๒.๖.๕ เจโตปริยญาณ ทรงพระปรีชาญาณหยั่งรู้จิตใจผู้อื่นได้ คือเมื่อต้องการจะรู้ว่าคนนี้มีใจสะอาดหรือไม่สะอาด มีความคิดอย่างไร จะพูดอย่างไรเขาจึงจะรู้เรื่อง เมื่อกล่าวคำเช่นนี้กับเขาจะมีผลเป็นอย่างไร ก็สามารถหยั่งรู้ได้

๒.๖.๖ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ทรงระลึกชาติหนหลังได้เป็นอันมาก

๒.๖.๗ ทิพพจักขุ ทรงมีพระจักขุทิพย์ ทรงปรีชาญาณมองเห็นได้ทั่วจักรวาล

๒.๖.๘ อาสวักขยญาณ ทรงมีพระปรีชาญาณพิเศษ สามารถทำลายอาสวกิเลสทั้ง ๓ ให้หมดสิ้นไปได้สิ้นเชิง คือ.

๑) กามาสวะ อาสวะคือกาม ความกำหนัดรักใคร่ในกามคุณทั้งหลาย

๒) ภวาสวะ อาสวะคือภพ ได้แก่ความติดใจพอใจในความมีความเป็น และภพชาติต่างๆ

๓) อวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา ความเขลา ได้แก่การไม่รู้ริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง ไม่รู้อดีต ไม่รู้อนาคต ไม่รู้ทั้งอดีตทั้งอนาคต ตลอดถึงปฏิจสมุปบาท^๘

ในวิชาทั้ง ๘ ประการนี้ ข้อ ๑ - ๓ เป็นโลกียะ คือสามัญชนทั่วไปอาจทำให้เกิดมีขึ้นได้ และบางข้อนักบวชนอกศาสนาก็บำเพ็ญให้เกิดมีขึ้นได้ โดยมากแล้วไม่เรียกว่าวิชาแต่เรียกว่า อภิญญา

ส่วนอาสวักขยญาณนั้นเป็นโลกุตระ ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดหรืออุดมคติขั้นสุดท้ายของพุทธปรัชญา ซึ่งหลักปฏิบัติในพุทธปรัชญามุ่งไปที่อาสวักขยญาณ คือมุ่งทำลายกิเลสอาสวะให้หมดสิ้นไปจากขันธสันดาน เพื่อกระทำให้ถึงวิมุตติหรือพระนิพพานนั่นเอง

มีข้อที่น่าสังเกตอีกอย่างหนึ่งคือ วิทยาการต่างๆ ในทางโลกนั้น พุทธปรัชญาไม่เรียกรวิชา หากแต่เรียกว่า ศิลปะ คือความฉลาดในศิลปะแห่งการดำรงชีพ

^๘ ที. ที. ๕ / ๑๓๑ - ๑๓๘ / ๗๒ - ๗๖.

๒.๗ จรณะ ๑๕ ประการ

จรณะ ๑๕ ประการประกอบด้วย

๒.๗.๑ สีสสังวร คือ ความระมัดระวังด้วยศีล หรือ สีสสัมปทา ความมีศีลสมบูรณ์

๒.๗.๒ อปฺปีณณกปฏิปทา คือ ข้อปฏิบัติที่ไม่ผิดพลาด ๓ ประการ ได้แก่

- ๑) อินทริยสังวร ความสำรวมอินทริยทั้งหก
- ๒) โภชนเมตตัญญูตา ความรู้จักประมาณในการบริโภค
- ๓) ชาคริยานุโยค หมั่นประกอบความเพียรโดยเป็นผู้ตั้งอยู่เสมอ

๒.๗.๓ สปัปฺริสฺสธรรม ๗ ประการ คือ

- ๑) ศรัทธา ความเชื่อคือเชื่อในคุณของพระรัตนตรัย
- ๒) หิริ ความเกลียดต่อบาปไม่ว่าจะในที่ลับ หรือในที่แจ้งก็ตาม
- ๓) โอตตปฺปะ ความหวาดสะดุ้งกลัวต่อบาปและผลแห่งบาป
- ๔) พาหุสัจจะ ความเป็นพหูสูต คือมีการสดับตรับฟังมาก ทรงจำได้ ท่องจำได้ เกิดความเข้าใจ และขบคิดจนรู้ได้ด้วยปัญญาของตน
- ๕) วิริยะ ความเพียรละบาปอกุศลและเพียรทำกุศลให้เกิดขึ้น ไม่ทอดยถแม้ว่าจะประสบกับความยุ่งยากลำบาก
- ๖) สติ ความระลึกได้ เป็นผู้มีสติมั่นคง ใช้สติกันกระแสแห่งกิเลสได้
- ๗) ปัญญา ความรอบรู้สามารถทำลายกองกิเลสทำตนให้พ้นจากทุกข์ได้

๒.๗.๔ รูปฌาน ๔ อย่าง คือ

- ๑) ปฐมฌาน มีองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา
- ๒) ทุตติยฌาน มีองค์ ๓ คือ ปีติ สุข และเอกัคคตา
- ๓) ตติยฌาน มีองค์ ๒ คือ สุข กับ เอกัคคตา
- ๔) จตุตถฌาน มีองค์ ๒ คือ อุเบกขา กับ เอกัคคตา^๙

^๙ ม. ม. ๑๓/๓๔/๒๘.

โดยสรุปแล้วคือสี่สังวร ๑ อปถณกปฏิบัติ ๓ สัปปริสธรรม ๗ และรูปมาน ๔ รวมเป็นจรณะ ๑๕ พระองค์ทรงสมบูรณ์ด้วยวิชาคือความรู้อันวิเศษและทรงสมบูรณ์ด้วยจรณะ คือความประพฤติหรือข้อปฏิบัติอันประเสริฐด้วยคุณธรรมดังที่กล่าวแล้ว

ชีวิตหลังความสำเร็จของพระพุทธเจ้า จึงไม่ใช่ชีวิตที่มุ่งแสวงโลกีย์สุขอันเพียบพร้อมไปด้วย ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข แต่เป็นชีวิตที่อุทิศแก่ชาวโลกโดยไม่จำกัดชาติ เพศ ผิวพรรณ อายุ ศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี ใครมีทุกข์ปรารถนาที่จะพ้นจากความทุกข์ ก็สามารถดำเนินบนเส้นทางที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบและได้ประทานไว้ให้ พระองค์นำมาสั่งสอนอบรมพุทธศาสนิก จึงเป็นเรื่องของธรรมชาติและกฎของธรรมชาติ รวมถึงการปฏิบัติให้ถูกต้องสอดคล้องกับธรรมชาติ และผลที่ออกมาจากการปฏิบัติที่ถูกต้อง จะเป็นการอยู่ร่วมกันด้วยสันติในระหว่างมนุษย์ สัตว์ สิ่งแวดล้อมที่ล้วนเป็นองค์ประกอบหนึ่งของธรรมชาตินั้น

กล่าวได้ว่าวิถีชีวิตของพระพุทธเจ้าหลังจากตรัสรู้แล้ว พระองค์ประทับอยู่ในอ้อมอกของธรรมชาติอันบริสุทธิ์จนตลอดพระชนม์ชีพ จะพบว่าหลังการตรัสรู้ใหม่ๆ พระองค์มิได้เสด็จออกจากป่าบริเวณนั้นในทันที แต่ทรงประทับอยู่ ณ ที่นั้นนานถึง ๔๕ วัน ในระยะนี้ทรงพิจารณาถึงธรรมที่ตรัสรู้ และเป็นการแสดงความกตัญญูกตเวทิตาคุณให้แก่ต้นไม้ราวป่าที่มีคุณูปการในการตรัสรู้ของพระองค์ ชาวพุทธทั่วไปจึงควรได้ตระหนักว่าการศึกษาและการปฏิบัติธรรมในทางพระพุทธศาสนานั้น หากยังอยู่ใกล้ธรรมชาติมาก เข้าไปเท่าใดก็ยิ่งจะมีความก้าวหน้ามากขึ้นเท่านั้น ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าครั้นตรัสรู้ธรรมพิเศษแล้ว พระองค์ก็ยังคงประทับเสวยวิมุตติสุข คือความสุขอันเกิดแต่ความหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะในราวป่า นั้น นาน ๗ สัปดาห์ ณ สถานที่ ๗ แห่ง คือ

สัปดาห์ที่ ๑ หลังจากที่พระพุทธองค์ตรัสรู้แล้ว เสด็จประทับเสวยวิมุตติสุขอยู่ ณ ภายใตร่มไม้พระศรีมหาโพธิ์ ตลอด ๗ วัน ทรงพิจารณาปัจจุสมุปบาท ตามลำดับ และทวนลำดับกลับไปกลับมาทั้งฝ่ายเกิดและฝ่ายดับตลอด ๓ ยามแห่งราตรีแล้วเปล่งอุทานคือตรัสออกมาด้วยความเบิกบานพระหฤทัย ยามละครั้ง เป็นลำดับกันดังนี้.

“ เมื่อใด ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้นความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้น ย่อมสิ้นไป เพราะมารู้แจ้งธรรมว่าเกิดแต่เหตุ ”

“ เมื่อใด ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้นความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้น ย่อมสิ้นไป เพราะได้รู้ความสิ้นแห่งปัจจัยทั้งหลาย ”

“ เมื่อใด ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้นพราหมณ์ย่อม
กำจัดมาร และเสนามารเสียได้ ดูพระอาทิตย์อุทัยกำจัดมืด ทำอากาศให้สว่าง ฉะนั้น ”¹⁰

สัปดาห์ที่ ๒ เสด็จไปทางทิศอีสาน เสด็จขึ้นทอดพระเนตรต้นพระศรีมหาโพธิ
โดยมิได้กระพริบพระเนตร ตลอด ๗ วัน สถานที่นั้น เรียกว่า “ อนิมิสสเจตีย์ ”

สัปดาห์ที่ ๓ เสด็จกลับจากที่นั้น มาหยุดอยู่ระหว่างต้นพระศรีมหาโพธิ และ
อนิมิสสเจตีย์ เสด็จจงกรมกลับไปกลับมา ณ ที่นั้น ตลอด ๗ วัน สถานที่นั้น ต่อมาเรียกว่า
“ รัตนงกรมเจตีย์ ”

สัปดาห์ที่ ๔ เสด็จไปทิศพายัพ หรือทิศปัจฉิม แห่งต้นพระศรีมหาโพธิ ประทับ
นั่งขัดบัลลังก์ ทรงพิจารณาอภิธรรมตลอด ๗ วัน สถานที่นั้นเรียกว่า “ รัตนจรเจตีย์ ”

สัปดาห์ที่ ๕ เสด็จไปทางทิศบูรพาแห่งต้นพระศรีมหาโพธิ ไปยังต้นไทรต้นหนึ่ง
อันเป็นที่อาศัยของคนเลี้ยงแพะ จึงได้ชื่อว่า อชปาลนิโครธ ถูกพราหมณ์คนหนึ่งผู้มีปกติ
ชอบกล่าวคำว่า “ หี หี หรือ หุง หุง ” อันเป็นคำหยาบจนติดปากทูลถามถึงพราหมณ์
และธรรมที่ทำให้คนเป็นพราหมณ์ พระพุทธองค์ทรงตอบปัญหาของพราหมณ์นั้นว่า

“ พราหมณ์ผู้ใดมีบาปกรรมอันลอยเสียแล้ว ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องขู่ผู้อื่น ว่า
หี หี เป็นคำหยาบ และไม่มีกิเลสอันข้อมจิตให้คิดแนบดูจนน้ำฝาด มีตน
สำรวมแล้ว ถึงที่สุดจบเวทแล้ว มีพรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว ผู้นั้นไม่มี
กิเลสเครื่องฟูขึ้นแม้หน่อยหนึ่ง ควรกล่าวถ้อยคำว่า ตนเป็นพราหมณ์โดย
ธรรม ”¹¹ และพระองค์ได้ทรงประทับเสวยวิมุตติสุข ณ สถานที่นั้นตลอด

ทั้งสัปดาห์

สัปดาห์ที่ ๖ เสด็จไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ ประทับนั่งที่
ควงไม้จิก หรือมุจลินท์ เสวยวิมุตติสุขตลอดสัปดาห์ ทรงเปล่งพระอุทานว่า :-

“ ความสงบเป็นความสุขของบุคคลผู้มีธรรมอันได้ดับแล้ว รู้เห็นตามเป็น
จริงอย่างไร ความไม่เบียดเบียนคือความสำรวมในสัตว์ทั้งหลาย และความ
ปราศจากกำหนด คือความล่วงกามทั้งหลายเสียได้ด้วยประการทั้งปวง เป็น
สุขในโลก ความนำอัสมิมานะ คือถือว่าตัวตนให้หมดได้ เป็นสุขอย่างยิ่ง ”¹²

¹⁰ วิ. มหา. ๔/๒ - ๔/๓ - ๖.

¹¹ วิ. มหา. ๔/๔/๗.

¹² วิ. มหา. ๔/๕/๘.

สัปดาห์ที่ ๗ เสด็จไปสู่ต้นเกดหรือต้นราชายตนะ อยู่ทางทิศใต้ของต้นพระศรีมหาโพธิ์ เสวยวิมุตติสุขเป็นสัปดาห์สุดท้าย และมีพ่อค้าสองพี่น้อง ชื่อตปุสสะและภัลลิกะ เดินทางมาจากอุกกถชนบท ผ่านมาพบจึงนำข้าวสัตตูก้อนและสัตตุงงเข้าไปถวายแล้วประกาศ ตนเป็นอุบาสกคนแรก โดยขอถึงรัตนะ ๒ ประการ คือพระพุทธรูปและพระธรรม เป็นสภาระที่พึงพอใจ ครั้นล่วง ๗ วันแล้วพระองค์ก็เสด็จออกจากร่มไม้ราชายตนะกลับมาประทับ ณ ร่มไม้ชบาลนิโครธอีก ทรงพิจารณาธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้แล้วว่าเป็นธรรมที่ลึกซึ้ง ยากที่บุคคลที่ยังยินดีในกามคุณจะรู้ตามได้ทรงท้อพระทัยที่จะสั่งสอน แต่อาศัยพระกรุณาในหมู่สัตว์ ในกาลที่พระองค์ทรงท้อพระทัยนั้น ท้าวสหัมบดีพรหมทราบพุทธอัชยาศัยจึงเสด็จมากราบทูลเพื่อทรงแสดงธรรม ด้วยพระดำรัสว่า

“...ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์เถิด สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีกิเลสจุกฐลีในจักขุน้อยมีอยู่ ย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม สัตว์ผู้รู้ทั่วถึงธรรมจักยังมีอยู่ ”¹³

ภายหลังพระองค์ทรงพิจารณาที่ทราบด้วยพระปัญญา ดังที่ตรัสกับโพธิราชกุมาร โดยที่พระองค์ทรงเปรียบบุคคลด้วยดอกบัว ๓ เหล่า ความว่า

“.....ครั้นตถาคตทราบวาท้าวสหัมบดีพรหมอาราธนา และอาศัยความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย จึงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ เมื่อตถาคต ตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ ก็ได้เห็นหมู่สัตว์ซึ่งมีกิเลสจุกฐลีในจักขุน้อยก็มี มีกิเลสจุกฐลีในจักขุมากก็มี มีอินทรีย์แก่กล้าก็มี มีอินทรีย์อ่อนก็มี มีอาการดีก็มี มีอาการเลวก็มี จะพึงสอนให้รู้ได้ง่ายก็มี จะพึงสอนให้รู้ได้ยากก็มี บางพวกมีปกติเห็นโทษในปรโลกโดยเป็นภัยก็มี เปรียบเหมือนในกอบัวขาว ในกอบัวหลวง ในกอบัวขาว..... ซึ่งเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ บางเหล่ายังไม่พ้นน้ำจมอยู่ในน้ำ น้ำหล่อเลี้ยงไว้ บางเหล่าตั้งอยู่เสมอน้ำ บางเหล่าตั้งขึ้นพ้นน้ำน้ำไม่ติดหมู่สัตว์ซึ่งมีกิเลสจุกฐลีในจักขุน้อยก็มี มีกิเลสจุกฐลีในจักขุมากก็มี มีอินทรีย์แก่กล้าก็มี มีอินทรีย์อ่อนก็มี มีอาการดีก็มี มีอาการเลวก็มี จะพึงสอนให้รู้ได้ง่ายก็มี จะพึงสอนให้รู้ได้ยากก็มี บางพวกมีปกติเห็นโทษในปรโลกโดยเป็นภัยอยู่ก็มี ”¹⁴

¹³ ม. ม. ๑๓ / ๕๑๐ / ๓๔๘.

¹⁴ ม. ม. ๑๓ / ๕๑๑ / ๓๔๙.

อีกนัยหนึ่ง มีอธิบายในพระวินัย มหาวรรค ว่า หมู่สัตว์ ๔ เหล่า เปรียบได้กับดอกบัว ๔ จำพวก ดังต่อไปนี้.

๑) อุคฆฏิตัญญู เหล่าสัตว์ที่มีกิเลสเบาบาง มีอินทรีย์แก่กล้า มีอาการอันดี ฟังสอนให้รู้ได้โดยง่าย เปรียบเหมือนดอกบัวที่ขึ้นเหนือน้ำ พอดีแสงอาทิตย์ก็บานทันที

๒) วิปจิตัญญู เหล่าสัตว์ผู้มึนคุณสมบัติเช่นนั้นพอปานกลาง ได้รับการอบรมจนมีอุปนิสัยแก่กล้า ก็สามารถจะบรรลุธรรมพิเศษได้เปรียบเหมือนดอกบัวที่อยู่เสมอน้ำ จักบานได้ในวันพรุ่งนี้

๓) เนยยะ เหล่าสัตว์ผู้มึนคุณสมบัติเช่นนั้นยังอ่อน หาอุปนิสัยไม่ได้เลย ก็ยังสมควรแนะนำในธรรมเบื้องต้น เพื่อบำรุงอุปนิสัย เปรียบเหมือนดอกบัวที่อยู่ใต้น้ำ จักบานในวันต่อๆ ไป

๔) ปทปรมะ เหล่าสัตว์ที่เป็นอกัปปะบุคคล ไม่ยอมรับคำแนะนำ เปรียบเหมือนดอกบัวที่เริ่มแตกดอกใหม่ๆ ที่อยู่ใต้น้ำลึก เหมาะที่จะเป็นอาหารของปลาและเต่า¹⁵

ดังนั้น พระองค์จึงตกลงพระทัยที่จะแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ พระองค์ทรงพิจารณาบุคคลผู้สมควรรับเทศนาครั้งแรก ทรงปรารภถึงอาหารดาบสกาลามโคตรและอุททกดาบสรามบุตร แต่ทราบว่าท่านทั้งสองสิ้นชีพเสียแล้ว จึงทรงระลึกถึงปัญจวัคคีย์ จึงเสด็จจากต้นอชปาลนิโครธไปยังเมืองพาราณสี ได้พบกับอุปกาศีวกกลางทางระหว่างต้นพระศรีมหาโพธิ์กับเมืองกยา เสด็จถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวันในเวลาเย็น วันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือนอาสาฬหะ (เดือน ๘) พระองค์ทรงเรียกปัญจวัคคีย์เพื่อจะทรงสั่งสอน โดยพระองค์ตรัสว่าได้บรรลุอมฤตธรรม ถูกปัญจวัคคีย์คัดค้านในตอนแรก แต่ในที่สุดก็ยอมจำนน เพราะเหตุที่พระองค์ทรงชี้แจงและเตือนให้ปัญจวัคคีย์ระลึกว่า พระองค์เคยกล่าวคำว่าตรัสรู้ เช่นนี้มาแต่กาลก่อนบ้างหรือไม่ ณ วันรุ่งขึ้น พระองค์จึงได้ทรงแสดงพระธรรมเทศนา ถิ่นแรก คือธัมมจักกัปปวัตตนสูตร เนื้อความโดยย่อแห่งพระสูตร สรุปได้ดังนี้ คือ.

๑. ให้ละทางสองสาย

๑.๑ ทางที่หย่อนเกินไป ได้แก่ กามสุขัลลิกานุโยค คือการประกอบตนให้มีความสุขโดยหมกหมุ่นอยู่ในกาม

๑.๒ ทางที่ตั้งเกินไป ได้แก่ อตตกิลมณานุโยค คือการบำเพ็ญเพียรโดยการทรมาณตนให้ลำบาก

¹⁵ วิ. มหา. ๔/๕/๑๑.

๒. ให้ดำเนินทางสายกลาง

การดำเนินตามทางสายกลาง ที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา คือ ไม่หย่อนเกินไป และไม่ตึงเกินไป ได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการอันเป็นทางที่จะให้ตรัสรู้ได้ และทรงแสดงอริยสัจ คือความจริงอย่างประเสริฐ ๔ ประการ ประกอบด้วย

๑. ทุกข์ สภาวะที่ทนได้ยาก
๒. สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์
๓. นิโรธ ความดับทุกข์
๔. มรรค เหตุให้ถึงความดับทุกข์

ขณะที่พระองค์ทรงแสดงพระธรรมเทศนาอยู่นั้น ปรากฏว่าธรรมจักษุคือดวงตาเห็นธรรม ได้เกิดขึ้นแก่โกณฑัญญะโดยใจความว่า “ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับเป็นธรรมดา ”¹⁶ เป็นเหตุให้ท่านโกณฑัญญะเป็นพระโสดาบัน พระพุทธองค์ทรงทราบด้วยพระญาณจึงเปล่งอุทานว่า “ อัญญาสิ วต โภ โกณฑัญญะ ”* เมื่อจบพระธรรมเทศนาพระองค์ทรงประทานอุปสมบทให้ ด้วยพระดำรัสว่า “ เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด ”

ท่านอัญญาโกณฑัญญะ ได้รับการอุปสมบทเป็นภิกษุรูปแรกในพระพุทธศาสนา พวกปัญจวัคคีย์อีก ๔ ท่าน ก็ได้บวชในวันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๘ และได้รับฟังอนัตตลักขณสูตร¹⁷ พระสูตรที่แสดงถึงลักษณะความไม่มีตัวตน โดยใจความก็คืออันธ์ ๕ คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเป็นอนัตตา มิใช่ตัวมิใช่ตน เป็นของไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มิให้ยึดมั่นว่าเป็นเรา เป็นของเรา จากพระพุทธองค์ และต่อมาก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ นับได้ว่าเวลานั้นมีพระอรหันต์เกิดขึ้นในโลก รวมทั้งพระพุทธเจ้าด้วย ๖ องค์

¹⁶ วิ. มหา. ๔/๑๖/๑๘.

* “ อัญญาสิ ” เป็นคำเปล่งอุทานของพระพุทธเจ้า เมื่อทรงทราบว่าท่านโกณฑัญญะเข้าใจในพระธรรมเทศนาที่ทรงแสดง จนได้ดวงตาเห็นธรรม ตั้งแต่นั้นมาท่านโกณฑัญญะจึงถูกเรียกว่า “อัญญาโกณฑัญญะ” คำว่า “อัญญา” มีความหมายว่า “ได้รู้แล้ว”

** การอุปสมบท ที่ตรัสด้วยพระดำรัสเช่นนี้ เรียกว่า “เอหิภิกขุอุปสัมปทา”

¹⁷ วิ. มหา. ๔/๒๐/๒๐ - ๒๑.

๒.๘ ทรงบำเพ็ญพุทธกิจ

ตั้งแต่ตรัสรู้ถึงเสด็จดับขันธปรินิพพานเมื่อพระชนมายุ ๘๐ ได้ทรงบำเพ็ญพระกรณียกิจตามแนวที่ทรงประทานไว้แก่พระอริยสาวก ๖๐ รูปที่พระองค์ทรงส่งไปประกาศพระศาสนาครั้งแรกที่ว่า

“.....ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ พวกเธองงเที่ยวจาริกไป เพื่อประโยชน์และเพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ พวกเธออย่าไปทางเดียวกันถึงสองรูป พวกเธองงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด งงประกาศพรหมจรรย์ (ศาสนา) พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะ ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีรูปในดวงตาเพียงเล็กน้อยก็มีอยู่ เขาเหล่านั้นย่อมเสื่อมจากคุณที่ควรได้ เพราะไม่ได้ฟังธรรม ผู้รู้ทั่วถึงธรรมจักมีแน่แท้ แม้ตัวเราเองก็จะไปที่ตำบลอรุเวลาเสนาณิกม เพื่อแสดงธรรมเช่นเดียวกัน ”¹⁸

ตลอดพระชนม์ชีพของพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงบำเพ็ญพุทธกิจครบบริบูรณ์ด้วยพระคุณ ๓ ประการคือ พระปัญญาธิคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณ พระองค์ทรงช่วยสรรพสัตว์ด้วยพระกรุณา โดยมุ่งไปเพื่อวัตถุประสงค์หลักดังต่อไปนี้คือ.

๒.๘.๑ **อศุทาย** คือเพื่อประโยชน์ พระธรรมที่พระองค์ทรงแสดงจึงแบ่งเป็นประโยชน์ ๓ ระดับ คือ.

- **ภิกขุวัตรมิกัตถะ** คือ มุ่งที่ประโยชน์ปัจจุบัน หรือประโยชน์ขั้นพื้นฐานที่อำนวยความสะดวกให้เกิดขึ้นแก่ชีวิตของคนทั้งหลาย ตามสมควรแก่ฐานะ หน้าที่ และอาชีพ

- **สัมปรายิกัตถะ** คือ มุ่งที่ประโยชน์ภายนอกหรือประโยชน์อย่างสูง โดยเน้นไปที่ความสุขกายสบายใจเป็นสำคัญ

- **ปรมัตถะ** คือ มุ่งประโยชน์ที่เป็นโลกุตตระ หรือประโยชน์อย่างสูงสุด ซึ่งเป็น เป้าหมายสูงสุดหรืออุดมคติขั้นสุดท้ายของชีวิต

¹⁸ วิ. มหา. ๔ / ๓๒ / ๓๒.

เลขทะเบียน	469635
เลขเรียก	๒๗.๓๐๖ ๑.๒
วันที่	๒๓.๑.๔๖

๒.๗.๒ หิตาย เพื่อเกื้อกูลแก่คนทั้งหลาย พระธรรมนั้นมีลักษณะเกื้อกูลตามสภาพแต่ธรรมข้อใดจะเกื้อกูลแก่ใครนั้น เป็นเรื่องที่จะต้องวิเคราะห์กันเป็นราย ๆ ไป เหมือนยาซึ่งตามปกติแล้วมีประโยชน์ในการรักษาโรค แต่การจะให้ยาเพื่อกำจัดโรคแต่ละชนิดนั้นก็ขึ้นอยู่กับกรณีของการวินิจฉัยของหมอผู้ชำนาญเช่นกัน

๒.๘.๓ สุขาย เพื่อความสุขแก่คนทั้งหลาย ธรรมที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลนั้น จะต้องออกผลมาในรูปของความสุขระดับต่างๆ เป็นสำคัญพระธรรมที่ทรงแสดงสั่งสอนจึงอำนวยความสุขให้เกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติตามสมควรแก่องค์ธรรมนั้นๆ^{๑๙}

การประดิษฐานพระพุทธศาสนาของพระพุทธองค์ เป็นงานที่ละเอียดอ่อนและประณีต เพราะทรงมุ่งให้เป็นธรรมที่เกื้อกูลแก่คนและอำนวยผลเป็นความสุข จึงทรงมีพุทธกิจที่บำเพ็ญในแต่ละวันคือทรงบำเพ็ญจริยา ๓ ประการ คือ.

๑) **โลกัตถจริยา** ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่โลกในฐานะที่พระองค์เป็นสมาชิกคนหนึ่งของสังคมโลก ความสำเร็จในจริยาข้อนี้ทรงอาศัยพุทธกิจ ๕ ประการคือ

บุพพุทฺถเห **บิณฑปาตญจ** ในเวลาเช้าเสด็จออกบิณฑบาตเพื่อเป็นการโปรดสัตว์ผู้ต้องการบุญ

สายญฺเห **ธมฺมเทศน์** ในเวลาเย็นทรงแสดงธรรมแก่คนผู้สนใจในการฟังธรรม
ปโทเส **ภิกฺขุโถวาท** ในเวลาค่ำทรงประทานพระโอวาทและให้กรรมฐานแก่ภิกษุทั้งหลาย

อทุตรตฺเต **เทวปญฺหน** ในเวลาเที่ยงคืนทรงแสดงธรรม และตอบปัญหาแก่เทวดาทั้งหลาย

ปัจจุสุเสว **คเต** **กาเส** **ภพฺพาทพฺเพ** **วิโลกัน** ในเวลาใกล้รุ่งทรงตรวจดูสัตว์โลกที่สามารถจะรู้เข้าใจธรรมที่พระองค์ทรงแสดง และได้รับผลตามสมควรแก่อุปนิสัยบารมีของคนเหล่านั้น

^{๑๙} อจ. เอก. ๒๐/๑๕๒/๓๕.

* ในจริยาทั้ง ๓ นี้ ที่มาในพระไตรปิฎกเฉพาะโลกัตถจริยา, พุ. จุ. ๓๐/๖๖๗/๒๕๔, ส่วนญัตตจริยาและพุทธัตถจริยามาในอรรถกถาสีหสูตร อจ. อฎฐก. ๓๗/๑๐๒/๓๗๑, (โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๒๕)

๒) **ญาติศตอริยา** ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่พระญาติหรือในฐานะเป็นพระญาติ เช่น การเสด็จไปโปรดพระญาติที่กรุงกบิลพัสดุ์ ทรงแนะนำให้พระญาติซึ่งกำลังทำสงคราม กันได้เข้าใจเหตุผลจนสามารถปรองดองกันได้

๓) **พุทธศตอริยา** ทรงทำหน้าที่ของพระพุทธเจ้า เช่น ทรงวางสิกขาบทเป็นพุทธ อาณา สำหรับควบคุมความประพฤติของผู้ที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา ทรงแนะนำให้ บรรพชิตและคฤหัสถ์ปฏิบัติให้ถูกต้องตามหน้าที่ของตน ทรงวางพระองค์ต่อผู้ที่เข้ามาแสดง ตนเป็นอุบาสกอุบาสิกา ในฐานะของบิดากับบุตรผู้ปกครองหรือกัลยาณมิตรตามสมควรแก่ บุคคลและโอกาสนั้นๆ จนสามารถประดิษฐานและเผยแผ่พุทธปรัชญาได้อย่างยอดเยี่ยม²⁰

เมื่อก้าวโดยสรุปแล้ว พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญพุทธกิจเพียงสองด้านเท่านั้น คือด้านส่วนพระองค์และด้านสังคม พระพุทธรูปที่เรารู้จักโดยมากเป็นปางมารวิชัย การ สร้าง พระพุทธรูปเช่นนี้ เป็นประเพณีเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทและคณะผู้ เผยแพร่พระพุทธศาสนาของพระเจ้าอโศก ด้วยเหตุผลเช่นนี้เองเป็นการแสดงว่าพระพุทธเจ้า เป็นคนไม่ใช่เป็นพระเจ้า ไม่ใช่ผู้ไถ่บาป

พุทธกิจอีกด้านหนึ่งของพระพุทธเจ้าก็คือด้านที่พระองค์ทรงเกี่ยวข้องกับสังคม คือความทุกข์ของมนุษย์ ทรงต้องการเข้าถึงชีวิตของคนเหล่านั้น ทรงบรรเทาความทุกข์ของ เขาและทรงแสดงธรรมเพื่อประโยชน์เป็นอันมากเพราะทรงอาศัยความกรุณาต่อมวล มนุษยชาตินี้เอง ประเพณีอย่างหนึ่งจึงเกิดขึ้นในอินเดียตอนเหนือ ด้วยการสนับสนุนของ ราชวงศ์กุษาณ (ค.ศ. ๓๐ - ๔๕๐) และราชวงศ์คุปตะ (ค.ศ. ๓๒๐ - ๖๕๐) คือได้เกิดมี อุดมคติในการที่จะขนสรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ มีศีลสำหรับพระโพธิสัตว์และวิธีบำเพ็ญตน ให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นอย่างกว้างขวาง ประเพณีประการแรกแพร่หลายอยู่ใน ลังกา พม่า และไทย ประเพณีประการหลังแพร่หลายอยู่ในเนปาล ทิเบต เกาหลี จีนและญี่ปุ่น อย่างไรก็ตามพระพุทธศาสนาทุกนิกายมีความเห็นร่วมกันว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ก่อตั้งศาสนาได้ ทรงบำเพ็ญเพียรจนได้บรรลุโลกุตตรปัญญาภายใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์และพระองค์ได้ทรง ชี้ทางให้พ้นจากโลกแห่งความทุกข์เข้าถึงอมตธรรม บุคคลผู้ปฏิบัติตามแนวทางพ้นทุกข์นี้ จะบรรลุโลกุตตรปัญญา นี่ก็คือจุดร่วมที่สำคัญของทรรศนะและการปฏิบัติที่แตกต่างกันของ พระพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ ที่แพร่หลายจากอินเดียไปยังส่วนต่าง ๆ ของโลก

²⁰ พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตฺโต) พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๘), หน้า ๑๑๔.

บทที่ ๓

ชีวิตในอุดมคติตามพระศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท

๓.๑ ความหมายของอุดมคติ

อุดมคติ หมายถึงความจริงอันสูงสุดที่มนุษย์ทุกคนถือว่าเป็นเป้าหมายแห่งชีวิตของตน เป็นความจริงอันสูงสุดที่เป็นแรงจูงใจให้มนุษย์ทุกคนพยายามบรรลุถึง

พจนานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของคำว่า “อุดมคติ” ว่าหมายถึง “จินตนาการที่ถือว่าเป็นมาตรฐานแห่งความดี ความงาม และความจริงในทางใดทางหนึ่ง ที่มนุษย์ถือว่าเป็นเป้าหมายแห่งชีวิตของตน”¹

รองศาสตราจารย์แสง จันทร์งาม ได้ให้ความหมายของคำว่า “อุดมคติ” เป็น ๒ นัยดังต่อไปนี้.²

๑) เป้าหมายชั้นโลกียะ หมายถึงคนส่วนใหญ่ต้องการมีความรู้ความสามารถ ต้องการมีอาชีพทำที่เป็นหลักฐานและมีรายได้ดี ต้องการมีที่อยู่ที่สะดวกสบาย ต้องการบิ๊งจ่ายต่างๆ มาบำรุงบำเรอเลี้ยงชีวิตอย่างเพียงพอ ต้องการมีชีวิตอยู่อย่างอบอุ่นในบรรยากาศแห่งไมตรีจิตมิตรภาพจากเพื่อนร่วมงาน ต้องการมีคู่ชีวิตที่เพียบพร้อมไปด้วยคุณสมบัติที่ถูกใจ มีลูกหลานสืบสกุลที่ฉลาดและมีคุณธรรม ต้องการมีอิสรเสรีในการแสดงออก เป็นต้น

๒) เป้าหมายชั้นโลกุตตระ เป็นเป้าหมายชั้นสุดท้ายของชีวิต เป้าหมายในระดับนี้ศาสนาต่างๆ สอนไว้อย่างชัดเจนและพอประมวลลงเป็นประเภทใหญ่ๆ ได้ ๔ ประเภท คือ

๒.๑ การมีชีวิตอยู่ด้วยศรัทธาในพระเจ้า อยู่ในความดี ตายไปแล้วอยู่ในสวรรค์ กับพระเจ้าชั่วนิรันดร์ ทรศนะแบบนี้เป็นของคริสตศาสนา

¹ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์ : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๑), หน้า ๕๘๒.

² รศ.แสง จันทร์งาม, ศาสนศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๔), หน้า ๑๑๕ - ๑๒๐.

- ๒.๒ การมีชีวิตอยู่ด้วยศรัทธาในพระเจ้า อยู่ด้วยความดี ตายแล้ววิญญาณไปอยู่ในสวรรค์ชั่ววันหนึ่ง แต่สวรรค์นั้นยังเป็นรูปธรรมอยู่มาก พระคัมภีร์กุรอานพรรณานาสภาพชีวิตในสวรรค์ไว้ว่า 'แท้จริงผู้มีศรัทธาจะได้ไปอยู่ในสวนอันสุขสำราญ เสวยสุขจากสิ่งที่พระเจ้าประทานให้ เพราะว่าพระเจ้าเป็นเจ้าจะช่วยให้เขารอดพ้นจากทุกข์ในนรก' วรรณกรรมแบบนี้เป็นของศาสนาอิสลาม
- ๒.๓ การมีชีวิตอยู่ด้วยศรัทธา ความดีและความรู้ในธรรมชาติอันแท้จริงของตนว่าเป็นหนึ่งเดียวกับปรมาตมหรือวิญญาณสากล เมื่อตายลงวิญญาณอมตะอันบริสุทธิ์จะเข้าร่วมเป็นอันหนึ่งกับปรมาตมนี้ พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด และความทุกข์ทั้งปวง เป้าหมายแบบสูงสุดนี้เป็นของศาสนาฮินดู
- ๒.๔ การมีชีวิตอยู่ด้วยการเว้นจากความชั่วทั้งปวง การทำความดีและการชำระจิตของตนให้สะอาด สงบ สว่าง เมื่อชีวิตสิ้นสุดลงก็เป็นอันสิ้นสุด กระแสชีวิต ไม่มี การ เกิด แก่ เจ็บ ตาย อีกต่อไป เป้าหมายสูงสุดแบบนี้ เป็นของพระพุทธศาสนา

จากความหมายที่กล่าวมาข้างต้น อุดมคติของชีวิตจึงหมายถึงเป้าหมายอันสูงสุดแห่งชีวิตของคนที่จะต้องไปให้ถึงในอนาคตกาลแห่งชีวิตนี้ โดยอาศัยหลักการและวิธีการอันเอื้ออำนวยแก่สภาวะของตน เพื่อให้ชีวิตของตนประสบกับความสุข อุดมคติของชีวิตจึงรวมเอาความเชื่อ ทัศนคติ ตลอดจนค่านิยมต่างๆ ของบุคคลหรือของสังคมเข้าไว้ด้วยกันทั้งในลักษณะย่อยและลักษณะรวม

ชีวิตคืออะไร? หากที่จะตอบได้ว่าชีวิตคืออะไร คำตอบที่จะได้รับจากแต่ละคนย่อมแตกต่างกันออกไป บางคนอาจตอบว่าชีวิตคือการเดินทาง บางคนอาจตอบว่าชีวิตคือการต่อสู้ หรือบางคนอาจตอบว่าชีวิตคือความทุกข์เป็นต้น คำตอบที่ได้รับซึ่งแตกต่างกันเช่นนี้ก็เพราะว่าโดยธรรมชาติชีวิตนั้นเป็นของแต่ละคน ต่างคนต่างก็ได้รับประสบการณ์และการเผชิญกับปัญหาต่างๆ ในชีวิตมาแตกต่างกันนั่นเอง แต่คำตอบต่างๆ นั้นก็เป็นเพียงส่วนหนึ่งหรือบางส่วนของชีวิตทั้งหมด

ปัญหาเหล่านี้เป็นปัญหาที่ยากจะให้คำตอบ เช่นเดียวกับปัญหาอื่นๆ เช่นความรักคืออะไร? ความงามคืออะไร? ความดีคืออะไร? จิตคืออะไร? เป็นต้น

เกี่ยวกับความงาม เราเห็นความงามได้หรือไม่? สิ่งที่เรามองเห็นนั้นเป็นเพียงความงามหรือสิ่งที่งาม โดยธรรมดาเราเห็นได้แต่สิ่งที่งาม (Beautiful Things) ส่วนความงาม (Beauty) เราเห็นไม่ได้

เกี่ยวกับความรักยิ่งหาคำตอบยากขึ้นไปอีก เพราะเป็นความรู้สึกของจิตใจที่บุคคลสามารถรับรู้ได้เฉพาะตน เหมือนความเปรี้ยว ความหวาน ความมันของอาหารเป็นของรับรู้ได้เฉพาะตน ถึงจะอธิบายให้คนอื่นรู้ได้ก็เป็นแต่เพียงโดยอ้อมเท่านั้น

เกี่ยวกับความดีก็ทำนองเดียวกัน เป็นการยากที่จะให้คำตอบที่ถูกต้องได้ นักจริยศาสตร์บอกว่าความดีก็คือความดี เหมือนสีด้าเป็นสีด้า สีด้าไม่ใช่สีขาว สีด้าไม่ใช่สีแดง สีด้าไม่ใช่สีเหลือง หรือสีอื่นๆ เป็นต้น

เกี่ยวกับจิต นักจิตวิทยาเองก็ตอบไม่ได้ เพราะนักจิตวิทยารู้จักแต่พฤติกรรมของจิต (Behaviorism) คือเพียงอ่านจิตผ่านทางพฤติกรรม เช่น โกรธ เกลียด รัก พอใจ เป็นต้น

เกี่ยวกับชีวิต นักชีววิทยาศึกษาเรื่องสิ่งมีชีวิตว่ามีลักษณะอย่างไร? ต่างจากสิ่งไม่มีชีวิตอย่างไร? แต่ชีวิตคืออะไรนั้นนักชีววิทยาก็ตอบไม่ได้เช่นกัน

วศิน อินทสระ ให้ทรรศนะเกี่ยวกับชีวิตตามแนวพุทธปรัชญาว่า³ “ชีวิตเป็นการรวมตัวของรูปธรรมและนามธรรม ซึ่งทางพระพุทธศาสนาได้วิเคราะห์ออกเป็น ๕ อย่าง เรียกว่าขันธ ๕ ” ประกอบด้วย

๑. รูปขันธ (Corporeality) กองแห่งรูป หมายถึงส่วนประกอบของชีวิตที่เป็นสสาร (Matter) เช่น ขน ผม เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ โลหิต เป็นต้น ลมตามช่องว่างในร่างกาย ความร้อนในร่างกาย ส่วนประกอบของร่างกายที่เป็นรูปเช่นนี้ สรุปลงเป็นธาตุ ๔ คือสิ่งที่มีลักษณะแข็งในกายเป็นธาตุดิน สิ่งที่มีลักษณะเหลวเอิบอาบในกายเป็นธาตุน้ำ สิ่งที่มีลักษณะเบาพัดไปมาในกายเป็นธาตุลม และสิ่งที่มีลักษณะร้อนภายในกายเป็นธาตุไฟ ในหลักการของพุทธปรัชญาแบ่งรูปออกเป็น ๒ ประเภท คือ.

๑.๑ สนิทสนนรูป รูปที่สามารถมองเห็นได้ด้วยตาเปล่า

๑.๒ อนิสสนนรูป รูปที่เห็นไม่ได้ด้วยตาเปล่า เช่น เสียง กลิ่น รส เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีรูปทิพย์ของเทวดาและพรหม ซึ่งมองเห็นไม่ได้ด้วยตา ต้องเห็นด้วยจักษุญาณอันเป็นญาณที่เกิดจากสมาธิ และยังแบ่งรูปออกเป็น ๒ ประเภทอีกนัยหนึ่ง คือ.

๑.๓ มหาภูตรูป รูปที่เป็นหลักหรือรูปที่เป็นใหญ่ ประกอบไปด้วยธาตุ ๔ อย่าง คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ

³ วศิน อินทสระ, แนวทางการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์, (โรงพิมพ์กิจเจริญ : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๐), หน้า ๕.

๑.๔ **อุปาทาหารูป** รูปที่อิงอาศัยมหาภูตรูปอยู่เช่นสี กลิ่น รส โอชะ ซึ่งต้องอาศัยดิน น้ำ ลม ไฟอยู่ เช่นในอาหารมีดิน มีน้ำ มีไฟ มีลมและมีสี มีกลิ่น มีรส เป็นต้น โอชะ^{*} ของอาหารทั้ง สี่อย่างนี้เรียกว่าโคจรรูป รวมความว่าสสารหรือพลังงานในวิชาวิทยาศาสตร์ ในพุทธปรัชญาจัดเป็นรูปทั้งสิ้น

เพื่อให้ได้คุณค่าทางจริยธรรม ให้พิจารณาเห็นรูปตามความเป็นจริง พึงใช้โยนิโสมนสิการพิจารณาลักษณะสำคัญของรูป ๔ ประการ^๔ คือ.

๑) อุปัจจะ เกิดขึ้นเพราะมีเหตุปัจจัยอย่างหนึ่ง

๒) สันตติ ความสืบทอดหรือความต่อเนื่องของรูปนั้น ด้วยอาศัยเหตุปัจจัยจำจวน เช่นคนๆ หนึ่งเมื่อตอนเป็นเด็กกับตอนเป็นผู้ใหญ่ที่ดูเหมือนเป็นคนเดียวกันเพราะสันตตินี้เอง

๓) ชรตา ความทรุดโทรมร่วงโรยไปตามธรรมดาของรูปซึ่งเป็นสังขารอย่างหนึ่ง

๔) อนิจจตา ความไม่เที่ยงต้องเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวมิได้หยุดนิ่ง

๒. **เวทนาขั้น** โดยความหมายในพุทธปรัชญาคือความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉยๆ (Sensation or Feeling) แบ่งเป็น ๓ คือ.

๒.๑ สุขเวทนา ความรู้สึกเป็นสุข

๒.๒ ทุกขเวทนา ความรู้สึกเป็นทุกข์

๒.๓ อทุกขมสุขเวทนา หรืออุเบกขา ความรู้สึกเฉยๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข

๓. **สัญญาขั้น** หมายถึงความจำได้หมายรู้ (Perception or Memory) เช่น จำรูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะได้ เมื่อเผชิญหรือประสบเข้ากับสิ่งนั้นๆ

๔. **สังขารขั้น** (Mental Formation) คือความคิดปรุงแต่ง คิดดีเป็นกุศล หรือเป็นบุญ คิดชั่วเป็นอกุศลหรือเป็นบาป คิดไม่ดีไม่ชั่วเป็นอัพยากฤต กล่าวคือคุณธรรมเป็นกุศลสังขาร กิเลสเป็นอกุศลสังขาร กิเลสและคุณธรรมนี้เองเป็นตัวปรุงแต่งให้จิตเป็นไปต่าง ๆ จิตจะดีหรือชั่วก็อยู่ที่คุณธรรมกับกิเลสทั้งสองอย่างนี้เข้าไปปรุงแต่ง เปรียบเสมือนสีที่ผสมลงไปใต้น้ำ ทำให้น้ำซึ่งใสสะอาดอยู่กลับแปรเปลี่ยนไปเป็นสีต่างๆ ตามชนิดของสีแต่ละชนิด

* โอชะ คือคุณสมบัติของอาหารที่ซึมซาบไปหล่อเลี้ยงร่างกายได้ น่าจะเทียบได้กับวิตามิน (Vitamin)

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

๕. ญาณ (Consciousness) ญาณในที่นี้จะแยกกล่าวเป็น ๒ นัย คือ.

๕.๑ ญาณ (Object not Emotion) คือความรู้อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายและทางใจ เรียกว่า จักขุญาณ โสตญาณ ฆานญาณ ชิวหาญาณ กายญาณและมโนญาณ ทั้งหมดนี้รวมเรียกว่า “ วิถีญาณ ” ที่ออกไปรับรู้ อารมณ์ทางทวารทั้งหก กล่าวคือ ทวารคือตา ทวารคือหู ทวารคือจมูก ทวารคือลิ้น ทวารคือกาย และทวารคือใจ

๕.๒ ญาณ คือการสังสมความดีความชั่ว เป็นความสามารถของญาณที่สามารถสังสมความดี และความชั่วที่บุคคลได้กระทำแล้วด้วยกายและใจ เวทนา สัญญา สังขาร ญาณ ทั้ง ๔ ประการนี้ เป็นนามขั้น แลว่ากองนามคือสิ่งที่เป็นจิตใจไม่มีรูปร่างตัวตนเหมือนรูปขั้น

ขั้นทั้ง ๕ ที่กล่าวมาโดยสังเขปนี้ เมื่อรวมกันเข้า โดยความหมายก็คือชีวิตตามธรรมชาติของพุทธปรัชญาเถรวาท

ในมหาตมชาดกสังขยสูตร พระพุทธองค์ตรัสว่า กำเนิดของมนุษย์มีขึ้นได้ เพราะมีปัจจัยประกอบกันเข้า ๓ ประการ ดังข้อความที่ว่า

“.....คุณภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดบิดามารดาอยู่ร่วมกัน มารดามีอุดด้วย และทารก (ปฏิสนธิญาณ) ก็มีปรากฏด้วย เพราะความประสมพร้อมแห่งปัจจัยทั้ง ๓ ประการ ความเกิดขึ้นแห่งทารกจึงมี ”^๕

เมื่อมนุษย์ได้คลอดจากครรภ์มารดา มีชีวิตคือร่างกายที่จะต้องดำรงอยู่ ตรงจุดนี้ ปัญหาที่คือมนุษย์ไม่อาจเติบโตและอยู่เพียงลำพังได้ จะทำอย่างไรให้มีชีวิตอยู่ต่อไป เมื่อมีชีวิตต่อไปได้แล้ว จะให้ชีวิตเป็นชีวิตที่มีความสุขได้อย่างไร แต่ละวัน แต่ละเดือน แต่ละปี จะต้องย่างก้าวไปข้างหน้าตามลำดับ เรากำลังเดินไปสู่จุดไหนกัน อะไรคือเป้าหมายของชีวิต

สิ่งที่ประจักษ์ชัดแล้วในขณะนี้คือมนุษย์เป็นสัตว์สังคม จะต้องอยู่ร่วมกับมนุษย์คนอื่น ๆ เกือบตลอดชีวิต เริ่มแต่คลอดออกมาที่อยู่ในความดูแลของพ่อแม่ และญาติมิตรรอบ ๆ ข้าง เมื่อเติบโตขึ้นก็ต้องเข้ามาใช้ชีวิตในสังคมอย่างเต็มตัว มนุษย์ทุกคนจึงต้องมีเป้าหมาย หรืออุดมคติสำหรับเป็นหลักในการดำเนินชีวิตในสังคมของแต่ละคน บางคนอาจมีเป้าหมายเพียงเพื่อให้ชีวิตอยู่อย่างมีความสุขเท่านั้น บางคนอาจมีอุดมคติที่สูงส่งขึ้นไปกว่านั้นอีก หรือยิ่งๆ ขึ้นไปจนถึงเป้าหมายสูงสุด

⁵ ม. มุ. ๑๒ / ๔๕๒ / ๓๔๒.

ระบบความคิดในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น กล่าวได้ว่าตั้งอยู่บนพื้นฐานของปัญญาอันเกิดขึ้นจากการตรัสรู้ของพระพุทธองค์ ซึ่งเป็นการเห็นแจ้งแทงตลอดในธรรมชาติของมนุษย์และสรรพสิ่ง จนสามารถเอาชนะธรรมชาติฝ่ายต่ำโดยสิ้นเชิงคือถอนอุปาทาน อัตตา ตัวตน จนหมดสิ้นความเห็นแก่ตัวตามกฎธรรมชาติที่ทรงค้นพบ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ทรงเข้าใจธรรมชาติของความทุกข์และความสุข เหตุแห่งความทุกข์และความสุข จากขั้นต่ำสุดจนถึงขั้นสูงสุด ทรงเข้าใจธรรมชาติของความดีและความชั่วอย่างแจ่มแจ้งถึงที่สุดด้วย จึงได้เสนอการเปลี่ยนแปลงวิธีการคิดของมนุษย์เกี่ยวกับตนเอง ที่ยึดมั่นในอัตตาตัวตนมาเป็นแนวใหม่ในลักษณะตรงกันข้ามคืออนัตตา ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างถอนรากถอนโคน การวางความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับตนเอง มนุษย์กับเพื่อนมนุษย์ มนุษย์กับสิ่งมีชีวิตอื่น และกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ

ที่กล่าวมานี้คือคุณค่าที่สำคัญของพุทธปรัชญาเถรวาท ความเป็นจริงแล้วทฤษฎีทางสังคมและการจัดระเบียบทางสังคมทุกรูปแบบ ไม่ว่าจะเกี่ยวกับเรื่องเศรษฐกิจ การเมือง สาธารณสุข วัฒนธรรม เป็นต้น ย่อมตั้งอยู่บนพื้นฐาน หรือแสดงนัยถึงสมมติฐานเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์และโลกด้วยกันทั้งสิ้น แม้ระบบความคิดที่บอกว่าตนเองมิใช่อภิปรัชญา เช่นลัทธิมากซ์ก็มิพ้นการให้ความหมายเกี่ยวกับคุณค่าของชีวิตเกี่ยวกับความสุขและความทุกข์ไปได้ ระบบความคิดทางสังคมหรืออุดมการณ์เศรษฐกิจการเมืองใดจะดีหรือเลวเพียงไหน จะนำสันติสุขมาสู่มนุษย์ได้มากน้อยเพียงใด ย่อมขึ้นอยู่กับระบบนั้นว่าสามารถตอบปัญหาพื้นฐานเกี่ยวกับคุณค่าของความเป็นมนุษย์ในสังคมได้มากน้อยเพียงใด

ในสังคมปัจจุบัน คนโดยทั่วไปไม่ว่าจะอยู่ระดับไหนของสังคม ในส่วนลึกแห่งจิตใจจะรู้สึกดูถูกตนเอง รู้สึกขาดความมั่นใจ รู้สึกมีปมด้อย นับตั้งแต่คนทำงานใช้แรงงาน จะรู้สึกด้อยกว่าคนที่ทำงานใช้สมอง คนที่ไม่ได้เรียนรู้สึกด้อยกว่าคนที่ได้เรียน คนเรียนน้อยรู้สึกด้อยกว่าคนเรียนมาก คนเรียนสถาบันนั้นรู้สึกดูถูกเหยียดหยามคนเรียนสถาบันโน้น ข้าราชการระดับนั้นกับระดับนี้ นักธุรกิจชั้นโน้นกับชั้นนี้ แม้อยู่ในระดับเดียวกันก็ดูถูกเหยียดหยามกันเอง แม้คนที่ไต่ขึ้นไปถึงจุดสุดยอดของสังคมก็จะมองไปที่สังคมอื่นที่ตนรู้สึกสูงกว่าขึ้นไปอีก คนที่มีจิตสำนึกแบบนี้ย่อมพร้อมที่จะดูถูกเหยียดหยามคนที่ตนรู้สึกต่ำกว่าอ่อนแอกว่า โง่กว่า จนกว่า พร้อมๆ กันนั้นก็จะสยบยอมและอิงฉาคนที่ตนรู้สึกสูงกว่าฉลาดกว่า รวยกว่า แข็งแรงกว่า และก็จะรู้สึกเกลียดและหลงตนเองอยู่เล็กๆ พร้อมกันไป ไม่พอใจที่ชีวิตของตนต่ำกว่าคนอื่น และบางครั้งก็รู้สึกเหยื่อหยิ่งดูถูกเหยียดหยามที่มีคนอยู่ในระดับต่ำกว่าตน

ความเกลียดตนเองนี้ นอกจากจะเป็นเพราะการไต่เต้าแบบปิรามิดทางสังคม ซึ่งแน่นอนว่าคนจำนวนน้อยที่สุดจะอยู่บนยอดของคนจำนวนมหาศาล ที่มีความรู้สึกว่าคุณแพ้ โดยการเปรียบเทียบแล้ว ยังเนื่องมาจากความขัดแย้งกันเอง ระหว่างการยกย่องพร่ำสอนกันตามหลักศีลธรรมและจรรยาในด้านหนึ่ง ขณะเดียวกันอีกด้านหนึ่ง สังคมก็ช่วยผู้ให้คนในสังคมหลงใหลไปกับกิเลสตัณหาต่างๆ คนในสังคมส่วนหนึ่งย่อมจะรู้สึกขัดแย้งในใจต่อสังคมแบบปากว่าตาขี้นเช่นนี้ และโดยมากอำนาจฝ่ายต่ำก็เป็นฝ่ายชนะ แต่พอทำตามนั้นไปแล้วคำสอนทางศีลธรรมก็ทำให้รู้สึกผิดรู้สึกบาป รู้สึกรังเกียจตนเอง เช่นคดีเรื่องรักนวลสงวนตัวของหญิงสาวตามแบบโบราณ กับแนวโน้มน้ำที่พยายามเลิกลัทธิพรหมจารีย์ได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งและบีบคั้นทางจิตใจให้แก่คนรุ่นเยาว์เป็นจำนวนมาก หรือในสังคมส่วนหนึ่งก็เชื่อว่าครูต้องเป็นปูชนียบุคคล แต่จริงๆ แล้วก็ไม่ได้ยกย่องครูอย่างจริงๆ จังๆ เพราะที่สังคมปัจจุบันเป็นสังคมที่ยกย่องคนมีเงินมีอำนาจ ไม่ว่าจะคนเหล่านั้นจะได้ทรัพย์หรืออำนาจนั้นมาด้วยวิธีการอย่างไร? หรือน้อยลงเพียงไหนก็ตาม

ความรู้สึกด้อยอยู่เสมอกับความรู้สึกรังเกียจตนเอง ย่อมก่อให้เกิดชีวิตที่ไร้รสชาติไร้จุดหมายและน่าเบื่อหน่าย ประกอบกับการเรียนและการทำงานในสังคมปัจจุบันนี้พยายามปรับคนให้เหมาะสมกับเครื่องจักรกล และการบริหารงานแบบกลไกลดหลั่นกันเป็นขั้นๆ ทำให้คนเรียนและทำงานไม่มีโอกาสได้ใช้พลังความสามารถอย่างสร้างสรรค์ และไม่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับการทำงานทั้งหมด คนในสังคมจึงเรียนและทำงานอย่างไร้จุดหมาย ไร้ทิศทาง ไม่มีความจริงใจ รอแต่จะให้หมดเวลาเข้ากับลักษณะที่ว่าเช้าชามเย็นชาม

นอกจากนั้นคนในสังคมแบบนี้ยังรู้สึกเหงาและว้าเหว่ ทั้งๆ ที่อยู่กันอย่างแน่นขนัดก็ตาม ลึกๆ แล้วรู้สึกไม่มีความสุขพินกับใครอย่างจริงจังและไม่มีความจริงจังด้วย ความสัมพันธ์ในสถาบันครอบครัว ครูบาอาจารย์ เพื่อนฝูงหรือแม้แต่คู่ครองจึงมักจะประสบกับความล้มเหลวและเกิดช่องว่างง่ายที่สุด การหย่าร้างกำลังเพิ่มทวีมากขึ้น ทั้งที่เสรีภาพในการเลือกคนรักหรือคู่ครองของชีวิตมีมากกว่าสมัยก่อน

ความทุกข์ด้านต่างๆ ของสังคมในปัจจุบันที่กล่าวมานี้ประกอบกับความเป็นอยู่ที่เหินห่างจากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่สวยงาม จึงทำให้ชีวิตผู้คนคับแค้นขัดข้องใจ วิตกกังวล บางส่วนก็ดิ้นรนตะเกียกตะกายเพื่อหาเงินทองและชื่อเสียงกัน บางส่วนก็เสพสุขอย่างเสเพล แต่ถ้าถามกันจริงๆ ต่างก็สงสัยในคุณค่าของการดำรงอยู่และก็สัมพันธ์กับความรู้สึกที่ไร้สาระขาดรสชาติไร้ความหมาย เหตุนี้เองที่เป็นการอธิบายว่า ทำไมสังคมปัจจุบันจึงเป็น

สังคมที่เต็มไปด้วยอบายมุขทุกรูปแบบและทำไมคนจึงมากไปด้วยการแสวงหา เสพเสวยและสะสมวัตถุกันมากขึ้น ทั้งนี้เพราะว่าอบายมุขและลัทธิบริโภคนิยม เป็นหนทางที่ง่ายที่สุดที่คนเราจะหนีหรือหลีกเลี่ยงจากความทุกข์ในรูปแบบต่างๆ ของชีวิตได้ชั่วคราว เป็นหลบหนีจากการเผชิญกับคำถามที่สำคัญที่สุดของชีวิต เข้าไปอยู่ในโลกของมายาในระดับต่างๆ กัน ตั้งแต่นวนิยาย สุรายาเมานานาชนิด การพนันทุกอย่าง ตลอดถึงภาพยนตร์และการกีฬา ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการเพิ่มแรงกระตุ้นในฝ่ายอกุศลมูลให้เพิ่มทวีมากขึ้น ฉะนั้นการที่จะขจัดอบายมุขโดยไม่ดูที่เหตุปัจจัยต่างๆ จึงเป็นเรื่องเพื่อฝัน ยิ่งกว่านั้นอาชญากรรมและความรุนแรงต่างรวมถึงการฆ่าตัวตาย หรือแม้แต่ความพยายามในการทำงานเพื่อปฏิรูปสังคม ถ้าวิเคราะห์กันถึงสาเหตุให้ถึงที่สุดแล้วอาจมีหลายกรณีที่เกิดจากความต้องการที่จะหลีกเลี่ยงจากความไร้สาระขาดรสชาติ ไร้จุดหมายของการดำรงชีวิตอยู่ กล่าวคือคนในสังคมไม่มีเป้าหมาย หรืออุดมคติสำหรับใช้ในการดำรงชีวิตนั่นเอง

๓.๒ อุดมคติชีวิตบนพื้นฐานของพุทธปรัชญาเถรวาท

อุดมคติตามทฤษฎีของพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น ที่ปรากฏในคัมภีร์คำสอนของพระพุทธศาสนา (พระไตรปิฎก) มีปรากฏอยู่หลายแห่ง แต่เมื่อก้าวโดยสรุปแล้วหลักคำสอนของพุทธปรัชญาเถรวาทมีเพียง ๓ ชั้น หรือ ๓ ระดับ คือระดับศีลเป็นขั้นพื้นฐานฝึกอบรมความประพฤติทางกาย ทางวาจาให้บริสุทธิ์ แล้วประณีตขึ้นถึงระดับที่ ๒ ระดับสมาธิ การฝึกจิตให้มั่นคงแน่วแน่ จนถึงระดับสุดท้าย ระดับที่ ๓ คือปัญญา โดยการทำปัญญาให้แก่กล้า จนหลุดพ้นจากอวิชชา ตัณหา อุปาทานได้ อุดมคติของชีวิตตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทจึงหมายถึงการดำเนินชีวิตให้บรรลุประโยชน์ที่เป็นจุดหมายปลายทางของการดำรงชีวิตอยู่ในโลก ที่เรียกว่าการบรรลุอิตถะ ๓ ประการประกอบด้วย ทิณฐิธัมมิกัตถะ ประโยชน์ในปัจจุบัน ที่เป็นประโยชน์ขั้นพื้นฐานของชีวิต สัมปรายิกัตถะ ประโยชน์ภายนอกหน้าที่เป็นประโยชน์ขั้นสูง และ ปรมัตถะ ประโยชน์อย่างยิ่งหรือประโยชน์อย่างสูงสุด

๓.๓ อุดมคติขั้นพื้นฐาน

ความเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ เกียรติยศและการยกย่องสรรเสริญจากคนในสังคม ถือว่าเป็นยอดปรารถนาของบุคคลผู้ครองเรือนซึ่งเป็นอุดมคติขั้นพื้นฐานที่ผู้ครองเรือนควรจะได้รับ อุดมคติในขั้นพื้นฐานของมนุษย์ทุกคนจึงได้แก่ความปรารถนาในความเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยมนุษย์สมบัติ หรือความสำเร็จประโยชน์ที่บุคคลจะพึงได้รับในปัจจุบันที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตประจำวันของแต่ละบุคคล พอจะกล่าวโดยสรุปได้ดังต่อไปนี้.

๑) ต้องการทรัพย์สมบัติ คือความมั่งมีร่ำรวย เพราะทรัพย์สมบัติย่อมยังความปลื้มใจ ความสุขใจ แก่ความขัดข้องต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นและสามารถให้สำเร็จความประสงค์ในสิ่งที่ต้องการได้

๒) ต้องการความมีเกียรติยศชื่อเสียง ปรรณาคความยิ่งใหญ่ มีเพื่อนฝูงพวกพ้องที่ให้ความรักสนิทสนมยกย่องเชิดชูในสังคม

๓) ต้องการความมีไมตรี มีบริวารชายหญิงไว้คอยช่วยเหลือในกิจการงานต่างๆ และให้ความยกย่องเคารพนับถือ

๔) ต้องการความผาสุกในชีวิต มีความสุขเพียบพร้อมทั้งกายและจิตใจ

ประโยชน์ในระดับนี้ พระพุทธองค์ได้ทรงอธิบายโดยอเนกปริยาย สำหรับให้คนรู้จักตนเอง ช่วยตัวเองและพัฒนาตนเองให้เป็นคนมั่งคั่งและเป็นคนดี เพื่อความสุขและวัฒนาการของชีวิตในปัจจุบันตลอดจนการมีชีวิตร่วมกับผู้อื่นในสังคมอย่างมีความสุข อุดมคติในขั้นนี้กล่าวอีกนัยหนึ่งคือการได้มนุษยสมบัติ คือความถึงพร้อมสมบูรณ์ในฐานะของมนุษย์ เช่นมีทรัพย์สินเงินทอง มีบ้านที่อยู่อาศัย สมบูรณ์ด้วยปัจจัย ๔ มีทรัพย์ มียศ มีตำแหน่ง ได้รับคำยกย่องสรรเสริญ ประสบกับความเป็นอยู่ที่ดี มีความสุขตามสมควรแก่ฐานะของตน ได้ชื่อว่าเป็นผู้สมบูรณ์ในมนุษยสมบัติ เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้ทรงนิพนธ์เกี่ยวกับประโยชน์ในปัจจุบันนี้ว่า

“ พระพุทธศาสนา ได้แสดงธรรมสอนโลกสำหรับบุคคลที่ยังอยู่ในโลกและยังต้องการโลก ให้ประพฤติปฏิบัติมาตนให้ได้รับประโยชน์ที่ต้องการในทางโลก... สิ่งที่ต้องการในทางโลกนั้นเป็นต้นว่า ปัจจัยเครื่องอาศัยสำหรับดำรงชีวิต ที่เป็นส่วนสำคัญก็คือปัจจัยสี่ อันได้แก่ผ้าห่มห่ม ที่อยู่อาศัย ยาแก้ไข้และสิ่งที่ต้องการอย่างอื่น ๆ รวมความเป็นลาภ เป็นยศ เป็นสรรเสริญ เป็นสุขที่เป็น โลกธรรมฝ่ายที่ปรารถนาต้องการเช่นลาภคือสิ่งที่พึงได้ ที่ต้องใช้ดำรงชีวิต เป็นทรัพย์ต่างๆ ตลอดถึงยศคือความมีไมตรีด้วยบุคคลในฐานะเป็นมิตรสหายต่างๆ ที่สัมพันธ์กันอยู่ดังเช่นในฐานะเป็นทิศ ๖ และเป็นความผาสุกไม่มีโรคคือทุก ๆ อย่างอันเป็นสิ่งที่ต้องการสำหรับดำรงชีวิตให้ชีวิตมีความเจริญในปัจจุบันเป็นประโยชน์ปัจจุบัน ”⁶

⁶ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, ธรรมคุณฎี, พิมพ์ครั้งแรก, (เรือนแก้วการพิมพ์ : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๗), หน้า ๖๑ - ๖๒.

ทฤษฎีนี้มีกัตตะ คือประโยชน์ที่บุคคลจะพึงได้ในปัจจุบันในระดับของการครองเรือนครองสุข พุทธปรัชญาเถรวาทเน้นไปที่ความสุขซึ่งเป็นที่ต้องการของคนทั้งหลายในชั้นของโลกียะ คือประสบความสำเร็จในการครองเรือน ซึ่งสามารถวัดด้วยหลักเกณฑ์ดังต่อไปนี้.

๑. อัตถิสุข ความสุขที่เกิดจากการมีทรัพย์ คือความภูมิใจ เอิบอímใจ และอุ่นใจ ว่าตนมีโภคทรัพย์ที่ได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรง ความขยันหมั่นเพียรของตนและโดยชอบธรรม

๒. โภคสุข ความสุขที่สามารถซื้อหาจับจ่ายใช้สอยทรัพย์ตามที่ตนต้องการ คือความภูมิใจ เอิบอímใจว่าตนได้ใช้ทรัพย์ที่ได้มาโดยชอบเลี้ยงตัว เลี้ยงครอบครัว เลี้ยงผู้ที่ควรเลี้ยง และบำเพ็ญคุณประโยชน์แก่สังคมส่วนรวม

๓. อนนสุข ความสุขที่เกิดจากการไม่เป็นหนี้สิน คือความภูมิใจเอิบอímใจว่าตนเป็นไท ไม่มีหนี้สินติดค้างใคร

๔. อนวัชชสุข ความสุขที่เกิดจากการทำงานที่ปราศจากโทษ ไม่ผิดกฎหมายและไม่ผิดศีลธรรม คือความเอิบอímใจว่าตนมีความประพฤติสุจริต ไม่บกพร่องเสียหาย ใดๆ ดิเสียนไม่ได้ ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ⁷

๓.๓.๑ อุดมคติของชีวิตครอบครัว

ครอบครัวนั้นถือได้ว่าเป็นสถาบันที่เล็กที่สุดของสังคม อันเป็นมูลฐานที่สำคัญที่สุดในการสร้างสภาพของสังคมส่วนรวมว่าเป็นสังคมที่ดีหรือไม่เพียงใด หากครอบครัวส่วนใหญ่ของสังคมเป็นครอบครัวที่อบอุ่นรักใคร่ปรองดอง มีระเบียบมีวินัย มีคุณธรรม สมาชิกทุกคนรู้จักหน้าที่ มีความรับผิดชอบร่วมมือร่วมใจ ช่วยกันคนละไม้คนละมือ รักษาความสะอาดให้บ้านเรือนที่อยู่อาศัยเรียบร้อยสวยงามถูกสุขลักษณะ ก็ย่อมทำให้ทุกคนมีจิตใจสะอาด เป็นสุข รักใคร่ ร่วมใจและปรารถนาดีต่อกัน สังคมส่วนรวมก็จะเป็นสังคมที่สวยสะอาดและเป็นสุข สมาชิกส่วนใหญ่ของสังคมก็จะมีความร่วมมือร่วมใจกันในงานของส่วนรวม ก่อให้เกิดประโยชน์ร่วมกัน

ความสุขของชีวิตของคนเรานั้น เบื้องแรกที่สุดจะนึกถึงความสุขของตนเองก่อน แต่เมื่อเรามีความรักและมีครอบครัวด้วยความรัก ความสุขของชีวิตของเราก็จะไปอยู่ที่ครอบครัว สมาชิกในครอบครัวแต่ละคน ถ้าหากรักใคร่ปรองดองกันแล้ว ต่างก็จะมีจิตใจรักใคร่

⁷ อจ. จตุฎก. ๒๑ / ๖๒ / ๖๘.

ห่วงใยซึ่งกันและกัน หากครอบครัวใดมีความรักกันแน่นแฟ้นเช่นนี้แล้ว ชีวิตของทุกคนก็จะมีความสุข และครอบครัวเช่นนี้ ไม่ว่าจะยากดีมีจนอย่างไรก็จะชักนำให้ลูกทุกคนเป็นคนดี นิสัยใจคอดี จิตใจมีคุณธรรม มีความรักเรียน รักพ่อรักแม่ รักเคารพครูอาจารย์ และเป็นคน มีประโยชน์ต่อส่วนรวม

ในทางกลับกันครอบครัวใดก็ตามที่พ่อแม่มีความร่ำรวย ยิ่งด้วยยศศักดิ์ ยิ่งด้วยอำนาจ ยิ่งด้วยบริวาร แต่หัวหน้าครอบครัวพ่อแม่ไม่มีความรักและความเสียสละอดทน อดกลั้นต่อกันแล้ว ครอบครัวนั้นก็จะเป็นครอบครัวที่ยิ่งใหญ่แต่ไม่เป็นสุข ที่ยิ่งใหญ่อีกเพราะ ทั้งพ่อทั้งแม่จะยิ่งแสดงความยิ่งใหญ่ ความร่ำรวย ความมีเกียรติ มีอำนาจ มีหน้ามีตาในสังคมมากยิ่งขึ้น จึงนับวันยิ่งจะห่างไกลจากครอบครัว พ่อแม่ลูกจะไม่มีความเข้าใจต่อกัน อย่างแท้จริง ลูกจะหันไปหาที่พึ่งทางใจจากบุคคลอื่น และส่วนใหญ่มักจะหาที่พึ่งที่ให้ความ สนุกเพลิดเพลินบันเทิงใจนอกบ้าน ด้วยการคบเพื่อนเที่ยวสนุก ในที่สุดก็หันเข้าสู่ความเข่า ยวนใจต่างๆ อันเป็นอบายมุขแล้วจะจบลงด้วยยาเสพติด ผลที่จะตามมาอาจเป็นอาชญากรรม ในรูปแบบต่างๆ กันก็ได้

ความสุขในชีวิตหรือประโยชน์ที่จะได้รับในปัจจุบัน หรือชาตินี้ที่มนุษย์ทุกคน มุ่งหมายกัน พอดีประมวลได้จากการอวยพรกันทุกๆ ไป คือให้มีความสุขกายสุขใจ มีความ สำเร็จ ความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงานและปลอดภัยด้วยประการทั้งปวง หรือเจริญด้วย จตุรพิธพรชัย ประกอบด้วยเจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ พละ เป็นต้น กล่าวโดยสรุปก็คือ.

(๑) มีความสำเร็จเจริญก้าวหน้า

(๒) มีความสุขกาย คือร่างกายแข็งแรง อายุยืน ผิวพรรณผ่องใส และมีความ ปลอดภัยต่างๆ อันเป็นเรื่องทางกาย และ

(๓) มีความสุขทางใจ

พุทธปรัชญาเถรวาท มีหลักเกี่ยวกับประโยชน์สุขในระดับการครองเรือนว่าขึ้น อยู่กับโลกธรรม ๘ ประการ โลกธรรม หมายถึงธรรมดาของโลก เรื่องของโลก ความเป็น ไปตามคติธรรมดา ซึ่งหมุนเวียนมาหาสัตว์โลก และสัตว์โลกก็หมุนเวียนตามมันไป ใครไม่ ติดโลกธรรมก็สบายใจ แต่ถ้าติดอยู่ในโลกธรรมก็มีแต่ทุกข์ใจ โลกธรรมมี ๘ ประการ ดังต่อไปนี้.

๑) ลาภ ได้ลาภและมีลาภ

๒) อลาภ เสื่อมลาภ

๓) ยศ ได้ยศและมียศ

- ๔) อยส เสื่อมยศ
- ๕) ปลื้สา สรรเสริญ
- ๖) นิินทา ตีเตียน
- ๗) สุข ความสุข
- ๘) ทุกข์ ความทุกข์

โดยสรุปแยกเป็น ๒ ฝ่าย คือข้อ ๑,๓,๕,๗ เป็นฝ่ายอิฏฐารมณ ที่น่าปรารถนาน่าใคร่ ข้อที่เหลือเป็นฝ่ายอนิฏฐารมณ คือส่วนที่ไม่น่าปรารถนา

โลกธรรมทั้ง ๘ ประการเหล่านี้ ย่อมเกิดขึ้นทั้งแก่ปุถุชนผู้มีได้ศึกษาและอริยสาวกผู้ที่ได้ศึกษา ผลที่ต่างกันคือคนพวกแรกย่อมไม่รู้เห็นเข้าใจตามความเป็นจริง จึงลุ่มหลงยินดียินร้ายปล่อยให้โลกธรรมเข้าครอบงำย่ำยี ไม่พ้นจากทุกข์มีโสกะและปริเทวะเป็นต้น ส่วนอริยสาวกผู้ที่ได้ศึกษา พิจารณาเห็นตามเป็นจริงว่าโลกธรรมทั้ง ๘ ประการไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา จึงไม่หลงใหลมัวเมาเคลิบเคลิ้มไปตามอารมณ์ที่น่าปรารถนา ไม่ขุ่นหมองคลุ้มคลั่งไปเพราะอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา มีสติดำรงอยู่เป็นผู้ปราศจากทุกข์มีโสกะและปริเทวะ เป็นต้น ในโลกธรรมสูตร ได้กล่าวถึงโลกธรรมทั้ง ๘ ประการนี้ว่า

“ธรรมในหมู่มนุษย์เหล่านี้คือ ลาก ๑ ความเสื่อมลาก ๑ ยศ ๑ ความเสื่อมยศ ๑ นิินทา ๑ สรรเสริญ ๑ สุข ๑ ทุกข์ ๑ เป็นสภาพไม่เที่ยงไม่แน่นอน มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา แต่ท่านผู้เป็นนักปราชญ์ มีสติ ทราบธรรมเหล่านั้นแล้ว พิจารณาเห็นว่ามีความแปรปรวนธรรมดา ธรรมอันน่าปรารถนา ย่อมย่ำยีจิตของท่านไม่ได้ ท่านย่อมไม่ยินร้ายต่ออนิฏฐารมณ ท่านขจัดความยินดีและยินร้ายเสียได้ ไม่เหลืออยู่ อนึ่งท่านทราบทางนิพพานอันปราศจากฐลี้ ไม่มีความเศร้าโศก เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งภพ ย่อมทราบได้อย่างถูกต้อง”^๘

๓.๓.๒ การนำหลักโลกธรรมมาเป็นอุดมคติชีวิต

เมื่อเราทุกคนทราบว่าต้องประสบกับโลกธรรมเหล่านี้ ทำอย่างไรจึงจะให้เราสามารถหยุดความดีใจเสียใจต่อโลกธรรมได้ ประเด็นนี้ควรจะได้พิจารณาเป็นพิเศษดังนี้.

คนเราได้ลากเป็นผลเนื่องมาจากทานบารมี หรือบุญนิธิที่ตนได้กระทำไว้ทั้งอดีตและปัจจุบัน ดังนั้นถ้าจะให้มิมีลากเกิดขึ้นกับตนก็ต้องบำเพ็ญบุญบำเพ็ญทาน แต่ถ้ามันเสียไป

^๘ อจ. อฎฐก. ๒๓ / ๕๕ / ๑๒๓.

ไปเพราะธรรมดาก็ต้องรู้เท่าทันว่ามันเสื่อมไปเพราะอะไร จิตใจก็จะสบายไม่เป็นทุกข์

คนเราจะได้ยศก็เพราะความขยัน มีสติ มีการทำงานที่สะอาด พิจารณาก่อนทำ มีความสำรวมตน ดำรงชีวิตตามธรรม ไม่ประมาท ดังนั้นยศจะเสื่อมก็เพราะไม่มีคุณธรรม ไม่มีสัจจะ แต่ถ้ามันจะเสื่อมไปจริงตามธรรมชาติ เช่นเกษียณอายุราชการก็ควรจะปลงใจว่า มันเป็นไปตามกฎธรรมดา จึงไม่ควรน้อยใจหรือเสียใจ

นิทานและสรรเสริญก็เช่นเดียวกัน มันเป็นเรื่องของคนมีปากก็มีทั้งนิทานมีทั้งสรรเสริญควบคู่กันไป การนิทานหรือการสรรเสริญของคนทุศีลไม่เป็นประมาณ ไม่ควรเคียด ร้อนใจ แต่การนิทานหรือการสรรเสริญของวิญญูชนต่างหาก ที่ควรเชื่อถือและนำไปประพฤติปฏิบัติปรับปรุงตนเองให้ดีขึ้น

ส่วนสุขและทุกข์นั้นก็เช่นความสุขในการดูหนังดูละคร ในการเข้าสังคม ในการมีคู่รักหรือคู่ครองได้รับความสรรเสริญ ซึ่งทั้งหมดเป็นความสุขจริง แต่เป็นความสุขที่มีทุกข์ซ้อนต้องคอยแก้ไขปรับปรุงอยู่เสมอ ไม่เหมือนความสุขที่เกิดจากความสงบซึ่งไม่มีทุกข์ซ้อนอยู่ เป็นความสุขที่ทำได้ง่ายๆ เกิดขึ้นกับกายและใจของคนนี้เอง เมื่อทำใจให้สงบความทุกข์ที่เกิดกับกายก็จะหายไปด้วย และต้องยอมรับว่าทุกข์นั้นมันมีอยู่ประจำทุกคนในทุกอิริยาบถ ทุกคนจึงควรถือว่าสุขและทุกข์คือรสชาติของชีวิต พึงรู้จักแสวงหาความสุขท่ามกลางความทุกข์นั่นเอง

๓.๓.๓ ประโยชน์ของการรู้จักโลกธรรมในฐานะเป็นอุดมคติ

- ๑) ทำให้ไม่หลงระเริงกับอารมณ์ฝ่ายดี ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ
- ๒) ทำให้ไม่โศกเศร้ากับอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา ที่ไม่น่าชอบใจ
- ๓) รักษาใจให้เป็นปกติ มีสมาธิในการปฏิบัติงาน และปฏิบัติธรรมโดยไม่หวั่นไหว
- ๔) การรู้สภาพธรรมดาของโลกธรรม ทำให้สามารถรู้สาเหตุของความเจริญ และความเสื่อมของโลกธรรมอันเป็นเหตุให้ผู้นั้นสร้างเหตุแห่งความเจริญ และหลีกเลี่ยงเหตุแห่งความเสื่อม หากต่อต้านไม่ไหวเพราะมันเป็นกฎธรรมดาก็ไม่ฝืน รู้จักอยู่ ย่อมไม่ทุกข์ใจ
- ๕) ทำให้เป็นคนน่ารัก น่าเคารพบูชา เพราะไม่ดูหมิ่นผู้อื่นด้วยโลกธรรมฝ่ายดีของตน ประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตนอยู่เสมอ
- ๖) การไม่ติดโลกธรรม ย่อมทำให้การปฏิบัติธรรมของตนก้าวหน้า เป็นเหตุแห่งความสุขความเจริญของชีวิตยิ่งขึ้นไป^๙

^๙ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, คู่มือการศึกษาจริยธรรมระดับอุดมศึกษา, ตอนที่ ๒ (โรงพิมพ์การศาสนา : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๒๕) หน้า ๖๕.

๓.๔ อุดมคติขั้นสูง

อุดมคติขั้นสูง หมายถึงความต้องการความสุขของชีวิตในอนาคต คือเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยความสุขในภพหน้า เป็นความสุขที่เกิดขึ้นโดยไม่อิงอาศัยอามิสหรือกามคุณเป็นเครื่องล่อ แต่อาศัยการประพฤติพรหมจรรย์เป็นหลัก เป็นความสุขที่อยู่เหนือจากความสุขที่อิงอาศัยกามคุณ เป็นประโยชน์ในเบื้องต้นหรือประโยชน์อย่างสูงที่เป็นประโยชน์ด้านคุณค่าของชีวิต เป็นระดับที่ลึกล้ำสำหรับชีวิตด้านใน เป็นหลักประกันชีวิตที่ดีในอนาคต และ ภพหน้า คือความเจริญมั่นคงปลอดภัยแห่งชีวิต จิตใจที่ก้าวหน้าเติบโตขึ้นด้วยคุณธรรม คือมี ศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญา ดำรงตนเองอยู่ในศีลธรรมใช้ทฤษฎีธรรมมีกัตถะในทางที่ถูกต้อง เป็นคุณประโยชน์ จนเป็นผู้มีความมั่นใจในคุณความดีของตน ถึงเวลาละจากโลกนี้ไปก็มีใจสงบระงอสติได้ ไม่หวั่นกังวลทรมานทรมาย หรือหวาดหวั่นกลัวภัยในภพหน้า หรือโลกหน้า เพราะเมื่อบุคคลผู้ละจากโลกนี้ไปมีคติเป็นสองเท่านั้น คือสุคติกับทุคติ สุคติคือการได้ไปเกิดในสวรรค์เสวยทิพยสมบัติทุกอย่าง ส่วนทุคตินั้นคือการได้ไปเกิดในอบายภูมิ มีกำเนิดเดียรัจฉาน เปرد อสุรกาย และนรก ดังนั้นอุดมคติขั้นสูงจึงหมายถึงการได้ไปบังเกิดในสุคติภูมินั่นเอง

คำสอนของพุทธปรัชญาเถรวาท แสดงว่าภพหรือภูมิที่เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ทั้งหลายมีอยู่หลายนัยด้วยกัน แต่จะประมวลมาในที่นี้ ๔ สถาน ดังจะได้กล่าวในรายละเอียดโดยสังเขปต่อไป

ภพภูมิของสัตว์* ภพหรือภูมิ คือโลกอันเป็นที่อยู่ของหมู่สัตว์ทั้งหลาย ที่ยังคงเกิดในภพนั้นๆ ด้วยผลแห่งบาปบุญที่แต่ละคนได้กระทำไว้ พระโสภณคณาภรณ์ (ระเบียบ จิตญาโณ) ได้ประมวลภพและภูมิของสัตว์ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทโดยแยกประเภทไว้ ๔ สถานโดยสังเขปดังนี้¹⁰

* ภพและภูมิของสัตว์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ไม่ได้กล่าวรวมไว้ในที่แห่งเดียวกัน แต่มีกระจายอยู่ในพระสูตรต่างๆ เช่น (ภพ ๓ , ตี. มหา. ๑๕ / ๓๑๗ / ๘๓, ตี. นิ. ๑๖ / ๘ / ๓ ; ภูมิ ๔ , พุ. ปฎิ. ๓๑ / ๑๗๒ - ๑๗๕ / ๖๖ ; อบาย ๔ , ม. มุ. ๑๒ / ๑๗๐ / ๑๐๒, พุ. อิติ. ๒๕ / ๒๗๓ / ๒๓๕ ; สวรรค์ ๖ , วิ. มหา. ๔ / ๑๗ / ๑๘, ตี. มหา. ๑๕ / ๑๖๗๑ / ๔๒๑.)

¹⁰ พระโสภณคณาภรณ์, (ระเบียบ จิตญาโณ) ธรรมปริทรรศน์ ๒, (บริษัท ศรีสมบัติการพิมพ์จำกัด : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๒๕), หน้า ๒๔๔ - ๒๔๗.

๓.๔.๑) กามภพ คือภพที่เป็นกามาวจร สัตว์ที่บังเกิดในกามภพนี้ยังเสพกาม มีกามอยู่ คือมีกิน มีนอน มีความกลัวอยู่ โดยท่านจำแนกออกไป ๑๑ ชั้น ดังต่อไปนี้.

๑.๑) นีรยะ นรก

๑.๒) เดียรฉาน โยนิ กำเนิดสัตว์เดียรฉาน

๑.๓) ปิตติวิสัย ภูมิของเปรต

๑.๔) อสุรกาย ภูมิของอสุรกาย

๑.๕) มนุษยโลก คือภพของมนุษย์ หรือมนุษย์โลกอันเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์ทั้งหลายนี้เอง

๑.๖) จาตุम्मหาราชิกา คือภพของเทวดาชั้นจาตุम्मหาราช

๑.๗) ดาวดึงสา คือภพของเทวดาชั้นดาวดึงส์

๑.๘) ยามา คือภพของเทวดาชั้นยามา

๑.๙) कुสิตา คือภพของเทวดาชั้นकुสิต

๑.๑๐) นิมมานรตี คือภพของเทวดาชั้นนิมมานรตี

๑.๑๑) ปรนิมมิตตสวรรค์ คือภพของเทวดาชั้นปรนิมมิตตสวรรค์

ภพที่เป็นที่อยู่ของสัตว์ทั้ง ๑๑ ชั้นนี้ ๔ ชั้นแรกจัดเป็นอบายภูมิ ในชั้นที่ ๕ เป็นที่อยู่ของมนุษย์โลก จากชั้นที่ ๖ ถึงชั้นที่ ๑๑ เป็นสวรรค์ชั้นกามาวจรภูมิ คือเป็นที่อยู่ของเทพบุตรเทพธิดา แต่ยังมีห่วงใยเพลิดเพลินยินดีในกามคุณทั้งหลายอยู่

๓.๔.๒) รูปภพ ได้แก่ภูมิที่เป็นรูปาวจร ท่านผู้เกิดในภพเหล่านี้ เรียกว่าพรหม เพราะเกิดขึ้นด้วยผลแห่งการปฏิบัติพัฒนาจิตใจ จนได้บรรลुरुูปฌานเป็นคັນไป ไม่เกี่ยวข้องด้วยกาม แต่จะเป็นอยู่ด้วยปีติ ความสุขอันเป็นแห่งความสงบกิเลส ท่านแบ่งตามลำดับฌานที่ท่านเหล่านั้นได้บรรลุคือ.

๒.๑) ปาโรชชะ คือบริษัทของมหาพรหม

๒.๒) ปุโรหิตา คือปุโรหิตของมหาพรหม

๒.๓) มหาพรหมา คือพวกทำวมหาพรหม

พรหม ๓ ชั้นนี้ เกิดด้วยผลของปฐมฌาน เรียกว่าปฐมฌานภูมิ

๒.๔) ปรีตตภา คือพรหมที่มีรัศมีเพียงเล็กน้อย

๒.๕) อัปปมาณาภา คือพรหมที่มีรัศมีมีประมาณมิได้

๒.๖) อากัสสรา คือพรหมที่มีรัศมีเปล่งปลั่งชันไป

พรหม ๓ ชั้นนี้ เกิดด้วยภูมิของทุติยฌาน เรียกว่าทุติยฌานภูมิ

๒.๗) ปริตตสุภา คือพรหมที่มีรัศมีงามน้อย

๒.๘) อัปฺปมาณสุภา คือพรหมที่มีรัศมีงามหาประมาณมิได้

๒.๙) สุกกัณหา คือพรหมที่มีรัศมีงามเจิดจ้า

พรหม ๓ ชั้นนี้ เกิดด้วยภูมิของตติยฌาน เรียกว่าตติยฌานภูมิ

๒.๑๐) เวหฺปผลา คือพรหมที่ผลไพบุลย์

๒.๑๑) อสฺสยญฺญีสํตฺตา คือพรหมที่ไม่มีสัญญา ที่เรียกว่าพรหมลูกฟัก ซึ่งมีเฉพาะ ส่วนของรูปชั้นนี้ไม่มีนามชั้น

พรหม ๒ ชั้นนี้ เกิดด้วยผลแห่งจตุตถฌาน เป็นพรหมที่เคยเป็นนักบวชนอกศาสนา บำเพ็ญฌานเกิดความเบื่อหน่ายในจิต จึงเกิดเป็นพรหมที่ไม่มีจิตใจหรือไม่มีสัญญา

๒.๑๒) อวิหา คือท่านผู้ไม่ไปเร็ว หรือดำรงอยู่ได้นาน

๒.๑๓) อคฺคฺปฺปา คือท่านผู้ไม่เคียดรื้อนกับใครๆ

๒.๑๔) สุตฺตสฺสา คือท่านผู้ปรากฏโดยง่าย ผู้นำชม

๒.๑๕) สุตฺตสฺสี คือท่านผู้เห็นโดยง่าย เห็นชัด

๒.๑๖) อกนิฐฺวา คือท่านผู้ไม่มีความด้อย หรือท่านผู้สูงสุด

พรหมโลก ๕ ชั้นนี้ เป็นที่อยู่ของท่านผู้ได้บรรลุมรรคผล เป็นพระอนาคามีบุคคล ท่านจึงเรียกว่าสุทธาวาส ซึ่งเป็นที่อยู่ของท่านผู้บริสุทธิ์ การที่รูปฌานแต่ละข้อแบ่งพรหมให้สูงต่ำแตกต่างกันเป็นเพราะคุณภาพของฌานที่มีต่ำ กลาง สูงสุด ผลฌานจึงเป็นตัวแบ่งให้พรหมเกิดในระดับต่างๆ กัน แม้จะได้บรรลุฌานเหมือนกันก็ตาม

๓.๔.๓) อรูปภพ คือภพเป็นที่อยู่ของท่านผู้ได้บรรลุรูปฌาน แบ่งออกเป็น ๔ ชั้น ตามชื่อขององค์ฌานของรูปฌานทั้ง ๔ ซึ่งท่านได้บรรลุรูปฌานในโลกมนุษย์ตายแล้วจะไปบังเกิดในสถานทีนั้น แต่เนื่องจากท่านสำรอกความพอใจในรูปออก เมื่ออุบัติในภพนั้นจึงไม่มีรูปร่าง มีเฉพาะนามชั้น ๔ คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ มีชื่อเรียกตามลำดับกันดังนี้.

๓.๑) อากาสนัญญายตนภพ ชั้นที่เข้าถึงภาวะมีอากาศไม่มีที่สิ้นสุด

๓.๒) วิญญูณัญญายตนภพ ชั้นที่เข้าถึงภาวะวิญญาณหาที่สุดมิได้

๓.๓) อากิญจัญญายตนภพ ชั้นที่เข้าถึงภาวะไม่มีอะไร และ

๓.๔) เนวสฺสยญฺยานาสฺสยญฺยายตนภพ ชั้นที่เข้าถึงภาวะมีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่

๓.๔.๔) โลกุตตรภูมิ คือภูมิที่พ้นจากโลก ได้แก่ท่านที่เข้าถึงระดับโลกุตตรธรรม เป็นระดับจิตของพระอรหันต์ที่อยู่เหนือภูมิทั้ง ๓ ข้างต้น โลกุตตรภูมิเป็นระดับจิตที่เหนือโลก แต่พระอรหันต์บุคคล ๓ จำพวกแรกหาได้หลุดพ้นจากภพอย่างแท้จริงไม่ เพราะกิเลสเป็นเหตุให้เกิดในภพท่านยังละไม่หมด พระโศคาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามีที่เป็นมนุษย์หรือเทวดา เมื่อทำกาลกิริยาแล้วอาจเกิดได้ในภูมิ ๖ คือมนุษย์กับเทวภูมิทั้ง ๖ ถ้าท่านเป็นรูปพรหมหรืออรุปรหม เมื่อจุติแล้วจะไม่กลับมาสู่โลกมนุษย์หรือภูมิเทวดาอีก ท่านจะบำเพ็ญเพียรจนบรรลุมรรคผลเป็นพระอรหันต์ในภพที่ท่านอุบัติ แล้วนิพพานในที่สุด

ภพกับภูมิมีความแตกต่างกัน แต่มีความเกี่ยวเนื่องกัน คือภูมิเป็นชั้นของจิตที่มีความหยาบ ปานกลาง ประณีตแตกต่างกัน ภูมิจิตเหล่านี้ทำให้ท่านเหล่านั้นยังเกิดในภพที่แตกต่างกัน เพราะเงื่อนไขที่สำคัญคือกิเลสและกรรม เนื่องจากสัตว์ทั้งหลายเป็นไปตามกรรมและกรรมเป็นตัวจำแนกให้สัตว์แตกต่างกัน

อุดมคติขั้นสูงนี้ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือการได้สวรรค์สมบัติ สมบัติในสวรรค์เมื่อกล่าวโดยเหตุก็อาจจะเป็นทั้งทาน ศีล และการบำเพ็ญภาวนาในระดับหนึ่ง ซึ่งเป็นปัจจัยให้บุคคลบังเกิดในสวรรค์ด้วยการที่บุคคลมีหิริ ความละเอียดแก่ใจ โอดตปปะ ความสะดุ้งกลัวต่อบาป ซึ่งเป็นเหตุปัจจัยให้เข้าถึงสมบัติในสวรรค์ คือได้อารมณ์อันเลิศ สมบัติในสวรรค์คือทิพย์สมบัติทั้งหมด มีอายุยืนยาว วรรณะผิวพรรณผ่องใส มีรัศมีน่านับการ มีความสุขกายสุขใจเหนือความสุขที่มีอยู่ในโลกมนุษย์ทั้งหลาย

สำหรับหลักธรรมที่อำนวยประโยชน์เบื้องต้น หรือประโยชน์ด้านคุณค่าของชีวิต ในระดับนี้พระพุทธองค์ทรงสอนเวไนยสัตว์ ให้รู้สึกนึกคิดว่าปวงสัตว์ทั้งหลายย่อมมาเวียนว่ายตายเกิดเพราะอำนาจแห่งกรรม ผู้เกิดมาจะดีหรือเลวได้สุขหรือทุกข์ ต้องอาศัยกรรมของตนเองปรุงแต่งให้เป็นไป

พุทธปรัชญาเถรวาทมีทรรศนะว่า สัตว์โลกทั้งหลายที่ยังมีกิเลสอยู่ ย่อมอยู่ในกระแสของการเวียนว่ายตายเกิด ชีวิตเป็นประจุกสายโซ่ยึดยาวตามเหตุผลของปฏิจจสมุปบาท ความอาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้นเป็นสายติดต่อกันไป เป็นเรื่องของปัจจุบันที่เกี่ยวข้องไปจนถึงชาติอดีตและภพหน้า คนเราเกิดตายมาแล้วนับชาติไม่ถ้วน ครอบงำโดยกิเลสสาวยังไม่หมดไปจากขันธสันดาน ครอบงำนั้นก็ยังคงเวียนว่ายตายเกิดไม่มีที่สิ้นสุด ดังพุทธคำที่ว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ เมื่อเหล่า

สัตว์ผู้มีวิชาเป็นที่กังกัน มีตัณหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ที่
ที่สุดเบื้องคั่นย่อมนิไม่ปรากฏ”¹¹

พุทธปรัชญาเถรวาทเชื่อว่าบุคคลทุกคนได้เคยเกิดเคยตายมาแล้วทั้งนั้น ไม่สามารถ
จะกำหนดนับได้ ถ้าหากจะเอากระดูกของคนเพียงคนเดียวที่เคยตายมาแล้วในอดีตชาติมา
รวมกองไว้ กระดูกของคนนั้นจะกองโตกว่าภูเขาเสียอีก การเวียนว่ายตายเกิดอาศัยปัจจัยเป็น
เหตุและผลติดต่อกันเป็นสายเรื่อยไปไม่สิ้นสุด แต่ละชีวิตเป็นผลของกายกรรม วาจากรรม
มโนกรรม และทุกคนจะปิดภาระในการรับผลของกรรมในอดีตและปัจจุบันกรรมไม่ได้ จน
กว่าจะสามารถทำลายกิเลสสาธุให้หมดสิ้นไปจากจิตใจได้ ตัวการที่เป็นสาเหตุสำคัญของ
การติดข้องอยู่ในสังสารนี้คือ ตัณหา ความทะยานอยาก ตราบใดที่ยังตกอยู่ภายใต้อำนาจของ
ตัณหา ชีวิตก็จะต้องเวียนว่ายตายเกิดโดยไม่มีที่สิ้นสุด ตัณหาเกิดจากอวิชา คือความไม่รู้
แจ้งสภาวะธรรมตามความเป็นจริง หลงยึดมั่นสิ่งต่างๆ ว่าเป็นเรา เป็นของเรา ด้วยอำนาจ
ของอุปาทานความยึดมั่นถือมั่น กล่าวโดยสรุปหลักการเวียนว่ายตายเกิดในพุทธปรัชญา
เถรวาทมีขั้นตอนดังนี้.

๑. กิเลส กล่าวคือ อวิชา ตัณหา อุปาทาน เป็นเหตุให้กระทำความ

๒. กรรม เมื่อกระทำแล้วย่อมเกิดผลหรือวิบาก

๓. ผลหรือวิบาก คือนามรูปที่ประกอบด้วย อวิชา ตัณหา อุปาทาน ซึ่งเป็น
กิเลส เป็นเหตุให้กระทำความ เมื่อกระทำความก็ย่อมเกิดผล เป็นนามรูปใหม่ติดต่อกันไป
ไม่รู้จักสิ้นสุด จึงได้ชื่อว่าสังสารวัฏ

พระมหาสมพงษ์ สุขุมมาโล ได้ศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสังสารวัฏในพระพุทธ
ศาสนาเถรวาท และได้กล่าวยืนยันทรรศนะเกี่ยวกับเรื่องสังสารวัฏไว้ว่า

“.....พุทธปรัชญาเชื่อในเรื่องสังสารวัฏ และถือว่าคนเราเคยเกิดมาแล้วทั้งสิ้น
นับชาติไม่ถ้วน เกิดในภพภูมิที่ดีบ้าง ไม่ดีบ้าง ตามกฎแห่งกรรมที่ได้กระทำ
ไว้ทั้งดีและชั่ว ถ้ามีกิเลสเปรียบเหมือนยางเหนียวในเมล็ดพืชมีอยู่ตราบใดก็ต้อง
เวียนว่ายตายเกิดอยู่ตราบนั้น จิตที่ได้รับการอบรมแล้ว ถ้ายังไม่สิ้นกิเลสก็
ย่อมนำไปเกิดในภพภูมิที่ประณีต มีความสุขประเสริฐและสูงขึ้น แต่ถ้าจิตไม่
ได้รับการฝึกอบรม ปล่อยไว้ตามสภาพที่มันเป็น ปล่อยให้สกปรกเศร้าหมอง
เพราะถูกกิเลสจับ นอกจากจะก่อความทุกข์ความเดือดร้อนให้แก่ตนเอง และ

¹¹ ส. น. ๑๖ / ๔๒๑ / ๑๗๗.

สังคมในชาตินี้แล้ว ยังจะให้ภพชาติต่ำทรมาลงไป ต้องประสบกับความทุกข์
ความเดือดร้อนมากในชาติต่อๆ ไปอีกด้วย ”¹²

พุทธปรัชญาเถรวาทชี้ว่าการตายไม่ใช่ความสิ้นสุดของชีวิต หากเป็นเพียงการ
สลายนามรูปอย่างหนึ่ง วิกาของกรรมที่ยังเหลืออยู่ก็จะก่อให้เกิดนามรูปขึ้นใหม่อีก นามรูป
ที่เกิดขึ้นมาใหม่นั้น ย่อมรับเศษแห่งวิกาที่ยังเหลืออยู่ที่ติดตามมาด้วย และยังสามารถ
ใหม่ขึ้นอีกเรื่อยๆ ซึ่งผลของการกระทำนั้นๆ ก็จะปรากฏในชีวิตปัจจุบันและอนาคตต่อไปอีก
เกิดเป็นนามรูปใหม่เรื่อยๆ ไม่ขาดสายจนกว่าจะตัดกระแสแห่งวิกากรรมคืออวิชชา ตัณหา
อุปาทาน เสียได้ ก็จะบรรลุมตธรรมกล่าวคือพระนิพพาน เป็นที่สิ้นสุดแห่งทุกข์

๓.๕ อุดมคติขั้นสูงสุด

อุดมคติขั้นสูงสุดของชีวิต หมายถึงความสุขที่ได้จากนิพพานสมบัติ ผู้ที่ได้
นิพพานสมบัติจะไม่กลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีกถึงความสิ้นภพสิ้นชาติ เป็นบรมสุขอย่างขอด
เยี่ยม นิพพานสมบัติจัดเป็นอริยทรัพย์ ประเสริฐและยอดเยี่ยมกว่าทรัพย์ใดๆ ทั้งหมด กล่าวคือ
เป็นประโยชน์สูงสุดหรือประโยชน์ที่เป็นสาระแท้ของชีวิต เป็นประโยชน์ของชีวิตในขั้น
โลกุตตระ ที่เป็นจุดมุ่งหมายหรืออุดมคติขั้นสุดท้ายที่ชีวิตควรจะต้องเข้าถึง คือการรู้แจ้งสภาวะ
ธรรมของสิ่งทั้งหลายตามสภาพความเป็นจริง รู้เท่าทันคติธรรมของสังขารทั้งหลาย ไม่ตก
เป็นทาสของโลกและชีวิต ไม่ถูกบีบบังคับด้วยอำนาจของความยึดติดถือมั่น สามารถทำจิตให้
เป็นอิสระผ่องใส สะอาด สว่าง สงบ มีความสุขประณีตภายใน ดับเพลิงกิเลสเพลิงทุกข์ได้
กล่าวคือเข้าถึงอุดมคติขั้นสูงสุดคือพระนิพพานได้

อุดมคติขั้นสูงสุดนี้ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือการได้นิพพานสมบัติ เมื่อกล่าวโดยส่วน
เหตุคือการที่บุคคลปฏิบัติกระทำให้สมบูรณ์ในไตรสิกขา คือศีล สมาธิ ปัญญา สมบัติใน
นิพพานก็คือบรมสุข เพราะไม่มีทุกข์เจือปน เป็นความสุขที่เที่ยงแท้แน่นอน ไม่มี
เปลี่ยนแปลงทางด้านเพิ่มขึ้นและลดลง นิพพานคือความว่างซึ่งหมายความว่า
ว่างจากของเรา นิพพานคือบรมสันติคือเป็นสภาพที่สงบ ตามทฤษฎีพุทธปรัชญาเถรวาท
นิพพานคือสมบัติที่สมบูรณ์สูงสุดในบรรดาสมบัติทั้งหลาย

¹² พระมหาสมพงษ์ สุขมาโล, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสังสารวัฏในพระพุทธ
ศาสนาเถรวาท,” วิทยานิพนธ์ ศาสตราศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการศึกษา มหาวิทยาลัย,
(๒๕๓๘), หน้า ๕๑.

พุทธพจน์ที่กล่าวถึงการบรรลุถึงประโยชน์ในชั้นสูงสุดนี้ มีปรากฏอยู่หลายแห่ง แต่จะขอนามากล่าวในที่นี้แต่พอเป็นตัวอย่าง ดังต่อไปนี้.

“ บุคคลยังไม่ได้ทำจอดในแม่น้ำทั้งหลายเพียงใด เขาเป็นสัตว์เกิดต้องพยายามด้วยตัวทุกอย่าง เพียงนั้น ก็ผู้นั้นได้ทำเป็นที่จอดแล้วยืนอยู่บนบก ไม่ต้องพยายาม เพราะว่าเขาเป็นผู้ถึงฝั่งแล้ว ”¹³ “ ชีวิตย่อมไม่ทำให้ผู้ใดเดือดร้อน ผู้นั้นย่อมไม่เศร้าโศกในที่สุดแห่งมรณะ ถ้าว่าผู้นั้นมีบพอันเห็นแล้วไซ้ร้ ถ้าเป็นนักปราชญ์ย่อมไม่เศร้าโศกในท่ามกลางแห่งสัตว์ผู้มีความโศก ผู้มีภวตัณหาอันตัดขาดแล้ว มีจิตสงบ มีชาติสังสารสิ้นแล้ว ย่อมไม่มีภพใหม่ ”¹⁴ และ “ หยาดน้ำไม่ติดใบบัว วารีไม่ติดปทุม ถันใด มุนีย่อมไม่คิดในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยินและในอารมณ์ที่ได้รับรู้ ถันนั้น ”¹⁵

อุดมคติขั้นสุดท้ายที่ชีวิตควรจะเข้าถึงนี้ พระพุทธองค์ทรงชี้ให้เห็นว่าชาติ ชรา พยาธิ มรณะเป็นทุกข์ ทรมานสัตว์ผู้เวียนว่ายในสังสารวัฏไม่รู้จักสิ้นสุด ระดับนี้ทรงสอนปรมาัตถธรรมอันประกอบด้วยหลักธรรมะต่างๆ เช่นขันธ ๕ ไตรลักษณ์ ปฏิจจนูปบาท และอริยสัจ ๔ เป็นต้น

๓.๖ อุดมคติของพุทธศาสนิกต่างสถานภาพ

อุดมคติของพุทธศาสนิก เมื่อแยกกล่าวตามสถานภาพของศาสนิกสามารถจัดได้เป็น ๒ ระดับ คือเป้าหมายขั้นธรรมคาสามัญ ที่เป็นอุดมคติขั้นโลกียภาพกับเป้าหมายขั้นสูงสุดที่เป็นอุดมคติขั้นโลกุตตรภาพ

๓.๖.๑ อุดมคติขั้นโลกียภาพ คือเป้าหมายที่มนุษย์ทุกคนปรารถนา กล่าวคือ ต้องการมีความรู้ความสามารถ มีอาชีพทำที่เป็นหลักฐานและมีรายได้ดี ต้องการมีที่อยู่ที่ดี สะดวกสบาย ต้องการปัจจัยต่างๆ มาบำรุงเลี้ยงชีวิตอย่างเพียงพอ ต้องการมีชีวิตอยู่อย่างอบอุ่นในบรรยากาศแห่งไมตรีจิตมิตรภาพจากเพื่อนร่วมงาน ต้องการมีคู่ชีวิตที่เพียบพร้อมไปด้วยคุณสมบัติที่ถูกต้อง มีลูกหลานสืบสกุลที่ฉลาดและมีคุณธรรม อุดมคติในระดับนี้ยังครอบคลุม

¹³ ส. ส. ๑๕ / ๒๓๑ / ๕๘.

¹⁴ จุ. อุ. ๒๕ / ๑๐๘ / ๑๐๑.

¹⁵ จุ. สุ. ๒๕ / ๔๑๓ / ๓๖๖.

ถึงความสุขที่จะได้รับในภพหน้าอีกด้วย กล่าวโดยสรุปอุดมคติชั้นโลกียภาพ ก็คือความปรารถนาในมนุษย์สมบัติและสวรรค์สมบัตินั่นเอง เป้าหมายในระดับนี้เป็นความปรารถนาของศาสนิกที่ยังไม่เบือนหน้าในโลกร ยังปรารถนาความสุขอันเกิดจากอามิสต่างๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นฆราวาสผู้ครองเรือน

ดร.คุณฐิติ สิตลวรางค์ ได้ศึกษาเรื่องการศึกษาในสังคมพระพุทธศาสนาตามปรากฏในพระไตรปิฎกพบว่า

“.....สังคมชาวพุทธมี ๒ ประเภท คือสังคมฆราวาสและสังคมสงฆ์ สังคมสงฆ์สมาชิกส่วนใหญ่มุ่งเป้าหมายการศึกษาาระดับสูง คือความพ้นทุกข์อย่างสิ้นเชิง มีการจัดระเบียบสังคมโดยวินัยสงฆ์ซึ่งครอบคลุมการเลือกสมาชิก วินัยสงฆ์นี้ทำให้สังคมสงฆ์มีบรรยากาศทางวิชาการสูง สมาชิกมีโอกาสศึกษามากและลึก โดยการศึกษาตลอดเวลาในการดำรงชีวิต จัดว่าสังคมสงฆ์เป็นสังคมการศึกษาตามอุดมคติในทรรศนะอย่างพระพุทธศาสนา ส่วนสังคมฆราวาสชาวพุทธมุ่งระดับต่ำลงมา การจัดระเบียบสังคมรัดกุมน้อยกว่าสังคมสงฆ์ ฆราวาสที่มีความพร้อมสูงขึ้น ต้องการบรรลุเป้าหมายสูงสุดก็สามารถเข้าสู่สังคมสงฆ์ได้”¹⁶

๓.๖.๒ อุดมคติชั้นโลกุตตรภาพ คือเป้าหมายชั้นสูงสุดที่สามารถทำลายเพลิงกิเลสและเพลิงทุกข์ได้เด็ดขาดดวงจรแห่งสังสารวัฏได้ อุดมคติในระดับนี้เป็นเป้าหมายของศาสนิกที่มีความพร้อมสูง ซึ่งมีความเบือนหน้าในสังสารวัฏและการเวียนว่ายตายเกิดไม่มีที่สิ้นสุด ต้องการพ้นจากวัฏฏทุกข์ โดยมากเป็นบรรพชิต

คำสอนในพุทธปรัชญาเถรวาท แม้จะมุ่งเน้นให้คนทั่วไปหาทางพ้นทุกข์ แต่ก็มีคำสอนสำหรับคนที่ยังข้องเกี่ยวกับโลกไม่มุ่งต่อความหลุดพ้น หลักพุทธปรัชญาเถรวาทส่วนนี้เรียกว่า “โลกียธรรม” ซึ่งเป็นหลักธรรมสำหรับอุดมคติชั้นโลกียภาพ ส่วนหลักธรรมที่มีที่มโนพพานเป็นจุดมุ่งหมายเรียกว่า “โลกุตตรธรรม” ซึ่งเป็นหลักธรรมสำหรับอุดมคติชั้นโลกุตตรภาพ แม้คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าจะเป็นโลกุตตรธรรม ผู้ประพฤติปฏิบัติตามยังไม่สามารถบรรลุอุดมคติที่เป็นประโยชน์สูงสุดได้ แต่คำสอนก็ยังผู้ประพฤติปฏิบัติตามให้เป็นคนดีมีศีลธรรม และเป็นคนมีประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวมได้ ซึ่งสอดคล้องกับ

¹⁶ ดร.คุณฐิติ สิตลวรางค์, “การศึกษาในสังคมพระพุทธศาสนาตามปรากฏในพระไตรปิฎก”, (งานวิจัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒), บทคัดย่อ.

รายงานการวิจัยของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เดือน คำดี ที่ได้กล่าวถึงชีวิตในอุดมคติว่า

“ พระพุทธศาสนาไม่เพียงแต่มีจุดมุ่งหมายที่จะสอนให้คนอื่นเป็นคนดีเท่านั้น แต่ยังสอนให้ทำความดีละเว้นความชั่ว และยังสอนให้บุคคลทำจิตของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใสอีกด้วย การทำจิตให้บริสุทธิ์คือการดับกิเลสเหล่านั้นเอง เมื่อกิเลสดับ ทุกข์ก็ดับไปด้วย เมื่อทุกข์ดับหมดก็ชื่อว่าบรรลุสภาวะที่เรียกว่านิพพาน ซึ่งการทำดีในลักษณะเช่นนี้ ไม่มีกล่าวไว้ในศาสนาอื่นๆ แม้ในศาสนาฮินดู หรือพราหมณ์จะกล่าวถึง โภคะ หรือการเข้าไปเป็นเอกภาพกับพรหมมันของอาตมันน้อยๆว่าเป็นความดีสูงสุด แต่ก็ยังอยู่ในลักษณะที่เป็นอัตตาคือยังมีตัวตนที่เรียกว่าอาตมันอยู่ แต่นิพพานในพระพุทธศาสนาที่ถือว่าเป็นความดีสูงสุดมีลักษณะเป็นอนัตตา ”¹⁷

อุดมคติ คือ เป้าหมายสำหรับการดำเนินชีวิตภายในของบุคคล ซึ่งเราจะใช้อุดมคติเสมือนหลักนำชีวิตถือเป็นคุณค่าสูงสุด ที่จะใช้ตัดสินคุณค่าของอื่นๆ การที่คนเราต้องมีอุดมคติชีวิตอันเป็นเรื่องของปัจเจกชนนั้น ก็เพราะว่าภายในตัวของแต่ละบุคคลนั้น มีทั้งธรรมชาติฝ่ายต่ำและฝ่ายสูง มีทั้งความทะยานอยากเพื่อตนเองและความเมตตากรุณาเสียสละต่อเพื่อนมนุษย์ ธรรมชาติที่ว่ามีทั้งรู้ตัวและไม่รู้ตัว และมีผลต่อการคิดการพูดและการกระทำต่างๆ ขณะเดียวกันการคิด การพูด การกระทำของเรากลับมีอิทธิพลต่อธรรมชาติภายในของเราอีก ถ้าเราไม่มีอุดมคติเป็นเครื่องตัดสินเพื่อเลือกกระทำ การกระทำนั้นแม้จะตั้งต้นจากความหวังดี ก็อาจกลับกลายเป็นการส่งเสริมธรรมชาติฝ่ายต่ำของเราไป แต่ถ้ามีหลักการที่มั่นคงเราช่วยรักษาธรรมชาติภายในที่เป็นฝ่ายสูงได้ แม้ว่าการกระทำนั้นจะประสบผลสำเร็จหรือล้มเหลวก็ตาม โลกธรรมก็จะยับยั้งเราไม่ได้มากนักทั้งนี้เพราะว่าอุดมคติทำให้เราเกิดความเคารพตนเองอยู่ดีๆ ภายใน

คนเราทุกคนมีหน้าที่ที่จะต้องทำ คุณธรรมจึงมีความสัมพันธ์กับหน้าที่อย่างมาก ยิ่งหน้าที่สูงมากเท่าใด ยิ่งต้องใช้คุณธรรมสูงมากขึ้นเท่านั้น เพื่อปลูกฝังคุณธรรมมนุษย์จะต้องเรียนรู้เสียก่อนว่าความดีคืออะไร จะทำความดีด้วยวิธีการใดบ้าง และต้องลงมือกระทำด้วย ถ้าพึ่งแต่ความรู้ดีและความรู้ในหน้าที่อย่างเดียว ไม่เพียงพอที่จะสร้างคุณธรรมขึ้นได้ ความรู้จะต้องนำไปสู่การกระทำ เช่น ความรู้ในหน้าที่ จะต้องนำไปสู่การกระทำหน้าที่จน

¹⁷ ผศ.ดร.เดือน คำดี, “ความคิดเรื่องนิพพานในพระไตรปิฎก”, (งานวิจัย, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๒๘), หน้า ๒.

เป็นนิสัย ความรู้เรื่องความดีจะต้องนำไปสู่การกระทำดีจนเป็นนิสัย จึงจะสำเร็จประโยชน์ เป็นคุณธรรมขึ้นมาได้ มนุษย์ทุกคนต้องการเป็นคนดี ต้องการให้สังคมยกย่องว่าเป็นคนดี เป็นคนเก่ง เป็นคนมีประโยชน์ นี่เป็นเพียงผลที่จะได้รับเพราะการประกอบเหตุด้วยการ ปฏิบัติดี ผีภนคนดี และหมั่นขยันทำประโยชน์ จึงจะสามารถบรรลุผลดังที่กล่าวได้ การ ปลุกฝังคุณธรรมเป็นเรื่องยากในหมู่มนุษย์ โดยธรรมชาติแล้วมนุษย์เป็นผู้เห็นแก่ตัวและ พวกพ้องของตัว แต่มนุษย์ก็มีศักยภาพในการฝึกฝนพัฒนาตนให้มีคุณธรรมได้ คือสามารถ ยกระดับจิตใจให้ขึ้นสู่ความสมบูรณ์ที่สุดของชีวิต คือไม่ให้ความชั่วหลงเหลืออยู่ในตน ซึ่ง ถือได้ว่าเป็นจุดมุ่งหมาย หรืออุดมคติของมนุษย์ทุกคน

อุดมคติในการฝึกฝนพัฒนาตนนั้น พุทธปรัชญาเถรวาทแสดงว่าควรอบรมกาย อบรมศีล อบรมจิต และอบรมปัญญาให้เกิดมีขึ้นในตน ซึ่งจะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไป

๑) อบรมกาย (กายภาวนา) หมายถึงความรู้และเข้าใจถึงสิ่งเกี่ยวกับกายทั้งหมดทั้งในด้านสรีระวิทยาและสิ่งแวดล้อมภายนอกอันเกี่ยวข้องกับกาย เช่นการใช้ปัจจัย ๔ ให้ตรงตามจุดมุ่งหมาย เช่นรู้จักบริโภคอาหารเพื่อให้ร่างกายแข็งแรง ทำประโยชน์ได้ดี ไม่ ไข้เพื่อเล่น เพื่อเมาหรือเพื่อศักดิ์ศรี เป็นต้น รู้จักใช้เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มเพื่อป้องกันหนาวร้อน เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยตามวัฒนธรรมอันดีงาม ไม่ไข้เพื่อโอ้อวดกันหรือเพื่อข่มขู่ รู้จักใช้ที่อยู่อาศัยเพื่อป้องกันลม แดด ฝนและป้องกันอันตรายจากสัตว์ร้าย เป็นต้น ไม่ไข้ เพื่อแข่งขันกันแสดงฐานะ หรือความมั่งคั่งซึ่งในบางคนอาจหาทรัพย์มาด้วยวิธีการทุจริต เพื่อแสดงฐานะทางสังคม และเรื่องยารักษาโรคก็ต้องรู้จักใช้แต่พอดีเหมาะสมเพื่อบำบัดโรค ให้ร่างกายปราศจากความกระสับกระส่าย อันสืบเนื่องมาจากความบีบคั้นของโรคนั้นๆ

การใช้ปัจจัย ๔ ให้ตรงตามจุดมุ่งหมาย ซึ่งเป็นความต้องการขั้นพื้นฐานของ มนุษย์เพื่อความสงบสุขของร่างกาย ตลอดถึงการบำรุงรักษาสุขภาพอนามัยให้สมบูรณ์ ด้วยการเว้นสิ่งที่ควรเว้นซึ่งเป็นพิษเป็นภัยต่อร่างกาย เช่น สิ่งมีเมาหรือสิ่งเสพติดต่าง ๆ นี้เป็นหลักการของการพัฒนาตนเกี่ยวกับกาย

๒) อบรมศีล (ศีลภาวนา) หมายถึงการฝึกหัดกิริยามารยาทให้เป็นคนดี มีมารยาทงาม เป็นที่ประทับใจแก่ผู้พบเห็น เว้นกิริยาหรือการกระทำทางกายวาจาอันเป็นไป เพื่อเบียดเบียนผู้อื่นให้เดือดร้อน สามารถควบคุมความประพฤติของตนให้อยู่ในระเบียบวินัย อันดีงามได้ ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความสุขสงบในสังคม คนในสังคมจะไม่เบียดเบียนกันด้วยกาย หรือวาจา ถ้าทุกคนได้รับการอบรมศีลดีแล้ว ความเป็นระเบียบวินัยในสังคมก็จะมีมากขึ้น เป็นเหตุให้สังคมมนุษย์พัฒนาไปอย่างรวดเร็วนี้เป็นหลักการของการพัฒนาตนเกี่ยวกับศีล

๓) อบรมจิต (จิตภาวนา) หมายถึงการฝึกจิตใจให้เป็นคนมีสุขภาพจิตดี มีคุณธรรม เช่นเมตตา ความปรารถนาดีต่อผู้อื่น กรุณา ความคิดช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์ มุทิตา พลอยยินดีต่อความสุขความสำเร็จของผู้อื่นและอุเบกขา รู้จักวางเฉยมีใจเป็นกลาง ปราศจากอคติ แล้วเมื่อแผ่เฉลี่ยความสุขอันนั้นให้แก่ผู้อื่นด้วยจิตกรุณา

ความกรุณาเป็นสิ่งที่ควรปลูกฝังให้เกิดมีขึ้นในหมู่มนุษย์ เพราะมนุษย์ที่ขาดความกรุณาจะเป็นคนใจจืด ใจดำ ไม่ยอมช่วยเหลือผู้อื่นแม้ในคราวที่สามารถช่วยได้โดยที่ตนไม่เดือดร้อน เป็นการขาดคุณธรรมที่สำคัญของมนุษย์ไป คนที่ไม่ได้อบรมจิต เป็นคนที่มีความทุกข์มาก เนื่องจากเขามีทุกข์อยู่ก่อนแล้วจึงระบายทุกข์นั้นไปยังผู้อื่น การทำตนให้มีความสุขโดยธรรมโดยถูกต้อง จึงเป็นสิ่งที่มิประโยชน์ต่อตนเองและสังคมส่วนรวมอย่างมาก นี่เป็นหลักการอบรมตนเกี่ยวกับจิต

๔) อบรมปัญญา (ปัญญาภาวนา) หมายถึงการอบรมจิตนั่นเอง แต่เป็นการอบรมจิตให้มีปัญญาเพราะปัญญาเป็นเหมือนไฟส่องทางชีวิต ให้เป็นปัญญาที่สามารถมองสภาวะธรรมได้ตามความเป็นจริงไม่ถูกโลกธรรมหลอกเพราะขาดปัญญา สามารถวินิจฉัยปัญหาต่างๆ ได้อย่างถูกต้องเป็นการอบรมจิตให้เกิดปัญญาอิสระ ไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลสและนิวรณ์ต่างๆ ถ้ามีปัญญาแต่ยังถูกครอบงำด้วยกิเลสและนิวรณ์แล้ว อาจทำให้เกิดการกระทำผิด เพราะกิเลสนั่นเองเป็นเหตุยั่ว กระตุ้นเร้าให้เกิดการกระทำ คนที่มีความรู้มากๆ แต่ยังคงเป็นทาสของกิเลสอยู่ก็สามารถกระทำการที่เป็นมิจฉายิพได้ และคนเช่นนี้เป็นอันตรายอย่างยิ่ง สามารถกระทำการได้อย่างแนบเนียนยิ่งกว่าคนที่ไม่มีความรู้ด้วยซ้ำ จึงจำเป็นอย่างยิ่งในสังคมมนุษย์ สำหรับการอบรมปัญญาให้รู้เข้าใจในสภาวะธรรมตามความเป็นจริงและต้องให้ปัญญานั้นได้รับการควบคุมโดยคุณธรรม นี่เป็นหลักการอบรมตนเกี่ยวกับปัญญา¹⁸

อุดมคติหรือเป้าหมายของชีวิตตามพระสนะของพุทธปรัชญาเถรวาท จึงต้องดำเนินบนหลักการ และวิธีการปฏิบัติเพื่อพัฒนาตนให้เข้าถึงความเป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์ คือความเป็นผู้มีสุขภาพกายสมบูรณ์ มีความประพฤติดี มีสุขภาพจิตดีและมีปัญญาสมบูรณ์ถึงพร้อมด้วยคุณธรรมนั่นเอง

¹⁸ อิง. ติกุก. ๒๐ / ๕๔๐ / ๒๓๗; สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาสังคิตติสูตร, (โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย : กรุงเทพมหานคร ,๒๕๒๕)

บทที่ ๔

พุทธวิธีเข้าถึงอุดมคติชีวิต

๔.๑ หลักธรรมสำคัญในพุทธปรัชญาเถรวาท

พระพุทธศาสนาเถรวาทมีหลักคำสอนที่เป็นพื้นฐานทางจิตใจ และแนวทางปฏิบัติของพุทธศาสนิกชน กล่าวคือมีหลักคำสอนที่เป็นแก่นของพระพุทธศาสนาและหลักคำสอนที่เป็นพื้นฐานของจริยธรรมโดยทั่วไป เป็นหลักการที่พุทธศาสนิกชนสามารถนำมาเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติ สำหรับใช้ดำเนินชีวิตในสังคมได้อย่างมีความสุข

ลักษณะคำสอนของพุทธปรัชญาเถรวาทสามารถแบ่งได้เป็น ๒ ลักษณะใหญ่ ๆ คือ ๑. คำสอนที่เป็นปรัชญา (*Philosophical Teaching*) ๒. คำสอนเกี่ยวกับหลักศีลธรรมและหลักปฏิบัติ (*Moral Teaching*) คำสอนทั้งสองลักษณะนี้เกี่ยวโยงกันจนไม่สามารถจะศึกษาให้เข้าใจได้ดีในสาขาใดสาขาหนึ่งโดยเฉพาะ หลักสำคัญของพุทธปรัชญาเถรวาทที่สำคัญก็ได้แก่ทฤษฎีปัจเจกการ (*The theory of Causation or Dependent Origination*) ตามหลักทฤษฎีนี้ สอนว่าการสืบต่อภพชาติของสัตว์เปรียบเหมือนกับวงล้อแห่งเหตุและผล นั่นคืออวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป นามรูปเป็นเหตุให้เกิดอายตนะ ๖ อายตนะ ๖ เป็นเหตุให้เกิดผัสสะ ผัสสะเป็นเหตุให้เกิดเวทนา เวทนาเป็นเหตุให้เกิดตัณหา ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดอุปาทาน อุปาทานเป็นเหตุให้เกิดภพ ภพเป็นเหตุให้เกิดชาติ ชาติเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ถ้ากำจัดผลอันสุดท้ายให้หมดสิ้นได้ ก็เท่ากับได้กำจัดเหตุเบื้องต้นด้วย

ส่วนหลักปฏิบัติที่เป็นหัวใจของพุทธปรัชญาเถรวาท ที่พระศาสดาทรงสั่งสอนชาวโลก เพื่อให้รู้แจ้งในอณตธรรม สามารถดำเนินไปสู่ความพ้นทุกข์ได้ เรียกหลักการนี้ว่า “โอวาทปาฏิโมกข์” คือ.

๑. จดเว้นจากบาปอกุศลทั้งปวง

๒. ประกอบแต่บุญกุศลให้บริบูรณ์

๓. ทำจิตของตนให้ปราศจากอาสวกิเลสโดยสิ้นเชิง¹

๔.๑.๑ หลักการงดเว้นจากการทำบาปอกุศล

หลักพุทธปรัชญาเถรวาทสอนให้เว้นจากการทำบาปอกุศลโดยประการทั้งปวง เพราะว่าบาปอกุศลที่ได้กระทำลงไปทั้งในที่ลับหรือที่แจ้ง ไม่ได้ให้ผลเป็นคุณแต่ประการใด มีแต่ให้โทษ เป็นทุกข์เดือดร้อน ทั้งในปัจจุบันและอนาคต ดังพุทธดำรัสว่า

“คนเป็นอันมาก ผู้อันผ้ากาสาจะ พันคอแล้วมีกรรมอันลามก ไม่สำรวม
เป็นคนชั่วช้า ย่อมเข้าถึงนรกเพราะกรรมอันลามกทั้งหลาย.....ความชั่ว
ไม่ทำเสียเลยดีกว่า เพราะความชั่วทำให้เดือดร้อนในภายหลัง ”²

๔.๑.๒ หลักการทำบุญกุศลให้ถึงพร้อม

เมื่อสอนให้งดเว้นจากการทำบาปโดยเด็ดขาดแล้ว หลักพุทธปรัชญาเถรวาทก็สอนให้หมั่นประกอบบุญกุศล เพราะบุญกุศลเป็นธรรมชาติที่ชำระสันดานของตนให้สะอาด ขจัดความตระหนี่ถี่เหนียวไม่ให้ผลเป็นทุกข์เดือดร้อนแต่อย่างใด ดังพุทธดำรัสที่ตรัสกับภิกษุทั้งหลาย ใน ปุณฺณสูตร ว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายอย่าได้กลัวบุญเลย คำว่าบุญนี้เป็นชื่อแห่งความสุข อันน่าปรารถนาน่าใคร่ น่ารัก น่าพอใจ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็เรารู้ได้ด้วยญาณอันวิเศษยิ่ง ซึ่งวิพากษ์อันน่าปรารถนาน่าใคร่ น่ารัก น่าพอใจ ที่ตนแสวงแล้วสิ้นกาลนานแห่งบุญทั้งหลายที่ตนได้ทำไว้สิ้นกาลนาน ”³

บุญกุศลทั้งหลายที่บุคคลได้กระทำไว้ นอกจากจะให้ผลเป็นความสุขในชาตินี้แล้วยังให้ผลในชาติต่อไป ซึ่งผลของบุญนั้นไปคอยต้อนรับอยู่ก่อนแล้ว ดังที่พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบว่าเป็นเสมือนญาติที่คอยต้อนรับญาติอันเป็นที่รักผู้มาถึง ดังความแห่งคาถาธรรมบท ปิยวรรคที่ ๑๖ ว่า

“เรากล่าวว่าผู้มีกระแสในเบื้องบน ญาติ มิตรและเพื่อนผู้มีใจดี ย่อมชื่นชม
ต่อบุรุษ ผู้จากไปสิ้นกาลนาน กลับมาแล้วโดยสวัสดิ แต่ที่ไกลเข้ามาแล้ว

¹ ที. มหา. ๑๐/๔๐/๕๔.

² จุ. ธ. ๒๕/๓๒/๓๘.

³ จุ. อิติ. ๒๕/๒๐๐/๑๗๒ - ๑๗๓.

บุญทั้งหลาย ย่อมต้อนรับแม้บุคคลผู้ทำบุญไว้ ซึ่งจากโลกนี้ไปสู่โลกอื่น
 ดุจญาติต้อนรับญาติที่รักผู้มาแล้ว ณะนั้น ”⁴

เรื่องบุญกุศลในพระพุทธศาสนามีหลักให้พุทธศาสนิกประพฤติกปฏิบัติโดยทั่วๆ
 ไปคือบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการ ประกอบด้วย การบริจาคทาน ๑ การรักษาศีล ๑ การเจริญ
 สมณะวิปัสสนา ๑ การแสดงความนอบน้อม ๑ การขวนขวายในกิจที่ชอบ ๑ การแผ่ส่วน
 กุศลให้ ๑ การอนุโมทนาในส่วนบุญ ๑ การสดับธรรม ๑ การแสดงธรรม ๑ การทำความ
 เห็นให้ถูกต้อง ๑

๔.๑.๓ หลักการทำจิตให้ผ่องใส

การทำจิตให้สะอาด ทั้งอย่างหยาบ อย่างกลาง และอย่างละเอียด เป็นจุดมุ่งหมาย
 หรืออุดมคติที่สำคัญที่สุดตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท แต่การที่จะทำให้จิตสะอาดบริสุทธิ์
 แต่อย่างเดียวนั้น ย่อมเป็นการยากอย่างยิ่ง ที่จะรู้แจ้งเห็นจริงได้ เพราะคนส่วนมากยังติดใจ
 พอใจอยู่ในกามคุณ หลักพุทธปรัชญาเถรวาทจึงยกเอาธรรมที่เป็นบาปอกุศลและที่เป็นบุญ
 กุศลขึ้นก่อน เพื่อให้มีพื้นฐานที่มั่นคง พร้อมทั้งจะเข้าใจสังขารแล้วจึงสอนธรรมชั้นสูงอัน
 ได้แก่อริยสัจ ๔ เพื่อให้รู้แจ้งเห็นจริงและทำจิตใจให้สะอาดบริสุทธิ์ปราศจากอาสวกิเลสเป็น
 ชั้นสุดท้าย

ธรรมะที่เป็นข้อปฏิบัติจากชั้นสูงโดยลำดับอย่างนี้ พระพุทธองค์มักทรงแสดงใน
 รูปของคำสอนที่เรียกว่า “อนุปฺพพิททา” ซึ่งยกเอาทานการให้ปันสิ่งของของคนแก่ผู้อื่น ศีล
 การปฏิบัติเพื่อรักษากาย วาจาให้เรียบร้อยแล้วแสดงให้เห็นผลของผลานิสงส์ของ ทาน และ
 ศีลที่เป็นทางนำไปสู่สุคติ เกิดเป็นเทวดาเสวยสุขในสวรรค์แล้วทรงแสดงต่อไปว่าความ
 สุขและสวรรค์ที่ได้รับนั้นเป็นของไม่ยั่งยืนไม่เที่ยงแท้แน่นอน เป็นแต่ชั่วครั้งชั่วคราวแล้วก็
 ดับสูญไปเป็นกามสุขเจือปนด้วยโทษ ทรงชี้ให้เห็นถึงโทษของกามคือความหลงมัวเมาใน
 กามคุณ ๕ และให้เห็นคุณของเนกขัมมะคือการออกจากกามไม่หลงไหลมัวเมาในกามคุณ
 เมื่อทรงเห็นว่าจิตพร้อมที่จะเข้าใจสังขารแล้ว พระองค์ก็ทรงยกเอาอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นสาระ
 สำคัญขึ้นแสดงในที่สุด เพื่อชี้ให้เห็นสภาพของธรรมชาติตามความเป็นจริงและเป็น
 อุดมคติสำหรับแนวทางในการปฏิบัติที่จะให้หลุดพ้นจากวิภวทุกข์ บรรลุถึงจุดหมายปลายทาง
 คือพระนิพพานต่อไป

⁴ บ. ฐ. ๒๕/๒๖/๓๑.

๔.๒ พุทธวิธีการเข้าถึงอุคตคติชีวิตขั้นพื้นฐาน

อุคตคติชีวิตขั้นพื้นฐานหรือประโยชน์ที่บุคคลจะพึงได้ในปัจจุบัน ในระดับของการครองเรือนครองสุข พุทธปรัชญาเถรวาทเน้นไปที่ความสุขซึ่งเป็นที่ต้องการของคนทั้งหลายในระดับของโลกียะ คือความสำเร็จในการครองเรือนซึ่งเป็นเป้าหมายที่มนุษย์ทุกคนปรารถนา ในขณะที่เดียวกันบุคคลต้องเข้าใจว่าความสุขนี้เป็นแต่ผลซึ่งจะเกิดขึ้นก็ด้วยการประกอบเหตุแห่งความสุข อันจะพึงได้จากการประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรม ดังต่อไปนี้

๔.๒.๑ ศึกษาปฏิบัติหลักธรรมขั้นพื้นฐาน

หลักธรรมขั้นพื้นฐาน ที่ยังความสำเร็จให้เกิดขึ้นแก่ผู้ประพฤติปฏิบัติตามให้ได้บรรลุประโยชน์ของการดำรงชีวิตในปัจจุบัน ในพุทธปรัชญาเถรวาทแสดงหลักธรรมไว้มากมาย ทั้งนี้เพื่อให้เหมาะแก่อุปนิสัยของคนแต่ละคนนั่นเอง ในที่นี้จะขอนำมากล่าวแต่พอสังเขป หลักธรรม ๔ ประการแรกที่ยังความสำเร็จให้เกิดขึ้นได้คือ

๑ **อุฏฐานสัมปทา** สมบูรณ์ด้วยความหมั่นขยันในการประกอบภารกิจของตนในการศึกษาเล่าเรียนปฏิบัติหน้าที่ประกอบธุรกิจหรือปฏิบัติราชการเป็นต้น

๒ **อารักขสัมปทา** สมบูรณ์ด้วยการรักษาทรัพย์ที่ตนหามาได้ในทางที่ชอบธรรม หากไม่สามารถเก็บรักษาทรัพย์ได้ ก็ไม่อาจรักษาฐานะทางเศรษฐกิจของตนได้ จึงต้องรู้จักเก็บออมรักษาทรัพย์เอาไว้เพื่อเป็นกองทุน หรือเพื่อแก้ปัญหาที่จะเกิดขึ้นในชีวิตของตน ตลอดจนเก็บสะสมไว้เพื่อเลี้ยงดูตนเองเลี้ยงดูครอบครัวในยามแก่ชรา และเสริมสร้างฐานะทางเศรษฐกิจของตนให้มั่นคง

๓ **กัลยาณมิตตตา** คบหาสมาคมกับคนดีไม่คบกับคนชั่วเป็นมิตรซึ่งการคบหาคนประเภทนี้ได้แก่การคบคนประเภทที่เรียกว่ามิตรแท้ ลักษณะมิตรแท้มีอธิบายดังต่อไปนี้

- **มิตรมีอุปการะ** ซึ่งแสดงออกให้เห็นโดยการป้องกันเราในยามประมาท ป้องกันทรัพย์สมบัติเราในยามเราประมาท เมื่อมีภัยอันตรายเกิดขึ้นสามารถเป็นที่พึ่งได้ เมื่อมีเหตุให้ช่วยเหลือก็เต็มใจให้ความช่วยเหลือ

- **มิตรที่ร่วมสุขร่วมทุกข์กันได้** ลักษณะของมิตรแท้ประเภทนี้ คือขยายความลับของตนแก่เพื่อน ปกปิดความลับของเพื่อนไม่ให้แพร่งพรายออกไปไม่ทอดทิ้งแม้ในยามประสบภัยพิบัติ ในยามที่มีภัยหรืออันตรายต่างๆ เกิดขึ้นก็พร้อมที่จะเสียสละแม้ชีวิตของตน

- มิตรแนะนำในสิ่งที่มีประโยชน์ ได้แก่มิตรที่คอยห้ามปรามมิให้ทำความชั่ว บอกกล่าวชี้แนะให้กระทำแต่ในสิ่งที่ดีมีประโยชน์ ให้ได้ฟังในสิ่งที่ไม่เคยฟังและบอกทางแห่งความสุขความเจริญและทางสวรรค์ให้

- มิตรมีความรักใคร่ เป็นมิตรที่ทุกข์ก็ทุกข์ด้วยกัน สุขก็สุขด้วยกัน ได้ยินคนอื่นเขานินทาตำหนิติเตียนเพื่อน ก็แก้ต่างชี้แจงแทนให้เขาเข้าใจและรับรองคนที่ยกย่องสรรเสริญเพื่อน

มิตรที่กล่าวมาทั้ง ๔ ประเภทนี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงว่าเหมือนมารดากับบุตรที่มีความเอื้ออาทรต่อกันอยู่ตลอดไป

๔ สมชีวิตา คือเป็นอยู่พอสสมควรกับกำลังทรัพย์ที่ตนหามาได้ในปัจจุบันนี้ รู้จักพอใจ พอประมาณ พอควร พอดีในการซื้อหาจับจ่ายใช้สอยบริโภค เรียกหลักการนี้ว่า เศรษฐกิจแบบเพียงพอ ไม่ให้ฝืดเคืองจนเกินไปหรือไม่ให้ฟุ่มเฟือยจนเกินไปนั่นเอง^๕

พุทธปรัชญาเถรวาทยังชี้ว่าทรัพย์สมบัติทั้งปวงของคนเรานั้น คนได้ชื่อว่าเป็นเจ้าของแห่งทรัพย์ คนในฐานะเจ้าของแห่งทรัพย์จะต้องใช้ทรัพย์ให้เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและบุคคลอื่น เพราะการครองเรือนที่ประกอบด้วยปัญญานั้น ย่อมสามารถทำประโยชน์เกื้อกูลแก่คนเป็นอันมาก พุทธปรัชญาเถรวาทได้จำแนกวิธีการนำเอาประโยชน์จากสมบัติไว้แบบกว้าง ๆ ๕ ประการดังต่อไปนี้

๑) เลี้ยงตนเอง เลี้ยงดูครอบครัวคือมารดาบิดา บุตรภรรยา บริวารพวกพ้อง ให้ได้รับความสุข

๒) เลี้ยงดูเพื่อนฝูงให้ได้รับความสุข การแสดงความจริงใจต่อเพื่อนด้วยความมีอัธยาศัยเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน

๓) บำบัดอันตรายที่เกิดจากเหตุต่างๆ โดยวิธีการนำทรัพย์ที่สะสมไว้มาใช้จ่ายในยามฉุกเฉิน เช่นในยามเกิดอุทกภัย วาดภัยหรือเกิดโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ เป็นต้น

๔) ทำพิธีกรรม ๕ ประการดังต่อไปนี้ คือ ญาติพลี ด้วยการสงเคราะห์อนุเคราะห์ญาติ อดิธิพลี คือการต้อนรับแขกให้สมควรแก่ฐานะให้มีความพอใจสบายใจ ปุพฺพเปตตพลี ทำบุญอุทิศกุศลให้แก่ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว แสดงออกในรูปของกตัญญูกตเวทิตี ราชพลี เสียสละด้วยการเสียภาษีให้แก่รัฐ ตลอดจนบำเพ็ญสาธารณประโยชน์อื่น ๆ

^๕ อง. อฎฐก. ๒๓ / ๑๔๔ / ๒๒๒ - ๒๒๕.

และ เทวตพลี ทำบุญอุทิศให้แก่เทวดา⁶

พุทธปรัชญาเถรวาทที่ว่า บุคคลทุกคนในโลกนี้จะไม่เป็นคนจนเลย ถ้ามีหลักธรรมคืออริยทรัพย์ ๗ ประการ ดังต่อไปนี้.

๑. **สัทธาธนัง** ทรัพย์คือศรัทธา ลักษณะศรัทธาเมื่อบังเกิดขึ้นจะทำหน้าที่กำจัดความไม่เชื่อ ความเคลือบแคลงสงสัยในการกระทำความดีออกไปจากจิตใจของบุคคล

๒. **สีลธนัง** ทรัพย์คือศีล ได้แก่การสำรวมระวังรักษากายวาจาของตนให้เรียบร้อยไม่มีโทษ

๓. **หิริธนัง** ทรัพย์คือหิริ ได้แก่ความละอายต่อบาปที่บุคคลพึงทำทางกาย วาจา และทางใจ

๔. **โศตตปฺปธนัง** ทรัพย์คือโศตตปฺปะ ความสะดุ้งกลัวต่อบาป เป็นความรู้สึกสะดุ้งกลัวต่อบาปเองและผลที่จะเกิดขึ้นจากการกระทำความบาป ซึ่งจะทำให้บุคคลประสบกับทุกข์มากบ้าง น้อยบ้าง ตามสมควรแก่บาปที่ตนได้กระทำไว้

๕. **สุตธนัง** ทรัพย์คือการศึกษาด้วยการสดับตรับฟังมากได้แก่การเรียนรู้ทางประสาธสัมพัทธ์ที่มีการท่องจำได้ นำมาคิดพิจารณาจนเกิดเป็นความรู้สมบูรณ์

๖. **จาคธนัง** ทรัพย์คือจาคะ การเสียสละแบ่งปันแสดงความโอบอ้อมอารีเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่มีน้ำใจต่อบุคคลทั้งหลาย มีความรักความเมตตาต่อผู้อื่นจนถึงสามารถสละได้แม้สิ่งที่เป็นข้าศึกต่อเจตนารมณ์ของตน และมีการลดละกิเลสให้ลดความรุนแรงลงไปจนกลายเป็นทรัพย์ คือนำความปลื้มใจและสุขใจมาสู่ตนเอง

๗. **ปัญญาธนัง** ทรัพย์คือปัญญา ความรอบรู้อะไรเป็นบุญ อะไรเป็นบาป อะไรเป็นกุศล อะไรเป็นอกุศล อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นประโยชน์ อะไรไม่เป็นประโยชน์ อะไรเป็นทางเสื่อม อะไรเป็นทางเจริญ อะไรเป็นทางแห่งสุคติ อะไรเป็นทางแห่งทุคติแล้วละเว้นทางแห่งความเสื่อม มาดำเนินชีวิตในทางที่เจริญโดยมีปัญญาเป็นเครื่องคุ้มครองตน⁷

อริยทรัพย์ทั้ง ๗ ประการนี้มีค่ามากกว่าทรัพย์ในภายนอกทั้งปวงเพราะว่า ไม่เป็นของทั่วไปแก่บุคคลทั้งหลาย โจรลักขโมยไปไม่ได้ ผู้มีอริยทรัพย์ทั้ง ๗ ประการนี้ จึงได้ชื่อ

⁶ อญ. ปญจก. ๒๒/๔๑/๔๐ - ๔๑.

⁷ อญ. สตุตคก. ๒๓/๗/๗.

เป็นผู้ไม่ยากจน พุทธปรัชญาเถรวาทจึงเน้นให้บุคคลแสวงหาอริยทรัพย์ทั้ง ๗ ประการนี้ มาไว้กับตน

นอกจากนี้พุทธปรัชญาเถรวาทยังมีหลักธรรมอื่นๆ อีกที่เกื้อกูลแก่การประพฤติปฏิบัติให้สามารถบรรลุประโยชน์พื้นฐานของชีวิตในระดับโลกิยะได้ ทั้งยังเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่การอยู่ร่วมกับคนอื่นในสังคมได้อย่างสงบสุขอีกด้วย ซึ่งพอจะประมวลหลักธรรมโดยสังเขปต่อไปนี้

๔.๒.๒ ศึกษาปฏิบัติหลักธรรมเกี่ยวกับศรัทธา

ศรัทธาในหลักพุทธปรัชญาเถรวาท หมายถึงความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุมีผล และมีปัญญาเป็นตัวกำกับ พุทธปรัชญาเถรวาทชี้ว่าก่อนที่จะเชื่ออะไรไม่ควรเชื่ออย่างมีดบอดงมงาย ควรเชื่ออย่างมีเหตุผล ความเชื่อในพุทธปรัชญาเถรวาทต้องประกอบด้วยปัญญาพิจารณาเหตุผล ไม่ให้เชื่ออย่างไร้เหตุผล โดยไม่ไตร่ตรองด้วยปัญญาก่อน พุทธปรัชญาเถรวาทมีหลักการที่สอนไม่ให้เชื่อในสิ่งที่อาจผิดพลาดได้ ๑๐ อย่าง มีปรากฏ ในกาลามสูตร คือ.

๑. มา อนุสฺสเวณ	อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมา
๒. มา ปรมฺปราย	อย่าปลงใจเชื่อด้วยการถือสืบๆ กันมา
๓. มา อิติกิริย	อย่าปลงใจเชื่อด้วยการเล่าลือ
๔. มา ปิฎกสมฺปทานน	อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์
๕. มา ตกฺกเหตุ	อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรก
๖. มา นยเหตุ	อย่าปลงใจเชื่อเพราะการอนุমানเอา
๗. มา อาการปริวิตกฺเคน	อย่าปลงใจเชื่อโดยการคิดตรองตามอาการ
๘. มา ทิฎฐินิฆมานกฺขนฺติยา	อย่าปลงใจเชื่อเพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่คิดไว้แล้ว
๙. มา ภพฺพรูปตาย	อย่าปลงใจเชื่อโดยเชื่อว่าผู้พูดสมควรจะเชื่อได้
๑๐. มา สมโณ โน ครุติ	อย่าปลงใจเชื่อเพราะนับถือว่าสมณะนี้เป็นครูเรา ^๘

พุทธปรัชญาเถรวาทสอนไม่ให้เชื่อในอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายนอกก่อนที่จะได้พิจารณาโดยถี่ถ้วน เพราะอำนาจภายนอกไม่สามารถจะคลบับกาลให้ได้ ในศาสนาพราหมณ์มีความเชื่อในเรื่องแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ เช่นเชื่อว่าแม่น้ำคงคาเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ไหลมาแต่สวรรค์ผ่านเศียรพระศิวะ จึงกลายเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์สามารถล้างบาปได้ ทำให้ผู้อบลอย

^๘ อจ. ตักก. ๒๐ / ๕๐๕ / ๑๗๕ - ๑๘๐.

บาปไปตามกระแสน้ำหรืออาบแล้วทำให้เป็นผู้บริสุทธิ์ คำสอนในพุทธปรัชญาเถรวาทไม่ให้เชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของแม่น้ำต่างๆจะล้างบาปได้ ถ้าน้ำในแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์สามารถล้างบาปได้จริงแล้ว สัตว์ต่างๆที่อาศัยอยู่ในน้ำก็จะกลายเป็นสัตว์สะอาดบริสุทธิ์พากันขึ้นสวรรค์กันหมด พุทธปรัชญาเถรวาทจึงสอนให้ทำความดีแทนการล้างบาปด้วยน้ำ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสสอนสุนทรภักการทวาชพราหมณ์ ว่า

“คุณพราหมณ์ คนพาล มีกรรมดำ แล่นไปยังแม่น้ำพาคู ทำน้อธิกกะ ทำน้อคยา แม่น้ำสุนทริกา แม่น้ำสรัสสดี ทำน้อปยาละ แม่น้ำพาคู และ แม่น้ำพาคูดี แม้เป็นนิคย ก็บริสุทธิ์ไม่ได้ แม่น้ำสุนทริกา แม่น้ำสรัสสดี ทำน้อปยาละ แม่น้ำพาคู แม่น้ำพาคูดีจักทำอะไรได้ จะชำระนรชนผู้มีเวร ทำกรรมอันหยาบช้า ผู้มีกรรมอันเป็นบาปนั้น ให้บริสุทธิ์ไม่ได้เลย คุณพราหมณ์ ท่านจงอาบในคำสอน ของเรานี้เถิด จงทำความเกษมในสัตว์ทั้งปวงเถิด ถ้าย่านไม่กล่าวคำเท็จ ไม่เบียดเบียนสัตว์ ไม่ถือเอาวัตถุที่เขาไม่ให้เป็นผู้มีความเชื่อ ไม่ตระหนี่ไฉรั ท่านจักต้องไปทำน้อคยาทำไม แม้การดื่มน้ำในท้อคยา ก็จักทำอะไรให้แก่ท่านได้”⁹

พุทธปรัชญาเถรวาท สอนไม่ให้เชื่อสิ่งภายนอกก่อนที่จะได้พิจารณาไตร่ตรองให้รอบครอบก่อนไม่ว่าจะเป็นอะไรหรือสิ่งใดก็ตาม เพราะสิ่งเหล่านั้นไม่สามารถบันดาลให้เกิดความสุขหรือความทุกข์ได้จริงเป็นการเชื่อถือที่ปราศจากเหตุผล พุทธปรัชญาเถรวาทจึงสอนให้เชื่อสิ่งภายในคือตัวเอง จะดีหรือชั่วก็เพราะตัวเองเป็นผู้ทำไม่ให้โทษที่คนอื่นหรือเมื่อเกิดความผิดพลาดขึ้นมา ธรรมชาติของพุทธปรัชญาเถรวาทในแง่นี้แตกต่างจากความเชื่อของพราหมณ์หรือศาสนาอื่นที่นับถือพระเจ้าอย่างสิ้นเชิง เพราะศาสนาเหล่านั้นเชื่อในการบันดาลของพระเจ้าหรือพรหมลิขิต หากแต่พุทธปรัชญาเถรวาทเชื่อว่าคนจะประสบกับอะไรหรือเป็นอะไร ผิดหวังสมหวังก็อยู่ที่กรรมที่ตนเองเป็นผู้ลิขิตขึ้น กล่าวโดยจำแนกตามวัตถุที่เป็นที่ตั้งแห่งความเชื่อเป็น ๔ ประการ* คือ

๑) **กัมมสัทธา** คือเชื่อว่ากรรมที่กระทำทุกอย่างย่อมให้ผลตามเหตุที่กระทำอย่างแน่นอน คือกรรมเป็นเหตุเป็นปัจจัยก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไป ผลดีเกิดจากกรรมดี

⁹ ม. มุ. ๑๒/๕๘/๕๐-๕๑.

* ศรัทธา ๔ อย่างนี้มีมาในบาลีเฉพาะข้อที่ ๔ อย่างเดียว (เช่น อง. สดตค. ๒๓/๔/๓) โดยใจความศรัทธา ๓ ข้อต้นย่อรวมลงในข้อที่ ๔ ได้ทั้งหมด

ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว

๒) **วิปากสัทธา** คือเชื่อว่าบุคคลกระทำความผิดไม่ว่าจะเป็นกุศลกรรมหรืออกุศลกรรม ผลที่จะได้จะต้องสืบเนื่องมาจากการกระทำเป็นเหตุ

๓) **กัมมัสสกตาสัทธา** คือเชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตนเอง คือเชื่อว่าบรรดาสรรพสัตว์ล้วนมีกรรมเป็นของตนเอง

๔) **ตถาคตโพธิสัทธา** คือเชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคต คือเชื่อว่าพระองค์เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ เชื่อในพระธรรมคำสั่งสอนที่พระองค์ตรัสรู้ว่าเป็นความจริงอย่างแน่นอน มั่นใจในพระคุณทั้ง ๘ ประการของพระองค์และทรงเป็นผู้นำทางของผู้ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระองค์ให้ถึงที่สุดทุกขได้¹⁰

๔.๒.๓ ศึกษาปฏิบัติหลักธรรมเกี่ยวกับสังคม

พุทธปรัชญาเถรวาทมีทรรศนะเกี่ยวกับอุดมการณ์ของการปกครอง คือความเป็นธรรมในสังคม การปกครองจะต้องยึดธรรมเป็นหลักมีธรรมเป็นเครื่องควบคุม หลักธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทที่เหมาะสมกับการปกครองมีอยู่เป็นจำนวนมาก อธิปไตย ๓ ก็เป็นหลักสำคัญที่ควรยึดถือเป็นแนวทางในการปกครอง หากการปกครองได้ดำเนินไปตามหลักธรรมคืออธิปไตย ๓ แล้วก็จะยอมเป็นที่หวังได้ว่าการปกครองนั้นจะก่อให้เกิดความเป็นธรรมในสังคมอย่างสมประสงค์ **อธิปไตย** หมายถึงความเป็นใหญ่ ความสำคัญยิ่งใหญ่อมี ๓ ประการ¹¹ ด้วยกัน คือ.

๑) **อัตตอธิปไตย** ความถือตนเป็นใหญ่ถือตนเป็นสำคัญ ในการปกครองต้องสำรวจดูตนเองก่อน เมื่อพบว่าตนเองบกพร่องอะไรต้องรีบแก้ไข ต้องรีบปรับปรุงตนเองให้ดีกว่าคนอื่นจะได้ จึงจะปกครองคนอื่นได้ เช่นเมื่อประสงค์จะให้สังคมมีระเบียบวินัย ตนเองก็ต้องมีระเบียบวินัยก่อน ต้องการให้สังคมมีความซื่อสัตย์ ตนเองก็ต้องเป็นคนซื่อสัตย์สุจริต ต้องการให้สังคมมีศีลธรรมตนเองก็ต้องมีศีลธรรมด้วย โดยถือว่าผู้ที่ตนจะต้องปกครองคนแรกนั้นคือตนเองเมื่อปกครองตนเองไม่ได้ก็อย่าหวังคนอื่นเขาจะเชื่อฟัง พุทธปรัชญาเถรวาทมีทรรศนะ

¹⁰ พระโสภณคณาภรณ์, (ระเบียบ วิถีญาณ) ธรรมปริทรรศน์ ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (บริษัทศรีสมบัติการพิมพ์ : กรุงเทพมหานคร , ๒๕๒๕), หน้า ๕๐๕.

¹¹ อจ. ติฎก. ๒๐ / ๔๗๕ / ๑๓๕.

เกี่ยวกับอิตตชาติปไตยอย่างนี้ ผู้ที่ประสงค์จะยึดเอาอิตตชาติปไตยเป็นแนวทางในการปกครองจึงต้องมีสติต้องใช้สติให้มาก เพื่อจะได้ไม่ประมาทจะได้ไม่หลงผิดไม่ถือผิดและปฏิบัติผิด สมด้วยพุทธทวณะที่มาใน ขุททกนิกาย รัมมปัทฏฐกถาว่า “ *ตนแลเป็นที่พึ่งของตน บุคคลอื่นไรเล่าพึ่งเป็นที่พึ่งได้* ”¹²

๒) *โลกาธิปไตย* การถือชาวโลกเป็นใหญ่ หมายความว่าในการปกครองนั้นเมื่อตนเองยังมีข้อบกพร่องอยู่ยังไม่ได้แก้ไขปรับปรุง จะต้องสำนึกว่าในโลกนี้ย่อมจะมีคนดีมีความสามารถ มีสติปัญญาอยู่เป็นจำนวนมากซึ่งท่านเหล่านั้นย่อมจะรู้ว่าใครทำอะไรผิดหรือถูก ชั่วหรือดี ถ้าตนเองมีวประมาทอยู่ไม่รีบแก้ไขไม่รีบปรับปรุงตนเองให้ดีให้มีความรู้ความสามารถ เมื่ออยู่ในฐานะของผู้ปกครองก็ย่อมจะดำเนินการไปอย่างผิดพลาดเพราะตนเองก็ยังปกครองตนเองไม่ได้ จะปกครองให้คนอื่นดีได้อย่างไร ท่านผู้รู้ทั้งหลายก็จะติเตียนครั้นสำนึกถึงข้อที่ตนบกพร่องแล้วปรับปรุงตนเองให้ดีขึ้น เพื่อจะได้เป็นแบบอย่างที่ดีของสังคม การสำนึกในข้อที่ผู้รู้ทั้งหลายในโลกนี้ที่เห็นการปฏิบัติของตนจะติเตียนเป็นทรศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทในข้อที่ว่าโลกาธิปไตย ผู้ประสงค์จะยึดถือเอาโลกาธิปไตยเป็นแนวทางในการปกครองจึงต้องมีปัญญาสำหรัใช้ในการพิจารณาให้มาก เพื่อจะได้ไม่เกิดความผิดพลาด ไม่หลงผิดและปฏิบัติผิดดังพุทธภาษิตที่ว่า “ *บุคคลรู้ประโยชน์ของตนแล้ว พึงชวนชววยในประโยชน์ของตน* ”¹³

๓) *รัมมชาติปไตย* การถือธรรมเป็นใหญ่ถือธรรมเป็นสิ่งสำคัญ หมายความว่าในการปกครองจะต้องคำนึงถึงธรรมเสมอ โดยสำนึกว่าหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าพระองค์ตรัสไว้ถูกต้องดีแล้ว สมบูรณ์บริบูรณ์ดีแล้ว ไม่มีส่วนหนึ่งส่วนใดขาดตกบกพร่องเมื่อประพฤติปฏิบัติตาม ธรรมก็จะคุ้มครองให้เล็ดลอดปลอดภัย สามารถช่วยให้พ้นทุกข์ได้ การกระทำใดๆ ถ้าเป็นไปโดยชอบธรรมแล้ว การกระทำนั้นๆ ย่อมไม่ผิดพลาดและธรรมนั้นย่อมอำนวยผลเป็นประโยชน์เป็นความสุขเป็นความปลอดภัยเฉพาะผู้ปฏิบัติตามเท่านั้น เปรียบเหมือนยาที่สามารถรักษาโรคย่อมให้ผลก็แต่เฉพาะคนกินเท่านั้น ธรรมก็เช่นเดียวกัน ผู้ใดปฏิบัติตามผู้นั้นก็ย่อมได้รับผลแห่งการปฏิบัติเอง ดังพุทธภาษิตที่ว่า “ *ผู้ประพฤติธรรม ย่อมอยู่เป็นสุข ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า* ”¹⁴ นี้เป็นผลของการประพฤติธรรมอย่างถูกต้อง

¹² จุ. ฐ. ๒๕ / ๒๒ / ๒๕.

¹³ จุ. ฐ. ๒๕ / ๒๒ / ๒๖.

¹⁴ จุ. ฐ. ๒๕ / ๒๓ / ๒๖.

เมื่อสำนึกอย่างนี้แล้วตนเองก็เป็นผู้ประพฤติตามธรรม เคารพธรรมถือเอาธรรมเป็นหลักการ ในการปฏิบัติ สิ่งใดชั่วก็ไม่ปฏิบัติ สิ่งใดเป็นความดีก็ประพฤติปฏิบัติตามนั้น เมื่อทำได้ อย่างนี้ก็จะเป็นแบบอย่างที่ดี สามารถปกครองสังคมได้อย่างเรียบร้อย การยึดหลักการนี้ พุทธปรัชญาเถรวาทเรียกว่า รัชมาริပါတย

อนึ่ง ประชาธิปไตย ที่หมายถึงการปกครองของประชาชน โดยประชาชน เพื่อ ประชาชน ซึ่งเป็นระบอบการปกครองที่นับได้ว่าดีที่สุดในปัจจุบันนั้น มีหลักการที่สอดคล้องกับหลักอริปไตย ๓ ในพุทธปรัชญาเถรวาทซึ่งจะขอนำมากล่าวพอเป็นแนวทางในการ พิจารณาโดยสังเขปดังต่อไปนี้.

๑. **หลักประชาธิปไตย** ประชาธิปไตยเป็นระบอบที่ยกย่องความเป็นมนุษย์ของ บุคคล มนุษย์ทุกคนมีค่าสมบูรณ์ในตนเองมิใช่ถือว่าบุคคลเป็นแต่เพียงเครื่องมือที่จะนำไปใช้เพื่อบรรลุผลใดๆ พุทธปรัชญาเถรวาทถือว่าเป็นแบบอย่างของประชาธิปไตยที่ เก่าแก่ที่สุดในโลก พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติพระวินัยให้สิทธิแก่พระสงฆ์มีอำนาจในการ บริหารหมู่คณะมีสิทธิในการคัดค้านในเมื่อไม่เห็นด้วย โดยไม่มีข้อจำกัดว่าใน ชาติ ชั้น วรรณะของสมาชิก ทุกคนเมื่อเข้ามาเป็นสมาชิกโดยการบวชแล้วก็มีสิทธิเท่าเทียมกันหาก แต่ให้ความเคารพกันตามลำดับบวชก่อนหลัง พุทธปรัชญาเถรวาทมีหลักการที่เป็น ประชาธิปไตย ตัวอย่างวิธีอุปสมบทที่ประชุมประกอบด้วยสมาชิกคือหมู่สงฆ์ มีอุปัชฌาย์ เป็นผู้รับรองนำตัวผู้ที่จะสมัครเป็นสมาชิกใหม่เสนอต่อที่ประชุม การรับสมาชิกใหม่ก็ ต้องทำโดยมีสมาชิกเก่าซึ่งเป็นผู้ฉลาดสามารถเป็นตัวแทนของสงฆ์ทำหน้าที่เป็นกรรม วาจารย์และอนุสาวนาจารย์ ดำเนินการตรวจสอบว่าบุคคลนั้นมีคุณสมบัติครบถ้วนตาม บทบัญญัติหรือไม่แล้วจึงขอมติต่อที่ประชุม เมื่อที่ประชุมรับรองไม่มีผู้คัดค้าน จึงจะรับผู้ นั้นเข้าเป็นสมาชิกในสังคมได้

๒. **หลักเสรีภาพ** พุทธปรัชญาเถรวาทมีคำสอนที่ส่งเสริมสิทธิเสรีภาพของบุคคล อย่างมาก คือว่าทุกคนที่เกิดมามีเสรีภาพอยู่แล้วตามธรรมชาติ ทุกคนมีสิทธิเสรีภาพเกี่ยวกับ ความคิดเห็น ความเชื่อถือและการกระทำ แต่เสรีภาพนี้ก็มีขอบเขตจำกัด กล่าวคือจะต้องไม่ เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตัวเองหรือผู้อื่น ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทห้ามภิกษุมีทาสไว้คอย รับใช้ นอกจากนี้พุทธปรัชญาเถรวาทยังชี้ลงไปว่าให้บุคคลเป็นอิสระจากความเป็นทาสภายในได้แก่ความเป็นทาสของตัณหา ความทะยานอยากที่มีอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะและโมหะ เป็นตัวบังคับบัญชา พุทธปรัชญาเถรวาทสอนให้ปลดปล่อยตัวเองให้เป็นอิสระจากความเป็น ทาสภายในด้วยวิธีการตามหลักไตรสิกขา มี ๓ ขั้นตอนคือ.

๑) ให้เป็นอิสระพ้นจากความเป็นทาสาอย่างหยาบ คือ ความโลภ โกรธและหลงอย่างรุนแรงที่เป็นเหตุให้ประกอบกายทุจริตและวจีทุจริต โดยให้เปลื้องด้วยศีลงดเว้นจากอกุศลกรรมบท ๑๐ เป็นต้น

๒) ให้เป็นอิสระให้พ้นจากความเป็นทาสาอย่างกลาง คือ ความโลภ โกรธและหลงอย่างกลาง โดยให้เปลื้องสิ่งเหล่านี้ด้วยสมาธิ ให้อบรมความดีมีจิตประกอบด้วยเมตตา กรุณา มีสติสำรวม ทำใจให้สงบระงับ

๓) ให้เป็นอิสระพ้นจากความเป็นทาสาอย่างละเอียด ได้แก่กิเลสที่แฝงตัวอย่างลึกซึ้งจนเราไม่อาจทราบที่เราเองตกเป็นทาสาของมัน ในข้อนี้พุทธปรัชญาเถรวาทซึ่งว่าต้องเปลื้องกิเลสเหล่านี้ด้วยปัญญาเท่านั้น พิจารณาให้ประจักษ์แจ้งถึงความเป็นจริงด้วยปัญญา

๓. **หลักความเสมอภาค** พุทธปรัชญาเถรวาทถือได้ว่าเป็นคำสอนระบบแรกที่สอนให้มนุษย์เลิกการดูถูกเหยียดหยามกันเพราะเรื่องการถือชาติชั้น วรรณะ โดยให้ถือความประพฤติเป็นสำคัญ ใครจะเกิดในตระกูลอย่างไรไม่เป็นประมาณ ถ้าหากตั้งอยู่ในศีลธรรมแล้วก็ถือว่าเป็นคนที่ควรยกย่องสรรเสริญ ถ้าตรงกันข้ามคือล่วงละเมิดศีลธรรม ข้อบัญญัติ แม้จะเกิดในตระกูลสูงส่งอย่างไรก็นับได้ว่าเป็นคนพาล ควรแก่การตำหนิ

ในหลักการปกครองคณะสงฆ์นั้น ครั้งพระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ พระองค์ทรงบัญญัติให้ใช้หลักเสมอภาค บุคคลไม่ว่าจะเกิดในชาติ ชั้น วรรณะใด เมื่อเข้ามาบวชย่อมมีความเสมอภาคกันหมดไม่มีความเลื่อมล้ำต่ำสูงแต่อย่างใด ดังพุทธดำรัสที่ปรากฏใน ปุฬาราทสูตร ความว่า

“ ดูกรปฬาราทะ แม่น้ำสายใหญ่ๆ บางสาย คือแม่น้ำคงคา ยมนา อจิรวดี สรณู มหิ แม่น้ำเหล่านั้นไหลไปถึงมหาสมุทรแล้ว ย่อมละนามและโคตรเดิมหมด ถึงความนับว่ามหาสมุทรนั่นเองฉันใด ดูกรปฬาราทะฉันนั้นเหมือนกัน วรรณะ ๔ เหล่านี้คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ สูทร ออกบวชเป็นบรรพชิต ในธรรมวินัย ที่ตถาคตประกาศแล้ว ย่อมละนามและโคตรเดิมเสีย ถึงความนับว่าสมณสากขบุตรทั้งนั้น ”¹⁵

การที่พวกพราหมณ์ยกย่องวรรณะของตนเท่านั้นว่าเป็นวรรณะที่ประเสริฐสุด พวกอื่นเป็นวรรณะที่เลวทราม พวกพราหมณ์เป็นผู้บริสุทธ์ พวกอื่นไม่บริสุทธ์นั้น พระพุทธองค์ทรงชี้แจงให้ สามเณรวาเสฏฐะและภราทวาชะสามเณรเข้าใจความจริง ว่า

¹⁵ อจ. อฏฐก. ๒๓ / ๑๐๕ / ๑๕๔.

“ ดูกรวาเสฏฐะ และภารทวาชะ ก็ตามที่ปรากฏแล คือนางพราหมณ์ทั้งหลาย ของพวกพราหมณ์ มีระดูบ้าง มีครรภ์บ้าง คลอดอยู่บ้าง ให้ลูกกินนมอยู่บ้าง อันที่จริง พวกพราหมณ์เหล่านั้น ก็ล้วนแต่เกิดจากช่องคลอดของนางพราหมณ์ ทั้งนี้ พวกกันอวดอ้างอย่างนี้ว่า พราหมณ์พวกเดียวเป็นวรรณะที่ประเสริฐที่สุด วรรณะอื่นเลวทราม พราหมณ์พวกเดียวเป็นวรรณะขาว พวกอื่นเป็นวรรณะดำ พวกพราหมณ์พวกเดียวบริสุทธิ์ พวกอื่นนอกจากพราหมณ์หาบริสุทธิ์ไม่ พวกพราหมณ์เป็นบุตรเกิดจากอูระ เกิดจากปากของพรหม มีกำเนิดมาจากพรหม พรหมเนรมิตขึ้น เป็นทายาทของพรหม เขาเหล่านั้นกล่าวดูพรหม และพูดเท็จ ก็จะประสบแต่บาปเป็นอันมาก ”¹⁶

พุทธปรัชญาเถรวาทยอมรับว่าทุกคนย่อมมีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน ชาติ ชั้น วรรณะมิได้เป็นอุปสรรคในการกระทำและรับผลของกรรมของแต่ละบุคคล พุทธปรัชญาเถรวาท คัดค้านการยึดมั่นในความเลื่อมล้ำกันในเรื่องชาติกำเนิดหรือยศศักดิ์อื่นใด

๔. **หลักภราดรภาพ** พุทธปรัชญาเถรวาทสอนว่ามนุษย์ทุกคนต่างก็เป็นเพื่อนร่วมสุขทุกข์ด้วยกัน ตลอดทั้งสรรพสัตว์ก็ล้วนตกอยู่ในอำนาจของความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ซึ่งเป็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นจริงกับทุกชีวิต ดังนั้นพุทธปรัชญาเถรวาทจึงเน้นว่าควรจะปฏิบัติต่อทุกชีวิตดุจเป็นญาติ ประกอบด้วยคุณธรรมคือเมตตาปราณีอย่าได้คิดมุ่งร้ายทำลายกันและกันด้วยผูกอาฆาต พยาบาทจองเวรกัน เหตุที่มนุษย์ตลอดถึงสรรพชีวิตต่างก็วนเวียนอยู่ในสังสารวัฏมาเป็นเวลานานจนนับภพชาติไม่ได้ การเกิดเป็นบิดามารดา เป็นบุตรธิดาหรือเผ่าพันธุ์นั้นญาติกัน ทุกสรรพชีวิตต้องเคยเป็นมาก่อนแล้วทั้งสิ้น พุทธปรัชญาเถรวาทสอนเรื่องหลักภราดรภาพ ความเป็นญาติพี่น้องกันไม่เฉพาะแต่ในปัจจุบันชาติเท่านั้น หากสอนว่าคนเราเคยเป็นพี่น้องกันมาแล้วในชาติก่อนๆ และจะต้องเป็นอีกในอนาคตอันยาวไกล ตราบใดที่ยังไม่สามารถตัดกระแสแห่งการเกิดคือกิเลสได้ พุทธปรัชญาเถรวาทจึงสอนให้มีเมตตากรุณาไม่ให้เบียดเบียนให้ปฏิบัติในสิ่งที่จะเอื้อประโยชน์ต่อทุกสรรพชีวิตเสมือนหนึ่งเป็นญาติกัน ดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสกับภิกษุทั้งหลายในสังยุตตนิกาย นิทานวรรค ทุติยวรรคที่ ๒ ว่า

“ ดูกรภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มีวิชชาเป็นที่กางกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่

¹⁶ ที. ปาฐ. ๑๑/๕๑/๖๒.

ที่สุดเบื้องตันยอมไม่ปรากฏ สัตว์ที่ไม่เคยเป็นมารดา...ไม่เคยเป็นบิดา...ไม่เคยเป็นพี่น้องชาย...ไม่เคยเป็นพี่น้องสาว...ไม่เคยเป็นบุตร...ไม่เคยเป็นธิดาโดยกาลนานนี้ มิใช่หาได้ง่ายเลย ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่าสงสารนี้ กำหนดที่สุด เบื้องตันเบื้องปลายไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์ ผู้มีวิชาเป็นที่กังกัณมีตัณหา เป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ที่สุดเบื้องตันยอมไม่ปรากฏ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอได้เสวยทุกข์ ความเผ็ดร้อน ความพินาศได้เพิ่มพูนปรุพี ที่เป็นป่าช้าตลอดกาลนาน ภิกษุทั้งหลาย ก็เหตุเพียงเท่านี้พอทีเดียว เพื่อจะเบือนหายในสังขารทั้งปวงพอเพื่อจะคลายกำหนด พอเพื่อจะหลุดพ้น ”¹⁷

๔.๒.๔ ศึกษาปฏิบัติหลักธรรมเพื่อการกลับตัว

พุทธปรัชญาเถรวาทยอมรับว่าปุถุชนในโลกนี้ มีโอกาสที่จะประพฤตชั่วหรือเคยทำความผิดชั่วร้ายมาแล้วเพราะเหตุปัจจัยหลายๆ อย่าง อันอาจชักจูงให้เกิดการกระทำนั้นขึ้นมา หลักพุทธปรัชญาเถรวาทในการแก้ไขนี้ ก็คือให้มีสติพิจารณาโดยโยนิโสมนสิการก่อนที่จะทำอะไรลงไป แต่หากเกิดความผิดพลาดก็ควรจะได้รับ การแก้ไข คนที่ทำอะไรผิดพลาดมาแล้วไม่ควรปล่อยให้อยู่อย่างนั้นหรือทำผิดพลาดซ้ำอีกควรที่จะแก้ไขกลับตัวเสียใหม่ คนที่ผิดพลาดแล้วท้อถอยในชีวิตหรือเกิดความท้อใจทำความผิดพลาดยิ่งขึ้นชื่อว่าได้ยอมตนเป็นทาสของความชั่วไม่เป็นตัวของตัวเอง บุคคลเช่นนี้ชื่อว่าไม่ได้ปฏิบัติตามหลักคำสอนในพุทธปรัชญาเถรวาทที่สอนให้คนมีสติควบคุมชีวิตไปในทางที่ดี ด้วยการทำความดี อดีตที่ล่วงไปแล้วให้ถือเป็นบทเรียนแล้วกลับมาสนใจปัจจุบัน คิดปรับปรุงแก้ไขหาทางดำเนินชีวิตให้ถูกต้องสุจริตธรรม ประกอบเหตุแห่งความเจริญตามสมควร ช่วยตัวเองให้เจริญรุ่งเรืองสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ผู้ใดก็ตามแม้จะเคยเป็นคนโหดร้ายประพฤตชั่วช้ามาก่อน ด้วยเหตุแวดล้อมชักจูงก็ดี ด้วยความโง่เขลาเบาปัญญาหรือเหตุอื่นใดก็ตาม เมื่อทราบว่าคุณคิดแล้วเลิกความประพฤตินั้นเสียกลับตัวให้เป็นคนดี เริ่มประพฤตความดีต่อไป การกลับตัวได้เช่นนี้ยอมเป็นที่สรรเสริญ ตัวอย่างเช่นพระองค์สิมมาล ตามประวัติท่านเคยเป็นโจรฆ่าคนมา มากต่อมาก แต่ภายหลังได้สดับธรรมของบรมศาสดากลับตัวประพฤตปฏิบัติ ตั้งอยู่ในศีลธรรมก็สามารถบรรลุคุณวิเศษอันสูงสุด ตัดวิบากกรรมทั้งหมดเสียได้เข้าสู่นิพพานในที่สุด พุทธปรัชญาเถรวาทยอมรับในความผิดพลาดของบุคคลและเชื่อว่าบุคคลมี โอกาส ที่จะ

¹⁷ ถัง. นี. ๑๖/๔๕๐-๔๕๕/๑๘๗-๑๘๘.

ปรับปรุงตนเองให้ประพฤติปฏิบัติชอบได้ คำสอนของพุทธปรัชญาเถรวาทจึงเน้นในการที่จะตรวจสอบตนเอง ถ้าพบสิ่งที่ไม่ดีก็ให้ปรับปรุงแก้ไขเสียใหม่ให้ถูกต้อง เช่นถ้ามีนิสัยร้ายกาจก็แก้ไขเสียใหม่ให้เป็นคนมีจิตใจละมุนละม่อมอ่อนโยน ถ้ามีนิสัยเกียจคร้าน ให้เริ่มตั้งความเพียรเพื่อความสำเร็จในวันต่อไป สิ่งใดที่เป็นความชั่วร้าย เมื่อทราบแล้วก็ให้ปรับปรุงแก้ไขให้ถูกต้อง เพราะคำสอนของพุทธปรัชญาเถรวาทเปิดโอกาสให้แก้ตัว แม้แต่คนพาลที่รู้ตัวเองว่าเป็นคนพาล พระพุทธองค์ก็ตรัสสรรเสริญว่าพอจะเป็นบัณฑิตได้ ถ้าผู้นั้นกลับตัวกลับใจเสียใหม่ หันมาประพฤติปฏิบัติตามหลักศีลธรรม ก็นับว่าเป็นบุคคลที่ประเสริฐ ดังพุทธดำรัสที่ตรัสใน กถาธรรมบท ว่า

“ ผู้ใดเป็นพาล ย่อมสำคัญความที่ตน เป็นพาลได้ ด้วยเหตุนั้น ผู้นั้นยังเป็นบัณฑิตได้บ้าง ส่วนผู้ใดเป็นพาล สำคัญว่าเป็นบัณฑิต ผู้นั้นแลเรากล่าวว่าเป็นพาล ถ้าคนพาลเข้าไปนั่งใกล้บัณฑิต แม้ตลอดชีวิต เขาย่อมไม่รู้แจ้งธรรม เหมือนทัพพีไม่รู้จักรสแกง ฉะนั้น ถ้าว่าวิญญูชนเข้าไปนั่งใกล้บัณฑิต แม้ครู่หนึ่ง ท่านย่อมรู้ธรรม ได้ฉับพลันเหมือนลิ้นรู้รสแกง ฉะนั้น ”¹⁸

๔.๒.๕ ศึกษาปฏิบัติหลักธรรมสำหรับการพึ่งตนเอง

พุทธปรัชญาเถรวาทสอนและเน้นในเรื่องการพึ่งตนเองให้บุคคลฝึกตนเองให้เป็นที่พึ่งของตนเองไม่คิดหวังจะพึ่งคนอื่นหรืออำนาจภายนอกใดๆ ทั้งสิ้น มีพุทธภาษิตยืนยันว่า พุทธปรัชญาสอนในเรื่องการพึ่งตนเองนี้อยู่มากมาย ดังที่ปรากฏในขุททกนิกาย ธรรมบท ว่า “ ถ้ารู้ว่าตนเป็นที่รัก ก็ไม่ควรประกอบตนนั้นด้วยความชั่ว ”¹⁹ และ “ ผู้ใดมีกิเลสสงบแล้ว ปราศจากกิเลสขุติ รู้โลกนี้และโลกหน้าแล้ว ถ่วงชาติและมรณะได้ ”²⁰ พุทธปรัชญาเถรวาทไม่ให้เชื่อในอำนาจของพระเจ้า ไม่สอนให้อ้อนวอนบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายนอกให้คลบบันดาลสิ่งต่างๆ ให้ แต่สอนให้ตนเองมีคุณธรรมที่ได้ชื่อว่าทำตัวของตัวให้มีที่พึ่ง เพราะถ้าคนประสบความสำเร็จจากความฝันหรือสร้างวิมานในอากาศแล้วในโลกนี้ก็จะไม่มีคนจนจะเต็มไปด้วยเศรษฐี เพราะโดยธรรมชาติของมนุษย์ต่างก็ปรารถนาให้ตนประสบกับความสุขความสำเร็จ อยากรำรวยด้วยกันทั้งหมด ถ้าทุกคนได้ในสิ่งที่ตนปรารถนาทุกๆ

¹⁸ พุ. ธ. ๒๕ / ๑๕ / ๑๗.

¹⁹ ตี. ศ. ๑๕ / ๓๓๖ / ๕๑.

²⁰ พุ. สุ. ๒๕ / ๓๖๗ / ๓๒๔.

อย่างพื้นที่บนโลกนี้ทั้งหมด คงไม่มีที่สำหรับเก็บสิ่งเหล่านั้นอย่างแน่นอน

พุทธปรัชญาเถรวาทสอนให้คนรู้จักทำที่พึ่งของตนด้วยตน ให้รู้จักพึ่งตนเอง ในการประกอบความดี หลักการนี้ เป็นการวางรากฐานจิตใจไม่ให้อ่อนแอ ที่คิดแต่จะให้ผู้อื่นช่วยเหลือ หากแต่ให้ทำความดีด้วยตัวของตัวเองซึ่งจะก่อให้เกิดจิตใจที่เป็นอิสระและทำให้เป็นผู้ไม่ประมาทในการยกระดับแห่งชีวิตของตนให้สูงขึ้นดีขึ้น พุทธปรัชญาเถรวาทสอนให้บุคคลพยายามยกระดับของตนให้สูงขึ้นทั้งในเรื่องเศรษฐกิจ ศิลธรรม การศึกษา ตลอดจนถึงการฝึกตนเองให้ย่อเนื้ออำนาจกิเลสตัณหา ไม่ปล่อยให้ชีวิตเป็นไปตามยถากรรม ให้มีการพัฒนาโดยไม่หยุดนิ่งให้มีความพากเพียรขยันอดทน ไม่สอนให้คิดจะได้ดีด้วยการอ่อนวอนบวงสรวง ไม่ให้รอคอยโชควาสนาหรือคอยพึ่งอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่อยู่เหนือธรรมชาติ ภายนอกคอยคลบบันดาลให้ประสบความสำเร็จ โดยที่ตัวเองไม่ลงมือกระทำหากแต่สอนให้ลงมือปฏิบัติเพื่อบรรลุเป้าหมายในสิ่งที่ปรารถนา ให้พึ่งตนเองตามกฎแห่งกรรมซึ่งมีหลักปฏิบัติอยู่ว่า ทำดีช่อมได้รับผลดี ทำชั่วช่อมได้รับผลชั่ว

พุทธปรัชญาเถรวาทไม่สอนให้โทษบุคคลอื่น ในเมื่อตนเองทำความผิดพลาดหรือโทษความบังเอิญหรืออำนาจลึกลับอะไร แต่สอนให้บุคคลต่อสู้กับความเป็นจริงตามเหตุ ตามผลและให้ถือว่าทุกอย่างที่เกิดขึ้นเกี่ยวข้องกับชีวิตของเรา เป็นผลของการกระทำของเราเองทั้งสิ้น เมื่อมองในทรรศนะนี้จะเห็นได้ว่ากฎแห่งกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทก็คือกฎแห่งการพึ่งตนเอง พุทธปรัชญาเถรวาทปฏิเสธการคิดนึกหรือปรารถนาอยากให้อะไรต่าง ๆ เป็นไปตามความปรารถนาของตน เพราะสิ่งนี้นึกคิดเอาเองอาจเกิดขึ้นหรือไม่เกิดขึ้นก็ได้ สิ่งทั้งหลายจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อมีเหตุปัจจัยที่สมมูลในตัวของมัน ถ้าไม่ทำเหตุปัจจัยเพื่อความบังเกิดแห่งสิ่งนั้นๆ แม้จะปรารถนาอย่างไรความสำเร็จก็คงจะไม่เกิดขึ้นมาอย่างแน่นอน

๔.๒.๖ ศึกษาปฏิบัติหลักธรรมเกี่ยวกับการทำบุญ

บุญหมายถึงผลแห่งความสุข หรือเหตุแห่งการชำระจิตของผู้กระทำให้ผ่องแผ้วปลอดโปร่งจากทุจริตทั้งหลาย เมื่อกล่าวโดยการกระทำผู้ใดทำการทำงานทางกาย วาจา และใจด้วยความสุจริตเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียน การงานนั้นได้ชื่อว่าเป็นบุญ ซึ่งผลที่จะได้รับจากการกระทำคือความสุข พระพุทธองค์ทรงแสดงอานิสงส์ของบุญ โดยเปรียบเทียบเช่นจุมทรัพย์อันประเสริฐของบุคคล เพราะทรัพย์คือบุญนั้นเมื่อบุคคลทำแล้วย่อมไม่สูญหายไปไหนไม่เป็นสิ่งทั่วไปของผู้อื่นโจรลักขโมยไม่ได้ แม้จะมีเหตุภัยต่างๆ เกิดขึ้นก็ไม่สามารถทำอันตรายบุญของผู้ทำไว้ได้ บุญจึงเป็นที่พึ่ง

ของผู้กระทำทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ดังพุทธวจนะ ว่า

“ ขุมทรัพย์คือบุญ เป็นขุมทรัพย์ที่ผู้ใด เป็นหญิงก็ตาม เป็นชายก็ตาม ฝังไว้ดี แล้ว ด้วยทาน ศีล ความสำรวม และความฝึกตนในเจตีย์ก็ดี ในสงฆ์ก็ดี ในบุคคลก็ดี ในมารดาที่ดี ในบิดาก็ดี ในพี่ชายพี่สาวก็ดี ขุมทรัพย์นั้นชื่อว่า อันผู้นั้น ฝังไว้ดีแล้ว ใครๆ ก็ไม่อาจผจญได้ เป็นของติดตามตนไป ...บุญวิธีนี้ให้สมบัติ ที่พึงใคร่ทั้งปวงแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ”²¹ และ “ ผู้ทำบุญไว้ ย่อมผลิต เพลินในโลกนี้ ย่อมผลิตเพลินในโลกหน้า ย่อมผลิตเพลินในโลกทั้งสอง ”²²

พุทธปรัชญาเถรวาท เน้นว่าช่วงชีวิตของแต่ละคนที่เกิดมาจนกระทั่งตายเป็น ของน้อยไม่ยาวนาน กาลเวลาข้อมล่งไป วยข้อมล่งไปโดยลำดับ มนุษย์เดินไปสู่ความตาย ทุกอย่างก้าว เมื่อพิจารณาถึงความตายที่จะมาถึงก็พึงรีบทำบุญเพื่อเป็นเสบียงทางสำหรับเดิน ทางไกลในสังสารวัฏต่อไป พุทธปรัชญาเถรวาทแสดงหลักการทำบุญไว้ ๑๐ ประการคือ.

๑. ทานมัย บุญสำเร็จด้วยการให้ทาน
๒. ศีลมัย บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล
๓. ภาวนามัย บุญสำเร็จด้วยการพัฒนาจิต
๔. อปจายนมัย บุญสำเร็จด้วยการอ่อนน้อมถ่อมตนต่อท่านผู้เจริญกว่า
๕. เวชยารัจจมัย ทำบุญสำเร็จด้วยการขวนขวาย ในการทำความดีต่อผู้อื่น และส่วนรวม
๖. รัชมัสสวณมัย บุญสำเร็จด้วยการฟังธรรม
๗. รัชมเทศนามัย บุญสำเร็จด้วยการแสดงธรรม
๘. ปัตติทานมัย บุญสำเร็จด้วยการแบ่งความดีโดยการเผื่อแผ่ความดีแก่ผู้อื่น
๙. ปัตตานุโมทนามัย บุญสำเร็จด้วยการอนุโมทนาส่วนบุญของผู้อื่น
๑๐. ทิฏฐชุกกรรม บุญสำเร็จด้วยการทำความเห็นให้ถูกต้อง²³

การการบริจจาคทานเป็นวิธีการหนึ่งในการทำบุญตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท การ ให้ทานจะต้องประกอบด้วยองค์ประกอบ ๒ ประการ คือมีเจตนาเป็นสมุฏฐาน มีสิ่งที่จะให้

²¹ พุ. พุ. ๒๕/๕/๘.

²² พุ. ธ. ๒๕/๑๑/๑๒.

²³ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, นวโกวาท, พิมพ์ครั้งที่ ๗๖, (โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๓), หน้า ๕๕ - ๖๐.

เป็นเครื่องประกอบ กล่าวคือจะต้องพร้อมทั้งเจตนาความตั้งใจให้เกิดขึ้นในใจก่อนที่จะให้แล้วจึงบริจาคโดยปราศจากความตระหนี่ หากขาดอย่างใดอย่างหนึ่งจัดว่าไม่เป็นทาน เช่น มีเจตนาอย่างแรงกล้าที่จะบริจาค แต่ขาดเสียซึ่งสิ่งที่จะบริจาคเจตนานั้นก็ไม่ได้สำเร็จดังประสงค์และแม้จะมีสิ่งของที่จะบริจาคมากมาย แต่ขาดเสียซึ่งเจตนาที่จะบริจาคก็ไม่สำเร็จเป็นทานเช่นเดียวกัน ทานตามพระคัมภีร์ของพุทธปรัชญาเถรวาทเมื่อจัดแบ่งเป็นประเภท มีลักษณะเป็น ๒ ประการ ดังความใน ทานสูตร ว่า

“ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ทาน ๒ อย่างนี้ คือ อามิสทาน ๑ ธรรมทาน ๑ บรรดาทาน ๒ อย่างนี้ ธรรมทานเป็นเลิศ การแจกจ่าย ๒ อย่าง คือ การแจกจ่ายอามิส ๑ การแจกจ่ายธรรม ๑ บรรดาการแจกจ่าย ๒ อย่างนี้ การแจกจ่ายธรรมเป็นเลิศ การอนุเคราะห์ ๒ อย่างนี้ คือการอนุเคราะห์ด้วยอามิส ๑ การอนุเคราะห์ด้วยธรรม ๑ บรรดาการอนุเคราะห์ ๒ อย่างนี้ การอนุเคราะห์ด้วยธรรมเป็นเลิศ ”²⁴

๑) อามิสทาน การให้วัตถุที่ควรให้เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ผู้รับ เมื่อแบ่งโดยลักษณะของทานเป็น ๓ คือ ๑.ให้โดยหวังจะอนุเคราะห์ สงเคราะห์ด้วยเมตตา เช่น ให้แก่สัตว์หรือแก่คนยากจนอนาถาหรือคนที่ต่ำกว่า ๒.ให้เพื่อหวังเป็นการสมัคสมานสามัคคี และเป็นการสงเคราะห์กันและกันในระหว่างญาติสนิทมิตรสหายตลอดจนคนใกล้ชิด ๓.ให้โดยปรารถนาจะบูชาในท่านผู้มีคุณ เช่น ให้แก่บิดามารดาครูอาจารย์หรือสมณพราหมณ์ผู้มีศีลธรรมเป็นต้น อามิสทานทั้งปวงจะมีผลมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับสัมปทา ๓ ประการ คือ

๑. วัตถุสัมปทา ได้แก่สิ่งของวัตถุต่างๆ ที่จะให้ไม่เป็นของเสียหายไม่เป็นสิ่งที่เปื้อนเปื้อนผู้รับ เป็นประโยชน์แก่ผู้รับ ประกอบกับผู้ให้ทานประพฤติดูอยู่ในศีลธรรมและเป็นของชอบธรรม ได้มาโดยชอบธรรม ให้ทานด้วยความเคารพ ให้สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้รับ ประกอบกับผู้ให้ทานประพฤติดูอยู่ในศีลธรรม พระพุทธองค์ตรัสว่าบุคคลเช่นนี้เมื่อตายจะไปสู่สุคติโลกสวรรค์ ดังพุทธดำรัส ที่ปรากฏใน วนโรปสูตร ว่า

“ ชนเหล่าใดสร้างอาราม (สวน ไม้ดอก ไม้ผล) ปศุกรรม (ใช้รั้วเงา) สร้างสะพาน และชนเหล่าใด ให้โรงน้ำเป็นทาน และบ่อน้ำ ทั้งบ้านเป็นที่พักอาศัย ชนเหล่านั้นย่อมมีบุญ เจริญในกาลทุกเมื่อ ทั้งกลางวัน และกลางคืน ชนเหล่านั้นตั้งอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีล เป็นผู้ไปสู่

²⁴ พุ. อิติ. ๒๕ / ๒๖๘ / ๒๓๘ - ๒๓๙.

สวรรค์”²⁵

๒. บุคคลสัมปทา ได้แก่ผู้รับเรียกว่า ปฏิภาหุ ส่วนผู้ให้เรียกว่า ทายก พุทธปรัชญาเถรวาทมีทรรศนะว่าการบริจาคทานในบุคคลผู้รับประเภทต่างๆ ย่อมให้ผลไม่เท่ากัน บริจาคทานกับผู้ผู้ศึลยอมให้ผลน้อยกว่าบริจาคทานในผู้มีศีล การทำบริจาคทานจึงควรพิจารณาเลือกวัสดุสิ่งของและผู้ควรจะรับตามความเหมาะสม จึงจะมีผลมาก ดังพุทธคำรัสที่ตรัสกับพระเจ้าปเสนทิโกศล ว่า

“ ดูกรมหาบพิตร ทานพืงให้ในทีไไหนนัั้นเป็นข้อหนึ่งและทานทีให้ในทีไไหน จึงมีผลมาก นั้นเป็นอีกข้อหนึ่ง ดูกรมหาบพิตร ทานทีให้แล้วแก่ผู้มีศีลแลมีผลมาก ทานทีให้แล้วในผู้ศึลหามีผลมากไม ”²⁶

๓. เจตนาสัมปทา คือผู้ให้เป็นสัมมาทิฐิ เชื่อกรรมและผลแห่งกรรมมีความเลื่อมใสให้ทานโดยเคารพ อ่อนน้อม ตั้งใจ มีใจเบิกบาน ไม่ให้สิ่งของที่เหลือเดน เป็นผู้ มีใจปราศจากความตระหนี่ การให้ทานจะมีผลมากแก่ทายกนั้นตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท จะต้องประกอบด้วยเจตนา ๓ คือก่อนให้มีใจดี ขณะให้มีใจเบิกบานและเมื่อให้แล้วก็มีใจ ผ่องใสปราศจากความตระหนี่ เจตนาทั้ง ๓ ประการนี้เป็นคุณเครื่องให้ทานมีอานิสงส์มาก แก่ทายกผู้ให้ ดังพุทธคำรัสที่ตรัสกับนางวิสาขาในคาถาอนุโมทนา ว่า

“ สตรีใด ให้ข้าวและน้ำ มีใจเบิกบานแล้ว สมบูรณ์ด้วยศีล เป็นสาวิกาของ พระสุคต ครอบงำความตระหนี่แล้วบริจาคทานอันเป็นเหตุแห่งสวรรค์ เป็น เครื่องบรรเทาความโศก นำมาซึ่งความสุข สตรีนั้นอาศัยมรรคปฏิบัติปราศ จากฐลีไม่มีกิเลสเครื่องยั่วใจ ย่อมได้กำลังและอายุเป็นทิพย์ได้ สตรีผู้ประสงค บุญนั้น เป็นคนมีสุขสมบูรณ์ด้วยอนามัย ย่อมปลื้มใจในสวรรค์สิ้นกาลนาน ”²⁷

แม้ว่าหลักการของพุทธปรัชญาเถรวาทจะส่งเสริมการทำบุญ และสนับสนุนให้คน บริจาคทานแต่ก็ปฏิเสธและไม่สนับสนุนให้คนเป็นคนขอทาน เพราะเป็นเหตุแห่งความ เกียจคร้านและไม่พัฒนาตนเองทั้งยังเป็นทีรังเกียจของคนในสังคม ดังคาถาภาษิตที่ว่า

“ บุคคลผู้ขอย่อมไม่เป็นที่รักของผู้ถูกขอ ฝ่ายคนผู้ถูกขอ

²⁵ ถึ. ส. ๑๕/๑๔๖/๓๘.

²⁶ ถึ. ส. ๑๕/๔๐๖/๑๒๑-๑๒๒.

²⁷ วิ. มหา. ๕/๑๕๕/๑๖๘.

เมื่อไม่ให้ก็ยอมไม่เป็นที่รักของผู้ขอ ”²⁸

๒) **ธรรมทาน** ได้แก่การแนะนำสั่งสอนให้ผู้อื่นได้รู้จักความดี ความจริง ความถูกต้อง รู้บาปบุญคุณโทษตลอดจนแนะนำทางสวรรค์และนิพพานให้ พุทธปรัชญาเถรวาทชี้ว่าการให้ธรรมเป็นทานนี้ เป็นการให้ที่ประเสริฐล้ำเลิศกว่าการให้อามิสทาน “ การให้ธรรมเป็นทานชนะการให้ทั้งปวง รสแห่งธรรมชนะรสทั้งปวง ”²⁹ ทั้งนี้เพราะว่าการให้อามิสทานยอมอำนวยความสะดวกเฉพาะในปัจจุบันชาติเท่านั้น

ส่วนการให้ธรรมทานสามารถที่จะนำผู้รับธรรมทาน บรรลุคุณธรรมคุณเครื่องแห่งความสุข ทั้งในปัจจุบันชาติและสัมปรายภพสุคติสวรรค์ได้ด้วยและอาจจะนำไปปฏิบัติขัดเกลากิเลส จนสามารถบรรลุอมตธรรมสิ้นภพสิ้นชาติหยุดการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารได้อีกด้วย พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบอานิสงส์ของอามิสทานกับธรรมทาน ความปรากฏใน **กนิทสูตร** ว่า

“ บุคคลให้อาหาร ชื่อว่าให้กำลัง ให้ผ้าชื่อว่าให้วรรณะให้ยานพาหนะ ชื่อว่าให้ความสุข ให้ประทีปโคมไฟชื่อว่าให้จักขุ และ ผู้ที่ให้ที่พักอาศัย ชื่อว่าให้ทุกสิ่งทุกอย่างส่วนผู้ที่พร่ำสอนธรรมชื่อว่าให้อมตธรรม ”³⁰

๔.๒.๗ ศึกษาปฏิบัติหลักธรรมเกี่ยวกับเมตตาการุณา

พุทธปรัชญาเถรวาทมีหลักคำสอนที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือหลักเมตตา โดยมีทรรศนะว่าให้มีเมตตาต่อมนุษย์ด้วยกัน ตลอดถึงสรรพสัตว์ที่เป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ที่เวียนวนอยู่ในสังสารวัฏนี้ พุทธปรัชญาเถรวาทสอนว่าให้บุคคลมีเมตตาการุณาต่อกัน ไม่ใช่เฉพาะในฐานะที่เป็นสิ่งมีชีวิตเท่านั้น หากแต่สอนให้มีเมตตาการุณาต่อผู้อื่นเสมอ เหมือนกับบิดามารดาที่มีเมตตาต่อบุตรอันเป็นที่รักคนเดียวของตนที่เดียว พุทธปรัชญาเถรวาทชี้ว่า เพราะสัตว์โลกต่างก็เป็นเพื่อนทุกข์ ร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งสิ้น ไม่ควรจะมีเวรมิภัยต่อกัน สัตว์โลกทั้งหมดที่ยังวนเวียนอยู่ในกระแสของตัณหา นี้ ต่างก็มีความทุกข์ โศกพอกๆกัน จึงไม่ควรที่สัตว์อื่นจะไปเบียดเบียนสัตว์อื่นให้ได้รับความทุกข์ ความเดือดร้อนเพิ่มขึ้นอีก ควรจะมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ช่วยเหลือกันและกัน การที่บุคคล

²⁸ วิ. มหาวี. ๑/๔๕๕/๖๒๕.

²⁹ พุ. ฐ. ๒๕/๓๔/๔๓.

³⁰ ตี. ศ. ๑๕/๑๓๘/๓๖.

เกิดมาได้อัศจรรย์เป็นมนุษย์ ไม่ใช่จะมีชีวิตอยู่ค้าฟ้าคู่กับโลกตลอดไป ชีวิตเป็นของชั่วคราว ไม่ยาวนานทุกชีวิตต่างเดินเข้าไปหาความตายทุกอย่างก้าวขณะที่ดำรงอภิปาอยู่ ควรจะรีบทำ แต่กุศลกรรม กิดช่วยเหลือเกื้อกูลต่อสรรพสัตว์ ไม่ควรคิดเบียดเบียนทำร้ายทำลายกัน

นอกจากนี้ การแผ่เมตตาจิตให้มีขึ้นในคนยังมีอานิสงส์มากมายนานับประการ ดังที่ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า

“ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อเมตตาเจโตวิมุติ อัมบุคคเสพแล้ว เจริญแล้วทำให้มากแล้ว ฟังห้วงอานิสงส์ ๑๑ ประการ คือ ๑. ย่อมหลับเป็นสุข ๒. ย่อมตื่นเป็นสุข ๓. ย่อมไม่ฝันลามก ๔. ย่อมเป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย ๕. ย่อมเป็นที่รักของอมมนุษย์ทั้งหลาย ๖. เทวดาย่อมรักษา ๗. ไฟยาพิษหรือศาสตราข่มไม่กรำกราย ๘. จิตย่อมตั้งมั่นเร็ว ๙. สีนน้ำย่อมผ่องใส ๑๐. ไม่หลงไหลทำกาละ และ ๑๑. เมื่อไม่แทงตลอดคุณอันยิ่งใหญ่ ย่อมเข้าถึงพรหมโลก ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อเมตตาเจโตวิมุติ อัมบุคคเสพแล้ว เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดูชยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ให้ตั้งมั่นโดยลำดับ สังสมดีแล้ว ปรารภแล้วด้วยดี ฟังห้วงอานิสงส์ ๑๑ ประการนี้แล ”³¹

พุทธปรัชญาเถรวาท ย้ำถึงการไม่เบียดเบียนและการไม่จองเวรแก่กันและกัน เมื่อเกิดการเบียดเบียนหรือการจองเวรกันขึ้น ก็จะไม่มีความสุขด้วยกันทั้งสองฝ่าย ต้องมีการระมัดระวังหรือคิดหาวิธีการแก้แค้นกัน หาทางหักล้างกันไม่มีที่สิ้นสุด คนที่มากไปด้วยเวรเป็นผู้มีปกติเบียดเบียนผู้อื่น พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่าเป็นคนพาลย่อมเป็นภัยแก่ผู้ที่เข้าไปใกล้ เพราะการสมาคมกับคนพาลมีแต่ นำทุกข์มาให้ฝ่ายเดียว พุทธปรัชญาเถรวาทย้ำว่าคนที่แสวงหาความสุขใส่ตน โดยการเบียดเบียนคนอื่นให้ได้รับความทุกข์ความเดือดร้อนแล้ว นอกจากจะประกอบตนไปด้วยเวรและความทุกข์เดือดร้อนในชาตินี้แล้ว แม้ละจากโลกนี้ไป ยังจะประสบกับความทุกข์อย่างใหญ่หลวงตามกฎแห่งกรรมอีกด้วย โดยธรรมดาไม่มีใครปฏิเสธว่าชีวิตของเราต้องการความรัก ต้องการความอบอุ่นอันเกิดจากรักและบุคคลอันเป็นที่รัก เมื่ออายุน้อยเด็กก็ต้องการความรัก ความทะนุถนอมจากบิดามารดา ญาติพี่น้องและผู้เลี้ยงดู ต้องการความรักความเข้าใจของเพื่อน เมื่อเป็นหนุ่มเป็นสาวก็ต้องการความรักจากเพศตรงข้ามและความไว้วางใจจากเพศเดียวกัน เมื่อแต่งงานแล้วก็ปรารถนาให้คู่ครองมั่นคงยั่งยืน หากมีลูกหลานก็ต้องการความรักจากลูกหลาน นอกจากนั้นแล้วมนุษย์เรายังมีความ

³¹ อจ. เอกาทศ. ๒๔ / ๒๒๒ / ๓๑๖.

รักกับสิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัวและที่เกี่ยวข้องกับตัวอีกมากมาย เช่นรักบ้าน รักรถ รักต้นไม้ หนังสือและอื่นๆ อีก กล่าวได้ว่าชีวิตกับความรักนั้นจะต้องเดินไปเป็นคู่ขนาน หากจะมีการเปลี่ยนแปลงไปข้างก็เป็นเพียงวัตถุแห่งความรักหรือสิ่งอันเป็นที่ตั้งแห่งความรัก ส่วนตัวความรักเองยังคงมีอยู่กับมนุษย์ตลอดเวลา เหตุเกิดของความรักตามทฤษฎีของพุทธปรัชญา เถรวาทแสดงว่าความรักเกิดด้วยเหตุหลายอย่าง ในที่ที่นี้ขอนำมากล่าว ๒ ประการดังต่อไปนี้

๑. *บุพเพสันนิวาส* การอยู่ร่วมกันในอดีตชาติ คือการที่เคยอยู่ร่วมกันมาเคยคบหาสนิทสนมชอบพออัธยาศัยกันมาหรือเคยเลี้ยงดูกันมา เคยทำบุญเกี่ยวพันกัน เมื่อมาพบกันในชาตินี้ก็เกิดความนิยมชมชอบสนิทสนมคุ้นเคยกันอย่างรวดเร็ว โดยที่เจ้าตัวหาสาเหตุไม่ได้ว่าทำไมจึงนิยมชมชอบบุคคลผู้นั้นอย่างจริงๆ จังๆ ตั้งแต่ครั้งแรกที่ได้พบเห็น

๒. *การช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชาติปัจจุบัน* เป็นเหตุผลที่ชัดเจนอยู่ในตัว คือการเกื้อกูลกันในปัจจุบันนั้น เป็นเหตุผลที่ชัดเจน คือทำให้เกิดความสนิทสนมรักใคร่ไว้วางใจในฐานะเป็นกัลยาณมิตรคือการแสดงออกในรูปของการอุปการะร่วมสุขร่วมทุกข์แนะนำประโยชน์ และมีความรักใคร่ เห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน จึงเกิดความรัก ความเมตตา

ในสมชีวิตสูตร ปราภุหลักธรรมที่ทำให้ภรรยาและสามีได้พบกันในภพนี้และภพหน้าสามารถอยู่ร่วมกันด้วยความสุขตลอดชีวิต ดังความว่า

“ ภรรยาและสามีทั้งสอง เป็นผู้มั่งคั่งร่ำรวย รู้ความประสงค์ของผู้ขอ มีความสำรวม เป็นอยู่โดยธรรม เจริญคำที่นำรักแก่กันและกัน ย่อมมีความเจริญรุ่งเรืองมาก มีความผาสุก ทั้งสองฝ่ายมีศีลเสมอกัน รักใคร่กันมาก ไม่มีใจร้ายต่อกัน ประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว ทั้งสองเป็นผู้มีศีลและวัตรเสมอกัน ย่อมเป็นผู้เสวยกามารมณ์ เพลิดเพลินบันเทิงใจในเทวโลก ”³²

พุทธปรัชญาเถรวาทมีหลักธรรม ๖ ประการคือธรรมที่เป็นเหตุให้ผู้ปฏิบัติตามเป็นที่รัก เคารพของผู้อื่น เป็นไปเพื่อการสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน ไม่วิวาทกัน เป็นไปเพื่อสามัคคี และเป็นเหตุให้ระถึงกันและกัน ธรรม ๖ ประการนั้น คือ*สาราณียธรรม* คือหลักธรรมดังต่อไปนี้

๑) *เมตตาภาวกรรม* คือจะทำอะไรเกี่ยวกับผู้อื่น ก็ทำด้วยเมตตาแสดงออกในรูปของการช่วยเหลือเกื้อกูล

³² อจ. จตุกก. ๒๑ / ๕๖ / ๖๑.

๒) **เมตตาวจีกรรม** คือจะพูดก็พูดด้วยเมตตา เช่นการอบรมสั่งสอนด้วยคุณธรรม ตักเตือนเขาเมื่อเห็นว่าจะดำเนินชีวิตที่ผิดทาง

๓) **เมตตามโนกรรม** คือจะคิดอะไรก็คิดด้วยเมตตาไม่พยายามหาเอาของแหวไม่คิดเบียดเบียน พยายามอบรมจิตของตนให้มีเมตตา

๔) **จาคะ** คือแบ่งปันลาภที่หามาได้ โดยชอบธรรมให้แก่ผู้อื่น ไม่ตระหนี่หวงไว้เพียงคนเดียว

๕) **สီลสามัญญตา** คือมีศีลเสมอกันกับผู้อื่น ไม่ทำตนให้เป็นที่รังเกียจของผู้อื่น

๖) **ทัญญูสามัญญตา** คือมีความเห็นตรงกับผู้อื่น ไม่เห็นแตกต่างจากผู้อื่น อันเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งทะเลาะกัน³³

นอกจากนี้ยังมีหลักธรรมอีกหลายหมวดที่เป็นเหตุให้ระลึกถึงกันมีเมตตาต่อกัน เป็นไปเพื่อสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน ทำให้สังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีสันติสุข เช่นสังคหวัตถุ ๔ ประการ ประกอบด้วย ทาน การให้แบ่งปัน ความเสียสละ ไม่เห็นแก่ตัว ปิยวาจา การพูดไพเราะ วาจาอ่อนหวานน่ารัก อัตถจริยา ประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์อยู่เสมอ ทำตนเป็นคนมีประโยชน์ ทำตนเป็นคนมีค่าคือการไม่ทำตนให้เป็นผู้ตกต่ำเพราะไร้ประโยชน์และ **สมานัตตตา** วางตนดีเหมาะสมแก่ฐานะ เสมอต้นเสมอปลาย ร่วมสุขร่วมทุกข์ เป็นต้น

๔.๒.๘ ศึกษาปฏิบัติหลักธรรมเกี่ยวกับความกตัญญูกตเวที

พุทธปรัชญาเถรวาทเชื่อว่าความกตัญญูกตเวที เป็นคุณธรรมที่สำคัญที่มนุษย์พึงประพฤติต่อกัน คือให้มีกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ โดยเฉพาะบิดามารดาผู้ให้กำเนิดชีวิต

ในขตสูตรกล่าวถึงพระคุณของบิดามารดาไว้ในฐานะคุณพระอรหันต์ผู้ประเสริฐองค์หนึ่ง และชี้ว่าผู้ปฏิบัติผิดในมารดาบิดา เท่ากับปฏิบัติผิดในพระชินาสพผู้สิ้นกิเลสถึงความเป็นผู้บาปหนัก แต่ถ้าปฏิบัติตรงกันข้ามคือบูชาเคารพในมารดาบิดาก็อ่อมจะได้รับผลเลิศเสมือนหนึ่งบูชาพระอรหันต์ผู้สิ้นราคะโทสะและโมหะ เป็นผู้มีบุญสั่งสมเป็นอันมาก พระคุณของมารดาบิดาหาประมาณมิได้ ถ้านุตรคนใดไม่กตัญญูกตเวทีไม่รู้อุปการคุณของท่าน นับว่าเป็นคนชั่วแท้ ไม่นับว่าเป็นบุตรของท่าน ดังความในพระสูตรว่า

“ นรชนใด ปฏิบัติผิดในมารดาบิดา ในพระตถาคต สัมมาสัมพุทธเจ้า หรือในสาวกของพระตถาคต นรชนเช่นนั้น ย่อมประสบกรรมมิใช่บุญเป็นอันมาก

³³ อัง. ฎก. ๒๒ / ๒๘๒ / ๒๖๗.

บัณฑิตทั้งหลายย่อมติเตียนนรชนนั้น ในโลกนี้ที่เดียว เพราะเหตุที่ไม่ประพฤติธรรมในมารดาบิดา และเขาละจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมไปสู่อบาย

ส่วนนรชนใดปฏิบัติชอบในมารดาบิดา ในพระตถาคต สัมมาสัมพุทธเจ้า หรือในสาวกของตถาคต นรชนเช่นนั้นย่อมประสบบุญเป็นอันมาก บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญนรชนนั้น ในโลกนี้ที่เดียว เพราะเหตุที่ประพฤติธรรมในมารดาบิดา และเขาละจากโลกนี้ไปแล้วย่อมบันเทิงในสวรรค์”³⁴

พุทธปรัชญาเถรวาทสอนว่ากิจที่บุตรธิดาจะพึงสนองคุณบิดามารดาได้มี ๒ คราว คือ ๑. เมื่อท่านยังมีชีวิตอยู่ ๒. เมื่อท่านตายไปแล้วและยังชี้ต่อไปว่าลักษณะการตอบแทนคุณมี ๒ อย่าง คือ.

๑. ตอบแทนคุณด้วยอามิสปฏิบัติ เช่นบำรุงด้วยข้าวน้ำ เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค ที่อยู่อาศัย ดังพุทธคำรัสที่ตรัสกับภิกษุทั้งหลายใน สพรหมสูตร ว่า

“ เพราะมารดาและบิดาเป็นผู้มีอุปการะมาก เป็นผู้ประคบประหงมเลี้ยงดูบุตร เป็นผู้แสดงโลกนี้แก่บุตร มารดาและบิดาผู้อนุเคราะห์แก่บุตร ท่านเรียกว่า พรหมบุรพาจารย์และอาหุเนยบุคคลของบุตรทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นแหละ บุตรผู้เป็นบัณฑิตพึงนอบน้อม พึงสักการะท่านด้วยข้าว น้ำ ผ้า นุ่งห่ม ที่นอน ที่นั่ง อบกายให้อาบน้ำ และชำระเท้า เพราะเหตุที่บุตรผู้เป็นบัณฑิต ได้บำรุงบำเรอในมารดาและบิดา บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญเขา ครั้นเขาละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์”³⁵

๒. ตอบแทนคุณด้วยธรรมปฏิบัติคือเว้นจากความชั่ว ประพฤติแต่ความดีมีสามัคคีในหมู่ญาติประพฤติดำเนินตามโอวาทของท่าน ถ้ามารดาบิดาเป็นมิชฌาภิภูริก็พยายามชักนำให้ท่านทั้งสองกลับมาประพฤติปฏิบัติถูกต้องเป็นสัมมาภิภูริ การตอบแทนคุณด้วยธรรมปฏิบัติพุทธปรัชญาเถรวาทว่าประเสริฐกว่าอามิสปฏิบัติ

ในมตปิณฑุคุณสูตรได้พรรณนาพระคุณของมารดาบิดาว่ามีพระคุณอย่างใหญ่หลวง หากที่บุตรธิดาจะหาสิ่งใดที่มีค่าในโลกนี้มาตอบแทนได้ นอกจากจะตอบแทนด้วยธรรม ปฏิบัติ คือให้ท่านทั้งสองดำรงอยู่ในสัมมาภิภูริ ชีวาทสวรรค์และนิพพานให้ ดังพุทธคำรัสที่ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า

³⁴ อจ. จตุกก. ๒๑/๔/๔.

³⁵ อจ. จตุกก. ๒๑/๖๓/๖๕.

“ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่า การกระทำตอบแทน ไม่ได้ง่ายแก่ท่านทั้งสอง คือ มารดา ๑ บิดา ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุตรพึงประดับประคองมารดา ด้วยบ่าข้างหนึ่ง พึงประดับประคองบิดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง เขามีอายุอยู่ตลอดร้อยปี และเขาพึงปฏิบัติต่อท่านทั้งสองนั้น ด้วยการอบกลิ่น การนวด การให้อาบน้ำ และการตัด และท่านทั้งสองนั้นพึงถ่ายทอดอรรถ และปีศาจวะ บนบ่าทั้งสองของเขานั้นแหละ ดูกรภิกษุทั้งหลาย การกระทำอย่างนั้นยังไม่ชื่อว่าอันบุตรทำแล้ว หรือทำตอบแทนแล้วแก่มารดาบิดาเลย ดูกรภิกษุทั้งหลาย อนึ่งบุตรพึงสถาปนามารดาบิดา ในราชสมบัติ อันเป็นอิสราธิบดีย์ในแผ่นดินใหญ่ อันมีรัตนะ ๘ ประการ มากหลายนี้ การกระทำกิจอย่างนั้นยังไม่ชื่อว่าอันบุตรทำแล้ว หรือทำตอบแทนแล้ว แก่มารดาบิดาเลย ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะมารดาบิดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยงแสดงโลกนี้แก่บุตรทั้งหลาย ส่วนบุตรคนใดยังมารดาบิดาผู้ไม่มีศรัทธา ให้สมათานตั้งมั่นในศรัทธาสัมปทา ยังมารดาบิดาผู้ทุศีล ให้สมათานตั้งมั่นในศีลสัมปทา ยังมารดาบิดาผู้มีความตระหนี่ ให้สมათานตั้งมั่นในจาคสัมปทา ยังมารดาบิดาผู้ทรามปัญญา ให้สมათานตั้งมั่นในปัญญาสัมปทา ดูกรภิกษุทั้งหลาย ด้วยเหตุมีประมาณเท่านั้นแล การกระทำอย่างนั้นย่อมชื่อว่าอันบุตรนั้นทำแล้ว และทำตอบแทนแล้วแก่มารดาบิดา ”³⁶

๔.๓ การเข้าถึงอุดมคติชีวิตชั้นสูง

อุดมคติชีวิตชั้นสูง คือประโยชน์ในภพหน้าเพื่อบรรลุสวรรค์สมบัติหรือทิพย์สมบัติ กล่าวคือ การได้ไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์ตลอดถึงการได้ไปบังเกิดในพรหมโลกชั้นต่างๆ โดยใจความก็คือการได้สมบัติอันเป็นทิพย์ทุกอย่าง เช่น รูปทิพย์ อายุทิพย์ อาหารทิพย์ เป็นต้น หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าประโยชน์ในโลกหน้า ในพุทธปรัชญาเถรวาทท่านได้วางหลักธรรมเพื่อการบรรลุถึงประโยชน์ในภพหน้าเอาไว้แบบกว้างๆ โดยการศึกษาปฏิบัติพัฒนาตนในหลักธรรมทั้ง ๔ ประการ³⁷ คือ สัทธาสัมปทา ศีลสัมปทา จาคสัมปทา และปัญญาสัมปทา ให้เกิดมีขึ้นในตน ซึ่งมีอธิบายเป็นลำดับกัน ดังต่อไปนี้.

³⁶ อญ. ทฎก. ๒๐ / ๒๗๘ / ๕๘ - ๕๙.

³⁷ อญ. จตุฎก. ๒๑ / ๖๑ / ๖๕.

๔.๓.๑ ศึกษาปฏิบัติหลักธรรมพื้นฐานเพื่อเข้าถึงความสุขในสัมปรายภพ

หลักปฏิบัติเพื่อเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ พุทธปรัชญาเถรวาทซึ่งจะต้องปฏิบัติตามหลักธรรมต่อไปนี้

๑. **สัทธาสัมปทา** สมบูรณ์ด้วยศรัทธาคือความเชื่ออันบุคคลให้ตั้งมั่นในคุณของพระพุทธเจ้าว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นพระอรหันต์ผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ดีตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง ทรงสมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้โลกอย่างแจ่มแจ้ง เป็นสารัตถ์ที่ฝึกคนได้อย่างยอดเยี่ยมไม่มีสารัตถ์อื่นๆ จะยิ่งไปกว่า ทรงเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ต้นผู้เบิกบาน เป็นผู้มีโชค เป็นผู้จำแนกธรรมและทรงปกครองครบภาคธรรม ๖ ประการ ดังต่อไปนี้

๑) **อิศสริยะ** พระองค์ทรงมีอิศสริยะ ๘ ประการ คือหายตัวได้อย่างมหัศจรรย์เหาะไปได้อย่างรวดเร็ว เนมิตร่างกายให้ใหญ่ที่สุด เสด็จไปในที่ใด ๆ ได้ตามประสงค์ไม่มีสิ่งขัดขวาง เนมิตร่างต่างๆ ให้ประกอบด้วยสีสน์ต่างๆ ได้ มีอำนาจบังคับได้ตลอดทั้งเทวดาและพรหมทุกชั้น สามารถเข้ามานอภิญญาได้ทันทีเมื่อต้องการและสามารถทำกิจต่างๆ ให้เสร็จได้ในเวลาอันรวดเร็ว

๒) **ธรรมะ** พระพุทธเจ้าทรงประกอบด้วยโลกุตตรธรรม ๘ ประการ คือมรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน ๑

๓) **ยสะ** ทรงมีพระเกียรติยศ คือคุณความดีของพระองค์เป็นที่ยอมรับของบุคคลทั้งหลาย โดยไม่จำเป็นต้องประกาศโฆษณาชวนเชื่อแต่ประการใด

๔) **สิริ** พระองค์ทรงสมบูรณ์ด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ และอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ

๕) **กามะ** พระองค์ทรงสมบูรณ์และถึงพร้อมในกามทุกชนิดมาก่อนแล้วในสมัยที่พระองค์เป็นเจ้าชายสิทธัตถะ

๖) **พัตตะ** พระองค์ได้ทรงใช้ความเพียรอย่างมหาศาลในการโปรดเวไนยสัตว์ให้ได้รับประโยชน์อย่างสูงยิ่ง³⁸

³⁸ พระโสภณคณาภรณ์, (ระแบบ จิตตญาณ) ธรรมปริทรรศน์ ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (บริษัทศรีสมบัติการพิมพ์ : กรุงเทพมหานคร , ๒๕๒๕), หน้า ๖๘ - ๖๙.

ศรัทธาที่เกิดในลักษณะนี้ย่อมจะเป็นที่รองรับคุณธรรมความดี ซึ่งพระองค์ได้ทรงแสดงไว้ทั้งในส่วนที่ควรละและส่วนที่ควรบำเพ็ญ ตลอดถึงความเชื่อในเรื่องของกฎแห่งกรรม ในผลของกรรมและการที่คนมีกรรมเป็นของๆ คน เป็นต้น

๒ สีสัมปทา ความสมบูรณ์ด้วยศีล คือการควบคุมรักษาอาการที่แสดงออกทางกาย ทางวาจาให้เป็นปกติเรียบร้อย ไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและสังคมส่วนรวม คือไม่ทำตัวเป็นพิษเป็นภัยต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม กล่าวอีกนัยหนึ่งคือเป็นคนมีศีลธรรม หรือนุยุชธรรม มีธรรมคือคุณสมบัติดังนี้

๑) มีสุจริต ๓ คือมีความประพฤติดีประพฤติชอบ ๓ ประการ คือ

ก. กายสุจริต ความสุจริตทางกาย ทำสิ่งที่ดีงามถูกต้องประพฤติชอบด้วยกาย

ข. วาสุจริต ความสุจริตทางวาจา พูดสิ่งที่ดีงามถูกต้องประพฤติชอบด้วยวาจา

ค. มโนสุจริต ความสุจริตทางใจ คิดสิ่งที่ดีงามถูกต้องประพฤติชอบด้วยใจ³⁹

๒) ประพฤติตามอารยธรรม ด้วยการปฏิบัติถูกต้องตามทางแห่งกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ดังต่อไปนี้.

ก. ทางกาย ๓ ประการ

๑. ละเว้นการฆ่าสัตว์ การสังหาร การบีบบังคับเบียดเบียน มีเมตตากรุณาช่วยเหลือเกื้อกูลสงเคราะห์กัน

๒. ละเว้นการแย่งชิงลักขโมยและการเอารัดเอาเปรียบ เคารพสิทธิในทรัพย์สินของกันและกัน

๓. ละเว้นการประพฤติดีด่างละเมิดในของรักของหวงของผู้อื่นไม่ข่มเหงจิตใจ ทำลายลบหลู่เกียรติและวงศ์ตระกูลของกันและกัน

ข. ทางวาจา ๔ ประการ

๔. ละเว้นการพูดเท็จโกหกหลอกลวง กล่าวแต่คำสัตย์ ไม่จงใจจะพูดให้ผิดจากความจริงเพราะเห็นแก่ประโยชน์ใดๆ

๕. ละเว้นการพูดส่อเสียดหรือยุบยงให้แตกแยก พูดแต่คำที่สมานส่งเสริมสามัคคี

๖. ละเว้นการพูดคำหยาบคายสกปรกเสียดาย พูดแต่คำสุภาพนุ่มนวลชวนฟัง

๗. ละเว้นการพูดเหลวไหลเพ้อเจ้อ พูดแต่คำจริงมีเหตุมีผลมีสาระประโยชน์และถูกกาลเทศะ

³⁹ ที. ปาฎิ. ๑๑ / ๒๒๘ / ๑๖๓.

ค. ทางใจ ๓ ประการ

๘. ไม่ละโมภ ไม่เพ่งเล็งคิดหาทางเอาแต่จะได้ คิดให้ คิดเสียสละ ทำจิตให้แผ่แผ่กว้างขวาง

๙. ไม่คิดมุ่งร้ายเบียดเบียนหรือเพ่งมองในแง่ที่จะทำลาย ตั้งความปรารถนาดีแผ่แผ่ไม่ตรีมุ่งให้เกิดประโยชน์สุขแก่กัน

๑๐. มีความเห็นถูกต้องเป็นสัมมาทิฏฐิ เข้าใจในหลักกรรมว่าทำดีมีผลดีทำชั่วมีผลชั่ว รู้เท่าทันความเป็นไปธรรมดาของโลกและชีวิตตามเหตุปัจจัย⁴⁰

หลักกรรม ๑๐ ข้อนี้ เรียกว่ากุศลกรรมบ้าง ธรรมจริยาบ้าง อารยธรรมบ้าง เป็นธรรมะที่ขยายความในสุจริต ๓ ประการข้างต้น หลักกรรมเหล่านี้ “ ทำคนให้เจริญขึ้นพร้อมทั้งทางกาย ทางวาจาและทางใจ แต่ผู้ใดยังไม่มั่นคงในอารยธรรม ท่านสอนว่าผู้นั้นพึงควบคุมตนให้ได้ ในทางกายและวาจาก่อนเป็นอย่างน้อย ด้วยการประพฤติตามหลักศีล ๕ ที่เป็นส่วนเบื้องต้นของธรรมจริยาทั้ง ๑๐ ประการนั้นก็ยังได้ชื่อว่าเป็นคนมีศีลธรรม ”⁴¹

๓ จากสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยจาคะ คือสมบูรณ์ด้วยการบริจาคได้แก่การเสียสละโดยมุ่งอนุเคราะห์สงเคราะห์บุคคลอื่นด้วยความเมตตากรุณาหรือการบริจาคทานด้วยเมตตากรุณาอันเป็นการเฉลี่ยความสุขให้แก่กันและกันหรือการบริจาคทานด้วยความสำนึกกตัญญูต่อท่านผู้มีความดี เช่นมารดาบิดา พระศาสนา ประเทศชาติ เป็นต้น

ทานการให้เป็นหลักสำคัญอย่างหนึ่ง เป็นธรรมเครื่องคล้องใจกัน เป็นตัวเชื่อมสมานให้บุคคลสนิทสนมรักใคร่นับถือกัน ลดความเห็นแก่ตัว เป็นอุบายสำหรับผู้ที่ยังไม่ได้ฝึก ผู้ให้ยอมบังเหียงด้วยการให้เพราะพอใจในการให้ ผู้รับยอมอ่อนน้อมถนอมน้ำใจด้วยปียวาจาทำให้บังเหียงใจยิ่งขึ้นไป การให้ทานที่จะให้มีผลมากจะต้องประกอบด้วยองค์ดังต่อไปนี้.

๑. ผู้ให้ ต้องมีเจตนาดีทั้ง ๓ กาล คือในเวลาก่อนให้ ในเวลาขณะให้และหลังจากเวลาที่ให้ ดังพุทธดำรัสว่า

“ ก่อนให้มีความชื่นชมยินดี กำลังให้มีจิตใจเลื่อมใส

⁴⁰ ที. ปาฎิ. ๑๑ / ๔๗๑ / ๒๘๕.

⁴¹ พระเทพเวที, (ประยูรค์ ปยุตโต) ธรรมนุญชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๗๗, (โรงพิมพ์อมรินทร์พรินต์ติ้งกรุ๊ป : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๑), หน้า ๗.

ให้แล้วจิตใจเบิกบาน นี่คือการพร้อมแห่งบุญ ”⁴²

๒. ผู้รับ เป็นผู้ที่มีศีลธรรม มีคุณธรรมสูง ท่านกำหนดอย่างสูงว่าเป็นผู้ปราศจากราคะ โทสะและโมหะ กล่าวคือเป็นผู้ปราศจากกิเลสนั่นเอง ดังพุทธดำรัสว่า

“ ผู้รับเป็นผู้ปราศจากราคะ โทสะ โมหะ ไม่มีอาสวะ ท่านเหล่านั้นเป็นผู้ประพฤดิพรหมจรรย์สำรวมดีแล้ว นับว่าเป็นเขตอันสมบูรณ์แห่งบุญ ”⁴³

ความเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยการบริจาคนั้น มีใจปราศจากมลทินคือความตระหนี่ เป็นผู้ยินดีในการให้ทานควรแก่การขอ ยินดีในการจำแนกแจกทาน มีจิตเปี่ยมด้วยจาคะรับรองได้ว่าความสุขในสัมปรายภพเป็นอันหวังได้อย่างแน่นอน

๔ ปัญญาสัมปทา สมบูรณ์ด้วยปัญญา คือสามารถจำแนกแยกแยะให้เห็นว่าอะไรเป็นบุญ อะไรเป็นบาป อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นประโยชน์ อะไรไม่เป็นประโยชน์ อะไรดี อะไรชั่ว อะไรเป็นทางเสื่อม อะไรเป็นทางเจริญ เป็นต้น ตลอดจนสามารถใช้ปัญญามองสิ่งทั้งหลายเห็นตามสภาพความเป็นจริงในเรื่องนั้นๆ จัดความเขลา ความหลงออกไปจากจิตใจได้ตามลำดับ ความสมบูรณ์ด้วยปัญญานี้จะเกิดมีขึ้นได้ พุทธปรัชญาเถรวาทซึ่งจะต้องศึกษาและปฏิบัติตามทาง ๓ สายนี้ คือ.

๑. สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากการฟัง
๒. จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการคิด
๓. ภวานามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการอบรม⁴⁴

บุคคลถ้าปราศจากปัญญาคือขาดความรู้เสียแล้วก็ยากที่จะทำกิจการงานหรือภารกิจต่างให้สำเร็จลุล่วงลงได้ หลักรักรมเหล่านี้เมื่อได้บังเกิดแก่ท่านผู้ใดก็ย่อมเป็นปัจจัยเพื่อขัดเกลากจิตใจของผู้นั้นให้มีกิเลสเบาบางเจือจางลงไป จิตใจก็จะบริสุทธิ์สะอาดมากขึ้นเมื่อจิตใจสะอาดขึ้นก็จะมีกรรมเมตตากจรูณา จะกระทำทางกาย ทางวาจา ก็เป็นไปในทางที่ดีเป็นการเพิ่มบุญกุศลให้เกิดมีขึ้นแก่ตน บุญกุศลนั้นจะเป็นที่พึงเป็นคุณเป็นประโยชน์แก่บุคคลนั่นเอง ผู้ที่ปฏิบัติด้วยการพัฒนาปัญญาของตนให้เจริญขึ้นโดยลำดับนี้ ย่อมเป็นปัจจัยเพื่อประโยชน์ในโลกนี้และโลกหน้าอย่างแน่นอน

⁴² อัง. นก. ๒๒ / ๓๐๘ / ๓๐๙.

⁴³ อัง. นก. ๒๒ / ๓๐๘ / ๓๐๙.

⁴⁴ ที. ปาฎิ. ๑๑ / ๒๒๘ / ๑๙๑.

นอกจากนี้ บุคคลผู้ต้องการสวรรค์สมบัติหรือความสุขในสัมปรายภพ ยังต้องศึกษาและปฏิบัติตามหลักธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทอื่นๆ อีก ซึ่งมีหลักธรรมที่เชื่อต่อการได้สวรรค์สมบัติดังต่อไปนี้

๔.๓.๒ ศึกษาปฏิบัติเรื่องกฎของกรรม

เรื่องสำคัญอีกประการหนึ่งในคำสอนของพุทธปรัชญาเถรวาทคือเรื่องหลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด ความเข้าใจเรื่องกรรมและการเวียนว่ายตายเกิดจะช่วยแก้ปัญหาของชีวิตได้ทุกแห่งทุกมุม ทำให้ไม่น้อยใจในชะตาชีวิตของตนและไม่ริษยาความสุขของผู้อื่น เพราะได้เห็นแจ้งแล้วว่าความสุขความทุกข์ รุ่งเรืองหรือล้มเหลวในชีวิตของคนแต่ละคนนั้นเป็นผลรวมแห่งกรรมของตนหรือแห่งหมู่คณะของตน เรื่องกรรมช่วยแก้ปัญหาเรื่องความไม่เท่าเทียมกันของมนุษย์ ความแตกต่างกันในเรื่องอุปนิสัยใจคอของคนแม้อยู่ในสิ่งแวดล้อมเดียวกันและมีบิดามารดาเหมือนกัน ได้รับการอบรมอย่างเดียวกัน ความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งในเรื่องกรรมทำให้คนมีความอดทน มีความบากบั่นมั่นคงไม่หือถอย มีความเพียรในการสั่งสมกรรมที่ดี เกรงกลัวต่อกรรมชั่ว ไม่ดีโทษตีพ่ายเมื่อประสบกับความผิดหวังและไม่หลงระเริงในเมื่อประสบกับผลดี เพราะเข้าใจชัดว่าผลทุกอย่างย่อมเกิดขึ้นเพราะเหตุ เรื่องกรรมทำให้บุคคลกล้าเผชิญชีวิตอย่างกล้าหาญสามารถมองเห็นแง่ดีแม้ของความผิดหวังหรือสิ่งที่เรียกกันว่าโชคร้าย เพราะตระหนักชัดว่าเป็นการใช้หนี้กรรม หลักกรรมจะเป็นไปไม่ได้ ถ้าไม่มีการเกิดใหม่หรือการเวียนว่ายตายเกิด เพราะมีปัญหาชีวิตหลายอย่างที่ไม่อาจเข้าใจได้ ถ้าปราศจากการเวียนว่ายตายเกิดหรือที่เรียกว่าสังสารวัฏ เช่นปัญหาเรื่องคนดีบาง คนมีชีวิตอยู่อย่างทุกข์ทรมาน และคนชั่วบางคนมีชีวิตอยู่อย่างสุขสำราญ เป็นต้นปัญหาเหล่านี้จะเป็นปัญหาที่ค้างโลกถ้ากฎแห่งกรรมและการเกิดใหม่ไม่เข้ามาช่วย

กรรม หมายถึงการกระทำด้วยเจตนาของบุุคคล ขึ้นไปจนถึงพระเสขบุคคล ส่วนการกระทำของพระอเสขบุคคลไม่จัดเป็นกรรมเป็นเพียง “ กิริยา ” การกระทำของพระอเสขบุคคลจึงไม่มีวิบาก หลักของการกระทำที่กำหนดว่าการกระทำอย่างไรเป็นกรรมจะต้องมีองค์ประกอบครบ ๓ ประการ คือ.

๑. ต้องมีผู้กระทำความกรรม

๒. ประกอบด้วยเจตนาในขณะที่ทำ

๓. กรรมนั้นมีผลแก่จิตใจของผู้กระทำว่าเป็นบุญ หรือเป็นบาป

คำว่า “กรรม” เป็นคำกลางๆ จะมุ่งไปทางดีก็ได้ทางชั่วก็ได้ การกระทำดีเรียกว่า “กุศลกรรม” ส่วนการกระทำชั่วเรียกว่า “อกุศลกรรม” ถ้าเรากระทำอะไรลงไปด้วยกายเรียกว่า “กายกรรม” ทำด้วยวาจาเรียกว่า “วจีกรรม” นึกคิดด้วยใจเรียกว่า “มโนกรรม” การศึกษาให้รู้แจ้งในเรื่องกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด จึงเป็นกุญแจดอกสำคัญที่นำไปสู่การดำเนินชีวิตที่ถูกต้องมีผลเป็นความสุขสงบแก่ผู้ศึกษา มีประโยชน์ในการพัฒนาชีวิตให้สูงขึ้น และทำให้เห็นว่าการเกิดของเรามีความหมาย ไม่ใช่เกิดมาโดยความบังเอิญ มีชีวิตอยู่อย่างเลื่อนลอยและตายไปอย่างน่าสมเพชเวทนา เรื่องกรรมและการเวียนว่ายตายเกิดทำให้คนหาขมขื่นและตื่นตื่นต่อความเปลี่ยนแปลงในชีวิต ช่วยคลี่คลายความข้องใจในความสับสนของชีวิตเป็นเรื่องที่พุทธศาสนิกชนควรเรียนรู้และทำความเข้าใจให้แจ่มแจ้งเพื่อชีวิตของตนเองจะได้ดีขึ้น

“ความเชื่อในกรรม ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นของประเสริฐยิ่ง ควรเพาะให้มีขึ้นในใจของทุกคน และถ้าคนทั้งโลกเชื่อมั่นในเรื่องกรรมแล้ว มนุษย์ในโลก จะได้รับความสุขใจขึ้นมาก เป็นสิ่งที่ทำให้คนขวนขวายทำแต่กรรมดี โดยหวังผลที่ดี เรื่องวิถีสงสารและกรรมนี้ เป็นของต้องมีความเชื่อ เพราะเป็นของที่น่าเชื่อ กว่าความเชื่ออีกหลายอย่าง ”⁴⁵

หลักกรรมเป็นคำสอนที่สำคัญในพุทธปรัชญาเถรวาทมีปรากฏอยู่ในพระสูตรหลายๆสูตร หลักกรรมเป็นเรื่องหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบ ดังที่ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายความว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ตถาคตย่อมเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยจักขุญาณ อันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุมนุषย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่าสัตว์เหล่านี้ประกอบด้วย กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ตีเตียนพระอริยเจ้า เป็นมิจฉาทิฎฐิ เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ส่วนสัตว์เหล่านี้ประกอบด้วย กายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ไม่ตีเตียนพระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฎฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจสัมมาทิฎฐิ เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์ ”⁴⁶

⁴⁵ วสิน อินทสระ, หลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา พุทธปรัชญาเถรวาท, (โรงพิมพ์กิจเจริญ : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๑๕), หน้า ๓๗๕.

⁴⁶ อจ. ทสก. ๒๔ / ๒๑ / ๓๔.

กรรมเป็นต้นเหตุของความเป็นไปต่างๆในชีวิตผลของกายกรรม วจีกรรม และ มโนกรรม จะบังเกิดขึ้นด้วยความตั้งใจในการกระทำ สิ่งเหล่านี้ไม่เพียงแต่จัดให้ไปเกิดใหม่ เท่านั้น แต่ยังจัดสรรให้ไปเกิดในขอบเขตของกรรมอีกด้วย ภพและสภาวะที่จะไปเกิดนั้น ขึ้นอยู่กับการกระทำของผู้นั้นในภพก่อน ๆ

ตัวอย่างของบุคคลผู้คิดดีทำดี ประสบความสุขความเจริญมีอยู่มากทั้ง ในอดีตและปัจจุบัน ตัวอย่างบุคคลในสมัยพุทธกาลคนหนึ่งซึ่งเป็นบุคคลผู้มีจิตคิดดี แล้วประกอบความดีประสบความสุข บุคคลผู้นั้นคือมัญญกุนทลิมานพ “ในสมัยนั้นพระพุทธเจ้าประทับอยู่ในพระเชตวัน เมืองสาวัตถี ในเมืองสาวัตถีนั้นมีพราหมณ์คนหนึ่งมีฐานะ มั่งคั่งร่ำรวย แต่ตระหนี่ ไม่เคยสละทรัพย์ของตนให้แก่ผู้ใดเลย ไม่ทำบุญและไม่เอื้อเพื่อ บริจาคทรัพย์แก่ผู้ยากไร้ใด ๆ พราหมณ์มีบุตรคนหนึ่งชื่อมัญญกุนทลิต จนกระทั่งมัญญ กุนทลิตโตเป็นหนุ่มวัย ๑๖ ปี ป่วยเป็นโรคผอมเหลือง พราหมณ์ไม่ยอมหาหมอมารักษา เพราะกลัวสิ้นทรัพย์ โรคได้กำเริบขึ้น พราหมณ์เห็นว่าบุตรไม่รอดแน่แล้วจึงนำมัญญกุนทลิต มาณพให้มานอนอยู่ที่ระเบียงเรือนภายนอก เพราะเกรงว่าญาติที่ไปเยี่ยมลูกชายจะเห็นทรัพย์ สมบัติของตน มัญญกุนทลิตป่วยหนักกำลังนอนรอคอยความตายน่าสงสารเป็นอย่างยิ่ง เช้ามีค วันหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงออกจากมหากรุณาสมาบัติ ทรงตรวจดูหมู่สัตว์ด้วยพระญาณเพื่อ เสด็จอนุเคราะห์ช่วยเหลือเขา ได้ทรงเห็นมัญญกุนทลิตในข่ายพระญาณของพระองค์ ทรงปรารถนาที่จะให้เขาได้ทำกุศลบ้าง จึงเสด็จไปบิณฑบาตพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ไป ประทับยืนอยู่ที่ประตูเรือนของพราหมณ์นั้น ขณะนั้นมัญญกุนทลิตกำลังนอนหันหน้าเข้า ฝาเรือนมองไม่เห็นพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์จึงทรงเปล่งพระรัศมีออกไป มัญญกุนทลิต มาณพได้เห็นแสงประหลาดที่พุ่งตรงเข้ามาทางที่ตนนอนอยู่ จึงพลิกตัวกลับมองเห็นพระ พุทธเจ้ามีสิริโฉมงดงามประทับยืนอยู่แวดล้อมด้วยสงฆ์หมู่ใหญ่ก็เกิดความเลื่อมใส เขารำพึง อยู่ในใจว่าตนเองเป็นคนโศคร้ายมีพ่อเป็นคนตระหนี่โง่เขลา ไม่ได้พาเข้าหาพระศาสนา ไม่มีโอกาสได้ทำบุญรักษาศีล บัดนี้เราจักยกมือไหว้พระพุทธเจ้าเพื่อทำบุญก็เคลื่อนไหวไม่ได้ อย่างกระนั้นเลยเราขอบูชาพระพุทธเจ้าด้วยใจคือทำความเลื่อมใสอย่างมากใน พระพุทธเจ้า แล้วตั้งใจมีศรัทธาเลื่อมใสอย่างแรงกล้า พระพุทธองค์เมื่อได้ทราบวามานพนี้ได้อนุญมากแล้ว จากพระญาณของพระองค์เอง จึงได้เสด็จหลีกไป ”⁴⁷

⁴⁷ วชิรญาณเถน มหาสมณเถน, ธมฺมปทญฺญกถา ปฐโม ภาค , (โรงพิมพ์มหามกุฏราช วิทยาลัย : กรุงเทพมหานคร , ๒๕๓๑), หน้า ๓๑.

เรื่องบุญกุศลนี้เป็นเรื่องน่าอัศจรรย์อย่างยิ่ง มัจจุรณทัณฑ์ได้สิ้นใจไปด้วยดวงจิตที่มีศรัทธาอย่างแรงกล้าในพระพุทธเจ้าและผลแห่งกุศลนั้น ทำให้เขาได้ไปเกิดในวิมานทอง ในเทวโลกนี้เป็นตัวอย่างที่ดีสำหรับบุคคลผู้ประกอบกุศลสุจริตด้วยใจ ซึ่งมีพุทธภาษิตที่พระพุทธองค์ตรัสรับรองเอาไว้ว่า

“ ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นใหญ่ มีใจประเสริฐ และสำเร็จด้วยใจ
ถ้าบุคคลมีใจผ่องใสแล้ว จะพูดหรือทำก็ตาม เพราะเหตุที่ความสุข
ย่อมติดตามเขาไป เหมือนเงาตามตัวเขาไปฉะนั้น ”⁴⁸

ความสำคัญของกรรม ในพุทธปรัชญาเถรวาทมีลักษณะที่เที่ยงตรงไม่ลำเอียง เห็นแก่ผู้หนึ่งผู้ใด วิวาทย่อมมีแก่ผู้กระทำทุกคนตามลักษณะของกรรมที่กระทำเหมือนกัน สัตว์โลกทั้งหลายล้วนตกอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรม บุคคลแต่ละคนเป็นผู้สร้างสรรค์ตัวของตัวเองและต้องรับผิดชอบต่อตัวเอง ดังพุทธดำรัสที่ตรัสกับภิกษุทั้งหลาย ว่า

“ ดูภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว พระยายมได้มีความดำริอย่างนี้ว่า พ่อเจ้า
ประคณเฑียร เป็นอันว่า เหล่าสัตว์ที่ทำความอันลามกไว้ในโลก ย่อมถูกนายนิรย
บาล ลงกรรมกรณต่างชนิดเห็นปานนี้ โอหนอ ขอเราพึงได้ความเป็นมนุษย์ ขอ
พระตถาคต อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พึงเสด็จอุบัติในโลก เราพึงได้นั่งใกล้
พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ขอพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น พึงแสดง
ธรรมแก่เรา และขอเราพึงรู้ทั่วถึงธรรมของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเถิด ”⁴⁹

หลักกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท เน้นเรื่องของปัจจุบันให้พิจารณาความดีความ
ชั่วของตนเพื่อชี้สิ่งที่จะต้องกระทำหรือการกระทำในปัจจุบันไม่ให้หวนกลับไปถึงเรื่องอดีต
ที่ผ่านมาและเพื่อฟื้นถึงเรื่องในอนาคต โดยย้ำให้ใช้ปัญญาพิจารณาที่ปัจจุบันกรรมว่า
เป็นเครื่องกำหนดบุคคลประเภทต่างๆ บุคคลจะเป็นอย่างไรก็ด้วยการกระทำในปัจจุบัน
ชาติกำเนิดไม่อาจจะทำบุคคลให้ดีหรือชั่วได้ ดังพุทธดำรัสที่ปรากฏใน วาเสฏฐสูตร ว่า

“ อันชื่อ คือนามและโคตร ที่กำหนดตั้งไว้นี้ เป็นแต่สักว่าโวหารในโลก
เพราะเกิดขึ้นมาตามชื่อ ที่กำหนดตั้งกันไว้ในกาลนั้นๆ ทิฏฐิอันนอนเนื่องอยู่ใน
หทัยสิ้นกาลนาน ของสัตว์ทั้งหลายไม่รู้ เมื่อสัตว์ทั้งหลายไม่รู้ ก็พรั่กล่าว
ว่าเป็นพรหมณ์เพราะชาติ บุคคลจะชื่อว่าเป็นคนชั่ว เพราะชาติก็หาไม่ ที่แท้

⁴⁸ พุ. ธ. ๒๕/๑๑/๑๑.

⁴⁹ ม. อุป. ๑๔/๕๒๔/๒๖๓.

ชื่อว่าเป็นคนชั่วเพราะกรรม ชื่อว่าเป็นพราหมณ์เพราะกรรม เป็นชวานาเพราะกรรม เป็นคิลปินเพราะกรรม เป็นพ่อค้าเพราะกรรม โจรก็เพราะกรรม เป็นทหารก็เพราะกรรม เป็นปุโรหิตเพราะกรรม แม้เป็นพระราชา ก็เพราะกรรม บัณฑิตทั้งหลายมีปกติเห็นปฏิจสมุปบาท ฉลาดในกรรมและวิบาก ย่อมเห็นกรรมนั้นแจ้งชัด ตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า โลกย่อมเป็นไปเพราะกรรม หมูสัตว์ย่อมเป็นไปเพราะกรรม สัตว์ทั้งหลายถูกผูกไว้ในกรรม เหมือนลิ่มสลักของรถที่กำลังแล่นไป ฉะนั้นบุคคลชื่อว่าเป็นพราหมณ์ ด้วยกรรมอันประเสริฐนี้ คือตบะ พรหมจรรย์ สัจญมะ และทมะ กรรมดีอย่างนี้ เป็นกรรมอันสูงสุดของพรหมทั้งหลาย ทำให้ผู้ประพฤติถึงพร้อมด้วยวิชา ๓ ระเบียบกิเลสได้สิ้นภพแล้ว ”⁵⁰

ที่บุคคลแตกต่างกันก็เพราะแต่ละคนมีความปรารถนา มีการตั้งสมกรรมไม่เหมือนกัน กรรมที่บุคคลตั้งสมไว้นั้นเองเป็นตัวจำแนกบุคคลให้เป็นต่างๆ ตามชนิดแห่งกรรมที่บุคคลนั้นๆ ได้กระทำลงไป ดังพุทธดำรัสที่ตรัสตอบปัญหาของสุภมาณพโตทยบุตร ความว่า

“สุภมาณพ สัตว์ทั้งหลาย มีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลว และประณีตได้ ”⁵¹

พุทธปรัชญาเถรวาทเป็นคำสอนที่เน้นหลักเหตุผลในการกระทำ อดีตเป็นแต่เพียงส่วนประกอบ เป็นบทเรียนและเป็นพื้นฐานให้ใช้ปัญญาพิจารณา สิ่งสำคัญคือการคำนึงถึงการกระทำในปัจจุบัน แม้ว่าผลของกรรมทุกอย่างจะให้ผลแน่นอนกับทุกคน แต่ผลของกรรมก็มีขอบเขตสิ้นสุดมีกำหนดระยะเวลาของกรรมแต่ละอย่าง พุทธปรัชญาเถรวาทเน้นให้บุคคลคำนึงถึงสิ่งที่กระทำอยู่ในปัจจุบัน หลักกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทเชื่อว่ามนุษย์จะเกิดเป็นเทวดาเป็นพรหมหรือกลับมาเป็นสัตว์เดิรฉนชนิดต่างๆ ก็ได้ ในทางกลับกันสัตว์เดิรฉนก็สามารถกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ เป็นเทวดาหรือเป็นพรหมได้เช่นกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ การกระทำในปัจจุบันของตนเองเป็นสำคัญ เพราะการกระทำในปัจจุบันจะมีวิบากเกี่ยวโยงไปถึงอนาคต ดังพุทธดำรัสที่ตรัสยืนยันถึงที่พึงในภพหน้าว่า

⁵⁰ ม. ม. ๑๓ / ๓๐๗ / ๔๘๕.

⁵¹ ม. อุป. ๑๔ / ๕๘๑ / ๒๘๗.

“ เมื่อเรือนถูกไฟไหม้ สิ่งของที่นำออกได้ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่เขา
 สิ่งของที่ถูกไหม้อยู่ในเรือนนั้นหาเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่เขาไม่ ฉันทใด เมื่อ
 โลกถูกชราและมรณะแผดเผาแล้ว ฉันทนั้นเหมือนกัน บุคคลควรนำออกด้วย
 การให้ทาน สิ่งที่ให้ไปแล้วย่อมเป็นอันบุคคลนำออกมาดีแล้ว ความสำรวม
 ทางกาย ทางวาจาและทางใจในโลกนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความสุขแก่ผู้ที่ละโลก
 นี้ไปสู่ซึ่งได้สร้างสมบุญไว้แต่เมื่อยังมีชีวิตอยู่ ”⁵²

๔.๔ การเข้าถึงอุคมคติขั้นสูงสุด

อุคมคติขั้นสูงสุดหรือประโยชน์อย่างยอดเยี่ยม เป็นประโยชน์ที่เป็นสาระแท้ของ
 ชีวิต เป็นเป้าหมายขั้นสุดท้ายที่ชีวิตควรจะเข้าถึงคือการรู้แจ้งสภาวะธรรมตามเป็นจริงของ
 สรรพสิ่ง รู้เท่าทันคติธรรมคาของสังขารธรรม ไม่ตกเป็นทาสของโลกและชีวิต ไม่ถูกบีบคั้น
 ด้วยอำนาจของความยึดติดถือมั่น มุ่งให้ได้ความหลุดพ้นจากอำนาจกิเลสและความทุกข์
 เข้าถึงความสุขที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ด้วยการปฏิบัติตามอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘
 ประการคือปัญญาเห็นชอบ ดำริชอบ เจรจาชอบ ทำการงานชอบ เลี้ยงชีวิตชอบ พยายาม
 ชอบ ระลึกชอบและตั้งใจมั่นชอบ จนอริยมรรคทั้ง ๘ ประการนั้นมีความสมบูรณ์ก่อให้เกิด
 เป็นสัมมาญาณ เกิดเป็นความรู้ชอบซึ่งเป็นความรู้ในอริยสัจ ๔ มีผลให้ขจัดกิเลสออกไป
 เป็นลำดับ ทำให้สามารถเข้าสู่สภาวะของพระอริยบุคคลทั้ง ๔ คู่ ดังต่อไปนี้.

พระอริยบุคคลคู่ที่ ๑ พระโสดาบันปัตติมรรค, พระโสดาบันปัตติผล

พระอริยบุคคลคู่ที่ ๒ พระสกิทาคามีมรรค, พระสกิทาคามีผล

พระอริยบุคคลคู่ที่ ๓ พระอนาคามีมรรค, พระอนาคามีผล

พระอริยบุคคลคู่ที่ ๔ พระอรหันตมรรค, พระอรหันตผล⁵³

ในที่สุดก็เข้าถึงพระนิพพานซึ่งเป็นอุคมคติขั้นสูงสุด สามารถดับเพลิงกิเลสเพลิง
 ทุกข์ได้อย่างแท้จริง การที่บุคคลจะเข้าถึงภาวะที่เรียกว่านิพพานนี้ได้ก็จะต้องศึกษาและ
 ปฏิบัติตามหลักปรมัตถธรรมดังต่อไปนี้

⁵² อัง. ตีฎก. ๒๐ / ๔๕๒ / ๑๔๕.

⁵³ ที. ปาฎิ. ๑๑ / ๓๔๒ / ๒๒๓.

๔.๔.๑ ศึกษาปฏิบัติในหลักอริยสัจ ๔ หรือหลักการชนะทุกข์

อริยสัจ ๔ เป็นคำสอนที่สำคัญอย่างยิ่งในพุทธปรัชญา พระพุทธเจ้าตรัสว่า ตราบใดที่พระองค์ยังไม่ทรงรู้แจ้งในอริยสัจอย่างแท้จริง พระองค์จะยังไม่ปฏิบัติญาว่าเป็นผู้ ตรัสรู้ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณและเหตุที่พระองค์ทรงพระนามว่า สัมมาสัมพุทธะ ก็ เพราะได้ตรัสรู้อริยสัจ ดังพุทธคำรัสที่ปรากฏในสัมมาสัมพุทธสูตร ว่า

“ ดูกรภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ ๔ ประการ ๔ ประการเป็นไฉน คือ ทุกข อริยสัจ ๑ ทุกขสมุทัยอริยสัจ ๑ ทุกขนิโรธอริยสัจ ๑ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา อริยสัจ ๑ อริยสัจ ๔ ประการนี้แล ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะได้ตรัสรู้อริยสัจ ๔ ประการนี้แล ตามความเป็นจริง ดลาคตจึงกล่าวว่า เป็นพระอรหันตสัมมาสัม พุทธเจ้า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นนั่นแหละ เธอทั้งหลายพึงกระทำ ความเพียร เพื่อรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ”^{๕๔}

พระพุทธเจ้าทรงแสดงอริยสัจ ๔ ครั้งแรกแก่ปัญจวัคคีย์มีพระอัญญาโกณฑัญญะ เป็นประธาน ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวันใกล้เมืองพาราณสี พอจบเทศนาปรากฏว่าท่านอัญญา โกณฑัญญะ ได้ดวงตาเห็นธรรมเป็นอริยบุคคลชั้นโสดาบัน ปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ท่านประจักษ์ ชัดว่าพระพุทธองค์ได้ตรัสรู้แล้วจริง จึงได้ทูลขออุปสมบทเป็นพุทธสาวก พระพุทธองค์ตรัส ว่า อริยสัจ ๔ เป็นสังขรรมคู้กับโลก พระพุทธเจ้าที่มาแล้วในอดีตหรือที่กำลังจะมีมาใน อนาคตและที่มีอยู่ในปัจจุบันล้วนแต่ตรัสรู้อริยสัจ ๔ ทุกพระองค์เหมือนกันหมด ดังพุทธ คำรัสใน อรหันตสูตร ว่า

“ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใดเหล่าหนึ่งในอดีตกาล ตรัสรู้แล้วตามความเป็นจริง พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหมดนั้นตรัสรู้แล้ว ซึ่งอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง ถึงพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใดเหล่า หนึ่งในอนาคตกาล จักตรัสรู้ตามความเป็นจริงพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้ง หมดนั้น จักตรัสรู้อริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง ถึงพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เหล่าใดเหล่าหนึ่งในปัจจุบัน ตรัสรู้ตามความเป็นจริง พระอรหันตสัมมาสัม พุทธเจ้าทั้งหมดนั้น ตรัสรู้ซึ่งอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง ”^{๕๕}

^{๕๔} ตี. มหา. ๑๕ / ๑๗๐๓ / ๔๒๕.

^{๕๕} ตี. มหา. ๑๕ / ๑๗๐๔ / ๔๓๐.

อริยสัจ แปลว่าสัจจะของผู้ประเสริฐหรือผู้เจริญ สัจจะที่ผู้ประเสริฐพึงรู้ สัจจะที่ทำให้ผู้รู้เป็นผู้ประเสริฐหรือแปลงอย่างรวบรัดว่า “ สัจจะอย่างประเสริฐ ” มี ๔ อย่าง คือ ความจริงคือทุกข์ ความจริงคือเหตุให้เกิดทุกข์ ความจริงคือความดับทุกข์ ความจริงคือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ พึงทำความเข้าใจว่ามีใช้สัจจะตามความชอบใจของโลกหรือของตนเองแต่เป็นสัจจะทางธรรมโดยตรง อริยสัจมี ๔ ประการ ถ้าจะกล่าวโดยการจำแนกอริยสัจจัดเป็น ๒ คู่ คือ.

คู่ที่ ๑ ทุกข์เป็นผล สมุทัยเป็นเหตุ คู่นี้เป็นฝ่ายข้างไม่ดี เป็นเหตุผลเรื่องทุกข์
คู่ที่ ๒ นิโรธเป็นผล มรรคเป็นเหตุ คู่นี้เป็นฝ่ายข้างดีเป็นเหตุผลเรื่องความดับทุกข์

ทุกข์ ความลำบาก ความเดือดร้อน ภาวะที่ถูกบีบบังคับกดดันควรกำหนดรู้ สมุทัย เหตุให้ทุกข์เกิดควรละ นิโรธ ความดับทุกข์ควรทำให้แจ้ง มรรค หนทางให้ถึงความดับทุกข์ ควรเจริญ คือทำให้เกิดให้มีขึ้น

๑) ทุกขอริยสัจ

ทุกขอริยสัจ ได้แก่ความเกิด ความแก่ ความตาย ซึ่งมีเป็นธรรมดาของชีวิต และความโศก ความระทม ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ ความคับแค้นใจ ซึ่งมีแก่จิตใจ และร่างกายเป็นครั้งคราว ความประจวบกับสิ่งที่ไม่รักไม่ชอบ ความพรัดพรากจากสิ่งที่รักที่ชอบ ความปรารถนาไม่สมหวัง กล่าวโดยย่อก็คือ กายและเนื้อใจนี้เองที่เป็นทุกข์ต่างๆ จะพูดว่า ชีวิตนี้เป็นทุกข์ต่างๆ ดังพุทธดำรัสที่ตรัสกับภิกษุทั้งหลาย ว่า

“ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ทุกขอริยสัจนี้แล คือความเกิดก็เป็นทุกข์ ความแก่ก็เป็นทุกข์ ความตายก็เป็นทุกข์ โศก ระเหว ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เป็นทุกข์ ความประจวบด้วยสิ่งอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพรัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก ก็เป็นทุกข์ ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้ แม้ข้อนั้นก็เป็นทุกข์ โดยย่ออุปาทานจันท์ ๕ เป็นทุกข์ ”^{๕๖}

พุทธดำรัสที่ยกมาข้างต้นเห็นได้ว่ามีทุกข์อยู่ ๑๑ ประการและแบ่งออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ.

^{๕๖} ที. มหา. ๑๐ / ๒๕๔ / ๒๒๖ - ๒๒๗.

ประการที่หนึ่ง สภาวะทุกข์ คือทุกข์โดยสภาพได้แก่ ความเกิด ความแก่ ความตาย สภาวะทุกข์เป็นสภาวะธรรมดาของสัตว์ทั้งปวง ซึ่งเมื่อเกิดแล้วก็ต้องมีทุกข์เพราะการเกิดเป็นเหตุ ความแก่เป็นเหตุและความตายเป็นเหตุ โดยความเป็นจริงแล้วเกิด แก่ เจ็บ ตาย ไม่ได้เป็นทุกข์ในตัวของมันเอง เพราะมันเป็นสภาวะธรรมดาแต่ละอย่างแต่มันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์

ประการที่สอง ปกิณกทุกข์ กล่าวคือความทุกข์ที่จรมาได้แก่ โสกะปริเทวะ(ความพิโรธรำพัน) ทุกข์ (ความไม่สบายกาย) โทมนัส (ความไม่สบายใจ) อุบายาส (ความคับแค้นใจ) ความประจวบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักและปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้นๆ วสิน อินทสระ ให้ทรรศนะเกี่ยวกับความทุกข์ไว้ว่า

“ ความทุกข์มีอยู่จริง ชีวิตทุกชีวิตเกิดขึ้นดำรงอยู่ในความทุกข์ แล่นไปบนกองทุกข์ เหมือนรถแล่นไปบนถนน ถนนเปรียบเหมือนความทุกข์ ชีวิตเปรียบเหมือนรถ ล้อรถคือชีวิต หมุนไปบนถนน คือความทุกข์ ในขณะที่ล้อหมุนไป ล้อรถก็สึกกร่อนไปทุกขณะ ในที่สุดต้องเสื่อมโทรมสลายไปเหมือนชีวิตถูกไฟคือกิเลส เภาให้ร้อนอยู่เนื่องนิตย์ ถูกความแก่ความเจ็บความโศกรำพันกระหน่ำซ้ำเติมเข้าไปอีก จึงต้องร้อนทั้งภายในทั้งภายนอกสมจริง ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในอาทิตตปริยายสูตร เมื่อทรงโปรดชฎิลสามพี่น้องและบริวารว่า ‘ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ เป็นของร้อนร้อนเพราะอะไร? อะไรทำให้มันร้อน? ร้อนเพราะเพลิงกิเลส คือ ราคะบ้ำง โทสะบ้ำง โมหะบ้ำง ร้อนเพราะเพลิงทุกข์คือ ชาติ ชรา มรณะ เป็นต้นบ้ำง’..”⁵⁷

ความยึดมั่นถือมั่นใน รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นทุกข์ กล่าวโดยย่อก็คืออุปาทานในขันธ ๕ นั่นเอง พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบบุคคลผู้ยึดมั่นถือมั่นในขันธ ๕ ด้วยอำนาจตัณหา อุปาทานว่าประดุจดังคนผู้แบกภาระหนักไว้ตามปริมาณของการยึดถือ ยึดมั่นถือมั่นในขันธ ๕ มาก ก็ทุกข์มาก ยึดน้อยก็ทุกข์น้อย ถ้าไม่ยึดถือเลยก็หมดทุกข์ ดังพุทธดำรัสว่า

“ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็เครื่องยึดมั่นภาระ เป็นไฉน ตัณหานี้ใด นำให้เกิดในภพใหม่ ประกอบด้วยความกำหนัด ด้วยอำนาจความเพติดเพลินยิ่งในภพหรือในอารมณีนั้นๆ ได้แก่กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ดูกรภิกษุทั้งหลาย

⁵⁷ วสิน อินทสระ, หลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา พุทธปรัชญาเถรวาท, (โรงพิมพ์กิจเจริญ : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๑๕), หน้า ๒๑ - ๒๒.

นี้เรียกว่า เครื่องถือมั่นภาวะ

ขั้นที่ ๕ ชื่อว่าภาวะแล และผู้แบกภาวะคือบุคคลเครื่องถือมั่นภาวะ เป็นเหตุ นำมาซึ่งความทุกข์ในโลก การวางภาวะเสียได้เป็นสุข บุคคลวางภาระหนัก เสียได้แล้ว ไม่ถือภาระอื่น ถอนคัมภีรพร้อมทั้งมูลรากแล้ว เป็นผู้หายหิวด้วย รอบแล้ว ”⁵⁸

๒) ทุกขสมุทัย

ทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ได้แก่ต้นหาความดิ้นรนทะยานอยากของจิตใจคือ ดิ้นรนทะยานอยาก เพื่อที่จะได้ในสิ่งปรารถนา ดิ้นรนทะยานอยากเพื่อจะเป็นอะไรต่างๆ ดิ้นรนทะยานอยากที่จะไม่เป็นในภาวะที่ไม่ชอบต่างๆ ตราบใดที่คนยังมีความทะยานอยากก็ ชื่อว่ายังเต็มไปด้วยความทุกข์ ถ้าหากไม่ได้หรือได้มาไม่สมกับความทะยานอยาก ความทุกข์ ก็เพิ่มปริมาณขยายตัวทับถมยิ่งขึ้น ความทะยานอยากนี้เรียกว่าต้นหาซึ่งมีอยู่ ๓ ประการ คือ.

ก) กามตัณหา ความวุ่นวายยุ่งเหยิงที่เกิดขึ้นมาในโลกแต่ละวัน ตั้งแต่อดีตจนถึง ปัจจุบันย่อมมีต้นหาเป็นเหตุ ถ้าไม่ใช่กามตัณหาที่เป็นภวตัณหาหรือรวมทั้งสองประการเลยทีเดียว ความเป็นจริงแสดงให้เห็นว่าทุกครั้งที่มีต้นหาความทุกข์ก็เกิดขึ้นมาทันที แต่มัน อาจปรากฏอยู่ในภายใน คนส่วนมากจะเห็นมันได้ก็ต่อเมื่อมันเกิดขึ้นอย่างรุนแรงแล้วเท่านั้น ต้นหาทำให้สัตว์ทั้งหลายดิ้นรนดิ้นรนดิ้นรนไป ในกระแสคลื่นแห่งน้ำเค็มคืออารมณ์ต่างๆ แล้ว ลอยคอบอยู่ในธารน้ำเค็มนั้น เพราะอาศัยเครื่องล่อคือความเพลิดเพลินในกามตัณหา ความ ทะเยอทะยาน ทรัพย์สินสมบัติเสียงสรรเสริญเยินยอชื่อเสียงเกียรติคุณ ความเด่นในหมู่คณะ ชัยชนะที่ตนปรารถนา อาหารและเสื้อผ้าอาภรณ์ที่ดั่งใจ ที่อยู่อาศัยอันสวยหรู ความภาคภูมิใจ ในเชื้อชาติตระกูล ความหลงใหลในอารมณ์ปัจจุบันและความขวนขวายเพื่อมีชีวิตอยู่ และแล้วบาปทั้งหลายก็หลั่งไหลมา เพราะความทะยานอยากและความดิ้นรนนั้น มนุษย์เกิด มาจากต้นหาลอยคอบอยู่ในต้นหาเคยชินกับต้นหาจนเห็นต้นหาเป็นเพื่อน ถ้าขาดต้นหาแล้ว เขากลัวว่าชีวิตจะขาดรสชาติ ในความเป็นจริงแล้วต้นหาเป็นเพื่อนก็เป็นได้แค่ มิตรเทียมไม่ใช่มิตรแท้ เพราะมันหลอกล่อให้กระหืดกระหอบนำทุกข์มาให้โดยถ่ายเดียว

ข) ภวตัณหา ความอยากเป็นนั่นเป็นนี่หรือเจตจำนงธรรมชาติของมวลสัตว์ที่ ต้องการรักษาชีวิตและชาติพันธุ์ของตนไว้ โดยธรรมชาติมนุษย์นอกจากอยากได้ปัจจัย ๔ มา

⁵⁸ ถึ. ข. ๑๓ / ๕๓ / ๒๕.

บำรุงเลี้ยงอุปถัมภ์ชีวิตของคุณแล้ว ความต้องการทางเพศเป็นแรงกระตุ้นตามธรรมชาติอย่างหนึ่ง ซึ่งทางเศรษฐกิจถือว่าเป็นปัจจัยที่ ๕ ของมวลมนุษย์และสัตว์ที่เกิดมาจากกามารมณ์ทั้งหมด “ คณหาที่ไม่ได้รับการควบคุมโดยศีลธรรมนั้นอาจทำให้เศรษฐกิจไม่มั่นคงหรืออาจทำลายเศรษฐกิจด้วยก็ได้ ทั้งนี้เนื่องจากคณหาเริ่มต้นด้วยอวิชา มีอิตตาคือตัวตนเป็นศูนย์กลาง การแสวงหาสิ่งใดก็ตาม ย่อมมุ่งเพื่อให้ตนได้เสพเสวยเวทนาอันอร่อย การที่จะได้มาซึ่งสิ่งที่ตนปรารถนานั้น ไม่เลือกวิธีการปฏิบัติ เพียงเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ตนต้องการ แม้ผิดศีลธรรมก็ทำได้ ”^{๑๙} ความอยากมีชีวิตอยู่เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้มนุษย์และสัตว์กระเสือกกระสนเพื่อรักษาชีวิตของตนไว้ไม่ว่าชีวิตนั้นจะลำบากยากเข็ญสักเพียงใดก็ตาม โดยธรรมชาติชีวิตมีอันตรายอยู่รอบด้าน เช่นอันตรายจากสัตว์ร้าย อันตรายจากมนุษย์ด้วยกันเอง อันตรายจากความประมาททั้งของตนเองและผู้อื่น เช่นอุบัติเหตุต่างๆ เป็นต้น อันตรายจากโรคภัยไข้เจ็บ หรือแม้กระทั่งภัยธรรมชาติต่างๆ

ค) **วิภาตคณหา** ความอยากไม่มีไม่ เป็น คืออยากหนีให้ไกลจากสภาพที่ตนเป็น เกิดความลำบากขึ้นในความเป็นอยู่อย่างนั้นเพราะอุปสรรคหรือเพราะความพอใจของตนเปลี่ยนไป บุคคลอยากเป็นอย่างหนึ่งเพราะภาวคณหาชักจูงไป เมื่อได้เป็นแล้วเกิดใจของตนเปลี่ยนไป อยากจะให้พ้นจากสภาพนั้นแต่มีเหตุปัจจัยอื่นคอยหน่วงเหนี่ยวไว้ เพราะสภาพของโลกและชีวิตมิใช่สิ่งที่คุณจะพึงได้ตามปรารถนาทุกอย่างในเวลาที่ต้องการเสมอไป ย่อมสมปรารถนาบ้าง ไม่สมปรารถนาบ้าง ขัดความปรารถนาบ้าง บุคคลย่อมอดอดขัดใจในความขัดข้องนั้น

๓) **ทุกขนิโรธ**

ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ได้แก่ดับคณหาความดิ้นรนทะยานอยาก ทุกข์นั้นเป็นผลของสมุทัยซึ่งเป็นเหตุแห่งทุกข์เหมือนความเจ็บปวดบางอย่างอันเกิดจากเชื้อโรค หมอให้ยาเพื่อไปกำจัดเชื้อโรค เมื่อเชื้อโรคหมดไปความเจ็บปวดอันเป็นผลก็หมดไปด้วย พระพุทธองค์ทรงสอนให้สำรอกคณหา ดับคณหา ไม่มีอาลัยในคณหา เมื่อพ้นจากคณหาได้ไม่มีเหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ก็เกิดขึ้นเปรียบเหมือนความร้อนกับความเย็น เมื่อไม่มีเหตุแห่งความ

^{๑๙} พระมหาอุทัย อุทโย, “ การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องคณหาในพระไตรปิฎก ,” (วิทยานิพนธ์ ศาสตราศตรมหาบัณฑิต สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๖๘.

ร้อนความเย็นก็ปรากฏ ความดับทุกข์ย่อมเกิดขึ้นตามสัดส่วนแห่งตัณหาที่ละได้ นิโรธเป็นชื่อหนึ่งของนิพพาน นิโรธกับนิพพานจึงเป็นอย่างเดียวกันเป็นไฉนของกันและกัน การเรียนรู้นิโรธก็คือการพยายามเข้าถึงพระนิพพานนั่นเอง

นิพพานอย่างโลกๆ คือการสงบความกระวนกระวายเสียได้เพราะได้รับสิ่งสมปรารถนานั้น เป็นเรื่องของการตามใจตัวเองแม้จะระงับไปก็จริงแต่เป็นเพียงชั่วคราวไม่นานก็จะเกิดความปรารถนาขึ้นมาใหม่ ความปรารถนานั้นจะยิ่งทวีความรุนแรงขึ้นอีกเพราะว่ามันมีเชื้อเดิมอยู่ก่อนแล้วเหมือนไฟที่กำลังลุกไหม้เชื้อเพลิงอยู่ เชื้อที่ใส่ไปครั้งก่อนกำลังจะหมดไปไฟก็ริบหรี่จนเจียนจะดับ แต่เมื่อเราเติมเชื้อเพลิงเข้าไปใหม่ เปลวเพลิงก็ลุกโชติช่วงขึ้นเป็นเท่าทวีของครั้งก่อน ความสงบของใจที่ได้รับอารมณ์หรือวัตถุที่สมปรารถนาก็เป็นอย่างเดียวกันกับไฟนี้ยังคงตามใจความอยากตามใจความปรารถนา เชื้อแห่งความปรารถนานั้นก็สั่งสมมากขึ้นเป็นลำดับ และเผาผลาญตัวเองตลอดเวลาเหมือนไฟที่ได้รับเชื้อเพลิงเพิ่มขึ้น ก็ลุกไหม้ตามเปลวอยู่ ฉะนั้น

เพราะความไม่รู้จริงว่าชีวิตคืออะไร? จุดมุ่งหมายของชีวิตคืออะไร? มนุษย์จึงเสียเวลาไปกับการแสวงหาสิ่งที่เกินจำเป็นเสียมากมาย สิ่งเหล่านั้นนอกจากจะไม่เป็นประโยชน์กับชีวิตแล้วยังเป็นตัวหนุุนใจให้ตกหลุมพรางอยู่ในโลกในสังสารวัฏอีกด้วย มันเป็นเหตุให้มีการแข่งขันแสวงหาและเบียดเบียนกัน แต่ในความเป็นจริงแล้วการดำเนินชีวิตที่ง่ายที่สุด คือชีวิตที่ดีที่สุด การดำรงชีวิตตามทางแห่งศีลธรรมเป็นวิถีชีวิตที่ง่ายที่สุด ไม่มี ความสลับซับซ้อนอะไร ความสลับซับซ้อนของชีวิตเพิ่มมากขึ้นเท่าใดผลคือความทุกข์ก็เกิดขึ้นมากเท่าตัว คนที่ต้องการชีวิตที่หรูหราจึงต้องทนรับความทุกข์ทรมาน ซึ่งเป็นผลสะท้อนที่มีต่อชีวิตอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ส่วนความสงบซึ่งเป็นสิ่งมีค่ามากที่สุดสำหรับชีวิตและไม่ต้องลงทุนในการแสวงหาเลย เพราะมันมีอยู่มากมายไม่ต้องแก่งแย่งกับใคร แต่มนุษย์กลับเมินเฉยต่อความสุขอันเกิดจากความสงบนั้น เราเพียงแต่ไม่ต้องการความวุ่นวาย ไม่ต้องการความหรูหราไม่ต้องการเกียรติที่ต้องแก่งแย่งกับผู้อื่น ความสงบก็มาเป็นสมบัติอันล้ำค่าของเราทันทีและเราก็สามารถที่จะครอบครองความสุขนั้นด้วย

๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (มรรค)

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ได้แก่ทางมีองค์ ๘ คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ วาจาชอบ การงานชอบ อาชีพชอบ เพียรพยายามชอบ สติชอบ ตั้งใจชอบ ถ้าปราศจากมรรคเหล่านี้เสียแล้ว ความดับทุกข์ก็มีขึ้นไม่ได้ มรรคจึงเป็น

เหตุแห่งนิโรธ ทำนองเดียวกับที่สมุทัยเป็นเหตุแห่งทุกข์ มรรคกับสมุทัยจึงเป็นคู่ปรับของกันและกันเหมือนโรคกับยาป้องกันและบำบัดโรค มรรคเพิ่มขึ้นมากเท่าใดสมุทัยก็ลดลงเท่านั้น เมื่อมรรครวมตัวกันขึ้นถึงความเจริญสูงสุดสมุทัยก็ดับไปโดยสิ้นเชิง พระพุทธเจ้าตรัสว่ามีทางอยู่ ๓ สาย คือ.

- ก) **กามสุขัลลิกานุโยค** เป็นทางสายที่ ๑ คือการประกอบตนให้ชุ่มอยู่ ด้วยกาม
- ข) **อัสติกสมณานุโยค** เป็นทางสายที่ ๒ คือการประกอบตนไว้ในความลำบาก คือการทรมานตนด้วยวิธีการต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุถึงสิ่งที่ปรารถนา
- ค) **มัชฌิมาปฏิปทา** คืออริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นทางสายที่ ๓ คือเป็นทางสายกลาง ที่ควรดำเนิน

ทางสองสายข้างต้นนั้น พระพุทธองค์ตรัสว่าเป็นทางเดินที่สุดโตรง (อันตะ) ไม่ควรดำเนิน หากแต่มีเส้นทางอีกสายหนึ่ง ที่ไม่ข้องแวะกับเส้นทางสุดโตรงทั้งสองนั้น ที่ควรดำเนิน กล่าวคือมัชฌิมาปฏิปทาหรืออริยมรรคมีองค์ ๘ ดังพุทธดำรัสที่ว่า

“ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ที่สุดสองอย่างอันบรรพชิตไม่ควรเสพ คือการประกอบตนให้พัวพันด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย เป็นธรรมอันเลว เป็นของชาวบ้าน เป็นของปुरुชน ไม่ใช่ของพระอริยะไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ๑ การประกอบความเหน็ดเหนื่อยแก่ตน เป็นความลำบากไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ๑

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ปฏิปทาสายกลาง ไม่เข้าไปใกล้ที่สุดสองอย่างนั้นนั้น ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว ด้วยปัญญาอันยิ่ง ทำดวงตาให้เกิด ทำมานให้เกิดขึ้น ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ”⁶⁰

๔.๔.๒ ศึกษาปฏิบัติในอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ

หน้าที่ของอริยมรรคทั้ง ๘ ประการ ที่แสดงไว้ใน **มหาสติปัฏฐานสูตร** มีดังนี้.

๑) **สัมมาทิฐิ** (Right Understanding) ปัญญาเห็นชอบ ในข้อนี้ถือว่าเป็นข้อที่สำคัญที่สุดเพราะพุทธปรัชญาเถรวาทเห็นว่า พฤติกรรมทั้งหมดของบุคคลมีศูนย์กลางเริ่มต้นที่มโนกรรม ถ้ามีความเข้าใจผิด (มิจฉาทิฐิ) การพูดและการกระทำย่อมจะถูกต้องไม่ได้

⁶⁰ ที. มหา. ๔ / ๑๓ / ๑๕ - ๑๖.

อะไรคือสัมมาทิฐิ ? สัมมาทิฐิได้แก่ ๑) ความเข้าใจชัดในอริยสัจ ๔ ว่าความทุกข์คืออะไร อะไรคือสาเหตุ ความดับทุกข์เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ และอริยมรรคคือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์มีอยู่จริง ๒) การเข้าใจชัดว่าอะไรคือกุศลและอกุศล ๓) การเข้าใจชัดแจ่มแจ้งในไตรลักษณ์และ ๔) การรู้แจ้งในปฏิจสงมุปบาท

การที่จะเข้าใจหรือทำให้เกิดสัมมาทิฐิได้นั้นอย่างน้อยที่สุดต้องอาศัยหลัก ๒ ประการ คือการได้กัลยาณมิตรแล้วฟังการแนะนำ การสั่งสอนโดยเรียนรู้จากท่านผู้นั้น (ปรโตโฆสะ) และอาศัยการกระทำในใจโดยแยบคาย (โยนิโสมนสิการ) ด้วยการพิจารณาสืบค้นถึงต้นเค้า การใช้ความคิดสืบสาวให้ตลอดสาย การคิดอย่างมีระเบียบ การพิจารณาด้วยอุบายแยกแยะออกดูสภาวะของสิ่งนั้นๆ โดยไม่มีอคติไม่เอาความรู้สึกด้วย ตัณหาอุปาทานของตนเข้าไปตัดสิน

๒) **สัมมาสังกัปปะ** (Right Thought) ความดำริชอบ คือความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่ผูกพยาบาท ความดำริในการไม่เบียดเบียน โดยมีลักษณะสำคัญ ๓ ประการคือ.

- คิดปลอดโปร่ง ไม่หมกหมุ่นพัวพันติดข้องอยู่ในสิ่งสนองความอยากต่างๆ เป็นความคิดที่ปราศจากความเห็นแก่ตัวรวมถึงความคิดเสียสละ โดยเฉพาะหมายถึงความคิด ปล่อยวางปราศจากความกำหนัด หรือความละโมภซึ่งทั้งหมดนี้คือเนกขัมมสังกัปปะ

- ความคิดที่เต็มไปด้วยความเมตตา ความปรารถนาดี ความมีไมตรีปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุขไม่คิดพยาบาทแค้นเคืองใครๆ ในรูปลักษณะใดๆ นี้คืออพยาบาทสังกัปปะ

- การคิดด้วยใจกรุณาช่วยอนุเคราะห์สงเคราะห์ผู้ที่มีความทุกข์หรือมีปัญหา ให้พ้นทุกข์หรือแก้ปัญหานั้นๆ ได้ ไม่คิดเบียดเบียนเอารัดเอาเปรียบผู้อื่นโดยประการใดๆ นี้คืออวิหิงสาสังกัปปะ

๓) **สัมมาวาจา** (Right Speech) การเจรจาชอบ หมายถึงการพูดที่เกิดจากความเมตตาและปัญญา รวมทั้งเจตนาที่ดีโดยงดเว้นจากการพูดที่มีลักษณะสำคัญ ๔ ประการ คือ ๑) การพูดคำเท็จไม่ตรงต่อข้อเท็จจริงในทุกสถานการณ์ ๒) การพูดคำต่อเสียดยุยงให้เข้าใจผิดหรือแตกสามัคคี ๓) การพูดคำหยาบแข็งกระด้างไม่รื่นหูและ ๔) การพูดคำเพื่อจู่โจมใส่ประโยชน์ทั้งแก่ผู้พูดและผู้ฟัง

ซึ่งโดยลักษณะทั้ง ๔ นั้นตรงกันข้ามก็คือควรพูดความจริงด้วยจริงใจไม่ลำเอียงด้วยอคติ ๔ ไม่เห็นแก่สิ่งตอบแทน พูดแต่คำที่สมานสามัคคี พูดแต่คำที่สุภาพรื่นหูเป็นที่พอใจของผู้ฟังและประการสุดท้ายการพูดที่มีประโยชน์มีหลักฐานมีกำหนดขอบเขตและถูกกาล

อันควร ไม่พูดคำถวงดตนเองและคนอื่น

๔) **สัมมากัมมันตะ (Right Action)** การทำงานชอบ หมายถึงการกระทำที่งดเว้นจากการเบียดเบียน การตัดรอนชีวิต การล่วงล้ำสิทธิในสิ่งของของผู้อื่นและการประพฤติดีกในกามในรูปลักษณะต่างๆ ซึ่งประเด็นนี้ก็คือการส่งเสริมให้ ๑) การทำทุกอย่างด้วยเมตตาจิตอนุเคราะห์แก่สัตว์ทั้งปวง ๒) การเคารพในกรรมสิทธิ์ทรัพย์สินของผู้อื่นและ ๓) การให้เกียรติแก่สตรีเพศด้วยการไม่ล่วงล้ำเสรีภาพ

๕) **สัมมาอาชีพะ (Right Livelihood)** ความเลี้ยงชีพชอบ ด้วยการประกอบงานที่สุจริตธรรม เว้นมิจนอาชีพะอันได้แก่การเลี้ยงชีพด้วยการโกงหรือหลอกลวง การประจบสอพลอ การใช้เครื่องหมายนิมิต การบีบบังคับขู่เข็ญ การต่อลาภด้วยลาภ เป็นต้น รวมถึงมิจนอาชีพอื่นอีกเป็นต้นว่า การค้ามนุษย์ การค้าอาวุธ การค้าเนื้อ การค้าสุราและยาเสพติด การค้ายาพิษ

๖) **สัมมาวายามะ (Right Effort)** ความพยายามชอบ ข้อนี้ชี้ให้เห็นชัดว่าพุทธปรัชญาตรวาทมิใช่เป็นปรัชญาที่ส่งเสริมความเกียจคร้าน เฉื่อยชา หรือการดำรงชีวิตอยู่อย่างสิ้นหวัง สัมมาวายามะได้ชี้ให้ตระหนักถึงความพยายามไม่ทอดทิ้ง มุ่งมั่นเสมอในการประกอบความเพียร ๔ ประการ คือ ๑) เพียรระวังไม่ให้ความชั่วเกิดขึ้น (สังวรปธาน) ๒) เพียรละความชั่วที่เกิดขึ้นแล้ว (ปหานปธาน) ๓) เพียรทำความดีให้เกิดขึ้น (ภavanaปธาน) และ ๔) เพียรรักษาความดีที่เกิดขึ้นแล้วให้คงอยู่ และเพิ่มพูนให้อิ่งๆ ขึ้นไป (อนุรักษนาปธาน)

๗) **สัมมาสติ (Right Mindfulness)** การตั้งสติไว้ชอบ หมายถึงความระลึกได้ ความตื่นตัวต่อหน้าที่หรือภาวะที่จิตรู้เท่าทันอารมณ์ภายนอก ความหมายอีกแง่หนึ่งก็ได้ความไม่ประมาท โดยทั่วไปแยกเป็น ๔ ประการ คือ ๑) การมีสติสัมปชัญญะและความเพียรทางจิตอันเป็นเครื่องเผากิเลสคือการระลึกรู้ตัวในเรื่องร่างกายและอิริยาบถของกาย (กายนุปัสสนา) ๒) การระลึกรู้ตัวเมื่อรู้สึกสบายไม่สบายหรือเฉยๆ (เวทนานุปัสสนา) ๓) การระลึกรู้ตัวว่าจิตกำลังเศร้าหมองหรือส่องแผ้ว (จิตตานุปัสสนา) ๔) การระลึกรู้ตัวว่าอารมณ์อะไรเข้ามาในจิตใจ (ธัมมานุปัสสนา)

๘) **สัมมาสมาธิ (Right Meditation)** ความตั้งใจไว้ชอบ หมายถึงความตั้งใจมั่นหรือภาวะที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ส่ายไปสู่อารมณ์ที่มีได้กำหนด โดยทั่วไปสมาธิมี ๓ ระดับคือ ๑) สมาธิชั่วขณะ (ขณิกสมาธิ) ความมีจิตใจจดจ่อแน่วแน่ซึ่งอำนวยประโยชน์ในชีวิตประจำวันทั่วไป ๒) สมาธิเฉียดๆ หรือจวนเจียนจะแน่วแน่ (อุปจารสมาธิ) ๓) สมาธิ

ที่แน่นอนสนิท (อปัณาสมาธิ) ถือเป็นระดับสูงสุดเป็นผลสำเร็จของการเจริญสมาธิ ⁶¹

สัมมาสมาธินี้รวมหมายถึงญาณ ๔ ซึ่งเกิดจากการที่จิตเป็นสมาธิแน่นอนสนิทแล้ว แบ่งเป็น ๔ ชั้น คือ *ฌานที่หนึ่ง* มีองค์ประกอบ ๕ คือวิตก วิจารณ์ ปีติ สุขและเอกัคคตา *ฌานที่สอง* มีองค์ประกอบ ๓ คือปีติ สุขและเอกัคคตา *ฌานที่สาม* มีองค์ประกอบ ๒ คือ สุขและเอกัคคตา *ฌานที่สี่* มีองค์ประกอบ ๒ คืออุเบกขาและเอกัคคตา

ข้อสังเกตพิเศษในเรื่องสมาธิคือ การเจริญสมาธิไม่ว่าระดับใดย่อมจะนำไปสู่การมีชีวิตอย่างมีความสุขแท้ในปัจจุบัน ทั้งจะเป็นสื่อนำไปสู่ญาณทัสสนะการมีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ขึ้น และประการสำคัญที่สุดนำไปสู่การรู้แจ้งนิพพานสิ้นอาสวะทั้งปวง อนึ่งผู้ศึกษาควรตระหนักไว้ว่าประโยชน์ของสมาธิในการปฏิบัติเพื่อบรรลุอุคคตามพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นอยู่ที่การนำมาใช้เป็นที่ทำการ สำหรับใช้ปัญญาปฏิบัติการได้อย่างดีและคล่องตัว นอกจากนี้ถ้าพึงสมาธิอย่างเดียวแม้จะเจริญถึงขั้นฌานสูงสุดหากไม่ก้าวไปสู่การใช้ปัญญาแล้วย่อมไม่สามารถนำไปสู่นิโรธคือความดับทุกข์ที่สมบูรณ์ แต่สำหรับคุณประโยชน์ในปัจจุบันในชีวิตประจำวันนั้น เป็นสิ่งที่ผู้ปฏิบัติจะได้สัมผัสประจักษ์ด้วยตนเองอย่างแน่นอน

พระพุทธเจ้าตรัสรับรองไว้ว่า ผู้ที่ดำเนินตามอริยสัจอันประกอบด้วยมรรคมีองค์ ๘ จะบรรลุถึงอมตธรรมคือธรรมที่ทำให้ไม่ต้องเกิด แก่ เจ็บ และตาย เข้าสู่ความสุขอันถาวร ปราศจากทุกข์ทั้งปวง ดังพุทธดำรัสว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ทุกขอริยสัจ เราด้วย เธอทั้งหลายด้วย ตรัสรู้แล้ว ทางตลอดแล้ว ทุกขสมุทัยสัจ.....ทุกขนิโรธสัจ.....ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา อริยสัจ เราด้วย เธอทั้งหลายด้วย ตรัสรู้แล้ว ทางตลอดแล้ว ตัณหาในภพขาดสูญแล้ว ตัณหาที่จะนำไปสู่ภพสิ้นแล้วมูลแห่งทุกข์ตัดขาดแล้ว บัดนี้ ภพใหม่ไม่มี ”⁶²

การศึกษาอีกนัยหนึ่ง คือการศึกษาในขบวนการของไตรสิกขา คือหลักการ ศึกษาและปฏิบัติเพื่อระงับกิเลสเพื่อให้พ้นจากทุกข์มีอยู่ ๓ อย่าง คือ.

๑) *ศีลสิกขา* ข้อปฏิบัติเพื่อควบคุมรักษา กาย วาจา ให้ตั้งอยู่ในความเรียบร้อย ปราศจากโทษทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น

⁶¹ ที. มหา. ๑๐ / ๒๒๕ / ๒๓๑ - ๒๓๒.

⁶² ที. มหา. ๑๕ / ๑๖๕๘ - ๑๖๕๙ / ๔๒๘.

๒) **จิตตสิกขา** ข้อปฏิบัติเพื่อควบคุมจิตใจให้อยู่ในอำนาจ ฝึกจิตใจให้มั่นคง แน่วแน่ ควรแก่การทำงานในคราวที่ต้องการใช้งาน

๓) **ปัญญาสิกขา** ข้อปฏิบัติฝึกหัดให้เกิดปัญญา รอบรู้สภาวะธรรมตามความเป็นจริง อันเป็นไปตามเหตุตามผล หรือตามปัจจัยของสภาวะธรรมนั้นๆ⁶³

ไตรสิกขานี้ เมื่อปฏิบัติไปถึงระดับสูงสุดท่านเรียกว่า อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา การปฏิบัติตามหลักไตรสิกขานี้เมื่อผู้ปฏิบัติสามารถทำให้สมบูรณ์สูงสุดแล้วย่อมสามารถบรรลุธรรม กล่าวคือย่อมเข้าถึงความพ้นทุกข์ได้ อริยมรรคมีองค์ ๘ กับ ไตรสิกขาโดยเนื้อความแล้วเป็นอันเดียวกันและสามารถเข้ากันได้ดังนี้.

ศีลสิกขา คือการฝึกความประพฤติให้สุจริต ทางกาย วาจา และอาชีพ จากการสงเคราะห์มรรคมีองค์ ๘ ลงในไตรสิกขานั้น ท่านรวมเอาองค์มรรคข้อสามมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะเข้ารวมกลุ่มเดียวกัน โดยความหมายก็คือการดำรงตนอยู่ได้ด้วยดีในสังคม รักษาระเบียบวินัย ปฏิบัติหน้าที่และความรับผิดชอบต่อสังคมได้อย่างถูกต้อง มีความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นอย่างดี รักษาส่งเสริมสภาพแวดล้อมให้เอื้อประโยชน์ต่อทุกชีวิตที่รวมกันอยู่ในสังคม รวมทั้งเกื้อกูลแก่การปฏิบัติธรรมของคนทั้งหลาย การที่คนทั้งหลายรักษาศีลนั้นย่อมสามารถที่จะกำจัดกิเลสอย่างหยาบที่เรียกว่า *วิตกกัมภิลส* ได้ด้วย ย่อมทำให้กายและวาจาของผู้ปฏิบัติสงบจากบาปกรรมทั้งปวงและศีลยังเป็นคุณธรรมที่เกื้อหนุนให้สมาธิสมบูรณ์ยิ่งขึ้นหรือก้าวหน้ามากขึ้นอีกด้วย

จิตตสิกขา คือการฝึกฝนในด้านคุณภาพและสมรรถภาพของจิตได้แก่การรวมเอาองค์มรรคในข้อสามมาพยายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิเข้ามาเป็นกลุ่มเดียวกันโดยความหมาย ได้แก่การฝึกจิตใจให้เข้มแข็งมั่นคงแน่วแน่ ควบคุมตนได้ดี มีสมาธิ มีกำลังใจสูงให้เป็นจิตที่สงบผ่องใสเป็นสุขบริสุทธิ์ ปราศจากเครื่องเศร้าหมองอยู่ในภาวะที่สมควรจะใช้งานได้เป็นอย่างดี

ปัญญาสิกขา คือการฝึกฝนอบรมปัญญาให้เกิดความรู้ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง จนถึงความหลุดพ้นมีจิตใจเป็นอิสระผ่องใสเบิกบานโดยสมบูรณ์ได้แก่การรวมเอามรรคข้อสามมาทิวฐิและสัมมาสังกัปปะเข้าเป็นกลุ่มเดียวกันเป็นการอบรมปัญญา โดยพิจารณาสภาวะธรรมที่ปรากฏ ให้รู้เท่าทันสภาวะธรรมนั้นตามสภาพความเป็นจริง

⁶³ ที. ปาฎิ. ๑๑ / ๒๒๘ / ๑๗๒.

กล่าวคืออบรมให้ปัญญารู้เท่าทันกิเลสตัณหาที่เกิดขึ้นภายในจิตใจของตน

ปัญญาที่ท่านใช้ดับอวิชชาในศาสนานี้ มิได้หมายถึงปัญญาที่ศึกษากันในทางโลก หากแต่เป็นปัญญาในทางธรรม เป็นปัญญาเพื่อดับทุกข์ทั้งปวง เป็นปัญญาเพื่อตัดการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร เป็นปัญญาเพื่อความหลุดพ้น เป็นปัญญาเพื่อดับอวิชชาตัณหา อุปาทาน โดยเฉพาะปัญญารู้ทั่วไปในสิ่งทั้งหลายว่า ล้วนตกอยู่ในอำนาจของไตรลักษณ์ คือ อนิจจตา ความไม่เที่ยงภาวะที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมสลายไป ทุกขตา ความเป็นทุกข์ภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยความเกิดขึ้น แล้วสลายตัวเป็นสภาวะที่ไม่สามารถคงทนอยู่ได้ในสภาพเดิมและ อนัตตตา ความไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน ไม่มีตัวตนที่แท้จริงของสรรพสิ่ง

ปัญญารู้สภาวะธรรมทั้งหลายตามที่มันเป็นจริงอย่างนี้เรียกว่า วิปัสสนาปัญญา หรือวิปัสสนาญาณ เป็นปัญญาที่ประกอบด้วยกุศลจิตเป็นปัญญาที่เกิดจากสมาธิเป็นพื้นฐาน ปัญญาเพื่อดับตัณหาจะสามารถเกิดขึ้นมาได้ก็ด้วยการปฏิบัติสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานตามลำดับ สมถกรรมฐานนั้นเป็นการปฏิบัติเพื่อให้จิตสงบ ส่วนวิปัสสนากรรมฐาน เป็นการปฏิบัติเพื่อให้เกิดปัญญา สำหรับดับตัณหาในส่วนที่เป็นอนุสัยกิเลสได้แก่ ราคะอนุสัย ปฏิฆานุสัย และอวิชชานุสัย ให้หมดสิ้นไปจากขันธสันดาน จนสามารถบรรลุอมตธรรมกล่าวคือพระนิพพานได้

อริยสัจ ๔ หรือขบวนการแก้ปัญหของทุกข์ในพุทธปรัชญาเถรวาท ถือได้ว่าเป็นหลักคำสอนสำคัญของพุทธศาสนาเถรวาท กล่าวได้ว่าตลอดระยะเวลา ๔๕ พรรษาในการประกาศคำสอนของพระพุทธเจ้าสรุปลงได้ ๒ เรื่องเท่านั้น คือเรื่องความทุกข์และวิธีการดับความทุกข์เท่านั้น ซึ่งทั้งสองเรื่องนี้ก็เป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนต่างก็มีประสบการณ์เกี่ยวกับเรื่องทั้งสองนี้ทั้งทางตรงและทางอ้อม ประจักษ์ชัดอยู่ไม่อาจหลีกหนีหรือปฏิเสธได้และคำสอนของพุทธปรัชญาเถรวาทก็ไม่ได้สอนให้มนุษย์วิ่งหนีปัญหา แต่ชี้ว่าให้ทุกคนกล้าที่จะเผชิญกับปัญหาตามที่เป็นจริง

อย่างไรก็ตาม สำหรับผู้ที่ไม่ได้ศึกษาเรื่องนี้โดยตลอด หรือศึกษาด้วยมือคติดอยู่ก่อนแล้ว ย่อมเป็นการง่ายที่จะเข้าใจไม่ถูกต้องและประกาศความเข้าใจผิดของตน โดยไม่รู้ตัวซึ่งเป็นเสมือนการหว่านพืชพันธ์แห่งความมืดบอด และหายนະลงไปในจิตใจของผู้ฟังที่ไม่รู้ นพดล ทิมพิลา ได้ชี้ให้เห็นตัวอย่างในกรณีนี้ ดังต่อไปนี้.

๑) ความทุกข์ของมนุษยชาติเกิดจากเหตุปัจจัยภายนอกมิใช่ภาวะทางจิตใจ ซึ่งเกิดจากสิ่งเร้าของวัตถุ

๒) ตัณห์มีใจเป็นสิ่งที่เลวร้ายที่จะต้องขจัด เพราะเป็นแรงผลักดันของชีวิตตามธรรมชาติในการสร้างความก้าวหน้าแก่สังคมและประเทศชาติ

๓) การละหรือการขจัดตัณหาเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ เพราะเป็นเพียงหลักการและทฤษฎีที่ล้ำสมัยแล้ว

๔) อริยสัจ ๔ แก่ปัญหาชีวิตหรือปัญหาสังคมในปัจจุบันไม่ได้ เป็นเพียงหลักการและทฤษฎีที่ล้ำสมัยแล้ว

และยังได้ให้คำตอบต่อคำปรับปวาททั้ง ๔ นี้ว่า “ ผู้ใฝ่ต่อการศึกษาไม่ควรจะด่วนเห็นด้วยหรือปฏิเสธด้วยอคติในทันที แต่ควรจะศึกษาวิเคราะห์ให้ตลอดทั้งในหลักการและข้อเท็จจริงในชีวิตประจำวันเพื่อเป็นการแนะแนวทาง ”^{๖๔}

หากเราวิเคราะห์ถึงทรรศนะทั้ง ๔ ข้างต้น ให้ถ่องแท้แล้วเราจะได้คำตอบที่ชัดเจน ซึ่งพอประมวลได้ดังนี้

๑) สิ่งแวดล้อมภายนอกเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดความทุกข์ได้ในรูปแบบต่างๆ เช่น อากาศเสีย ภูมิประเทศไม่เกื้อกูลต่อการดำรงชีวิตตลอดจนภัยธรรมชาติอื่นๆ ต่างก็มีส่วนทำให้เกิดความทุกข์ได้ ในประเด็นนี้พุทธปรัชญาเถรวาทก็ยอมรับอยู่แล้วดังที่กล่าวไว้ในเรื่องสัปปายะ แต่ขณะเดียวกันก็ไม่ควรละเลยต่อสาเหตุของความทุกข์ภายในที่เกิดจากภาวะจิตใจของตนเอง ในข้อนี้พุทธปรัชญาเถรวาทได้เน้นให้เห็นความสำคัญเป็นอย่างมาก เพราะสิ่งภายนอกทั้งหมดขึ้นอยู่กับท่าทีของมนุษย์ที่จะแปรรูปมาใช้ในรูปแบบต่างๆ ตามความสามารถ ข้อที่น่าสังเกตก็คือความไม่รู้ ความหลงผิดในการเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้น กล่าวโดยย่อคือเบญจขันธ์ที่บุคคลเข้าไปเกี่ยวข้องกับความรู้ปัญญาและยึดมั่นนั่นเอง คือความทุกข์ ประเด็นนี้ข้อเท็จจริงจากอารยธรรมวัตตุนิยม และจักรกถนิยมในปัจจุบันบอกเราได้โดยไม่ต้องสงสัยว่า เพียงความวิตกกังวลภายในจิตใจของบุคคล หรือกลุ่มชนก็เป็นสาเหตุให้เกิดโรคต่างๆ ได้นานัปการ ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงความเข้าใจผิดที่นำไปสู่การปฏิบัติผิดระหว่างบุคคลระดับต่างๆ เป็นเหตุให้เกิดหายนะภัยที่ร้ายแรง ลึกซึ้งยิ่งกว่าธรรมชาติภายนอกทำให้เกิดขึ้นได้

๒) ตัณหาเป็นแรงสร้างสรรค์นั้นก็เป็นความจริง พุทธปรัชญาเถรวาทไม่ได้ปฏิเสธ แต่ได้เน้นว่าความก้าวหน้าของสังคมมนุษย์อยู่ที่การไม่พอใจในการแสวงหาสิ่งที่ดี

^{๖๔} นพดล พิมพิลา, พุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาท, (โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๒๓), หน้า ๑๑๕.

และถูกต้องกว่า ขณะเดียวกันก็ชี้ให้เห็นถึงคุณค่าที่ดีที่เป็นเสมือนบันไดหรือสะพานข้ามไปสู่สิ่งที่ดีกว่าประเสริฐกว่า ประการสุดท้ายพุทธปรัชญาเถรวาทสอนให้กำจัดตัณหาเสียและให้ประกอบกิจการงานทุกอย่าง ด้วยแรงปัญญามิใช่ด้วยแรงตัณหา สำหรับตัณหาหรือความต้องการที่มากเกินไปด้วยความละโมภอย่างเห็นแก่ตัว ความโกรธ ความพยาบาทและความหลงผิดนั้นไม่ควรเรียกว่าเป็นแรงสร้างสรรค์ เพราะมันคือแรงผลักดันนำไปสู่ความตกต่ำทางวิญญาณและความทุกข์ ความพินาศ ความเศร้าโศกในภายหลัง ในลักษณะต่างๆ ดังที่เคยประจักษ์กันมาแล้ว

๓) การละตัณหาหรือขจัดความอยากฝ่ายไม่ดีต่างๆ นั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ ข้อนี้แสดงให้เห็นว่าคนที่กล่าวเช่นนี้ไม่เข้าใจพุทธปรัชญาเถรวาทและไม่เข้าใจสิ่งที่เรียกว่า “ ตัณหา ” ซึ่งคำนี้แสดงถึงภาวะทางจิตขณะหนึ่งซึ่งเกิดดับอยู่แล้วตามธรรมชาติ เพราะตัณหาทุกชนิดเป็นสิ่งที่เกิดจากเหตุปัจจัยต่างๆ เมื่อปัจจัยดับตัณหาก็ตดับไปด้วย ถ้าอุปมาตัณหาเหมือนไฟเหตุปัจจัยอาทิสสวะ เวทนา ซึ่งบวกด้วยอุปาทานและอวิชชาที่เสมือนเชื้อของไฟ เมื่อเชื้อหมดไฟจะลุกไหม้ต่อไปไม่ได้ การขจัดตัณหาเป็นคำพูดเชิงอุปมาอุปไมยและเป็นเคล็ดหรือศิลปะการดำรงชีวิตที่ลึกซึ้งที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบ ในการละตัณหาที่ถ่วงถ่วงพัฒนาปัญญาและเมตตาพอสมควรแล้ว ตัณหาที่คิดจะเอาเปรียบเบียดเบียนคนอื่นในรูปแบบต่างๆ ก็จะไม่เกิดขึ้น เช่นกรณีของบิดามารดากับบุตรธิดาของตน เป็นต้น

อริยมรรคมีองค์แปด ถือได้ว่าเป็นอุดมคติที่สมบูรณ์แบบทั้งในชีวิตส่วนบุคคล ส่วนรวมและส่วนโลก เพราะเป็นหลักการที่ครอบคลุมถึงพฤติกรรมในทุกด้านของบุคคลที่จะเป็นกัลยาณบุรุษในความหมายที่แท้จริง จริงอยู่ข้อนี้อาจเป็นความฝันเพราะในชีวิตจริงหาได้ยาก แต่ไม่ได้หมายความว่าจะเป็นไปไม่ได้หรือไม่เป็นความจริง

นอกจากนี้ พุทธปรัชญาเถรวาทยังได้เสนอให้บุคคลทำการฝึกอบรมพัฒนาภูมิปัญญาของตนตามลำดับ (อนุปฺพหวิริยา) และให้ปฏิบัติตนไปสู่ความสมบูรณ์ให้สอดคล้องกับหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ ตามลำดับ ประการสำคัญคือการที่สังคมมนุษย์ยังพอมีความสุขความสงบในระดับต่าง ๆ อยู่ทุกวันนี้ก็เนื่องจากยังมีผู้ปฏิบัติตามหลักอริยมรรคในระดับต่าง ๆ อยู่นั่นเอง

๔) พุทธปรัชญาเถรวาทว่าด้วยอริยสัจ ๔ ถ้าสมมุติแก้ปัญหาไม่ได้จริงหรือไม่? ถ้าเป็นความจริงเช่นนั้น หลักพุทธปรัชญาทั้งหมดก็ล้มเหลว แต่ข้อเท็จจริงในระดับต่างๆ ไป เราไม่อาจปฏิเสธได้เลยว่าในการแก้ปัญหาข้อยากต่างๆ ทั้งในเรื่องที่เกี่ยวกับสิ่งที่ละเอียดอ่อนต่อวิญญาณหรือเรื่องอื่นใด เราจะต้องยึดหลักการขั้นต้นครบตามนัยอริยสัจ ๔ นี้ทั้งสิ้น ซึ่ง

การทำความเข้าใจปัญหา (ความทุกข์) ให้ทะลุปรุโปร่ง การขจัดสาเหตุและหลักปฏิบัตินำไปสู่การแก้ปัญหานั้นๆ ทำให้หลักอริยสัจ ๔ เป็นหลักการสากลทั้งภาคทฤษฎี และภาคปฏิบัติที่ท้าทายให้ทุกคนได้พิสูจน์ว่าทันสมัย และให้สัมฤทธิ์ผลอยู่เสมอในทุกสถานการณ์ การที่บุคคลทำตามยังไม่ได้หรือทำไม่ได้สมบูรณ์พอ ไม่ได้ทำให้หลักปรัชญาข้อนี้บกพร่องหรือผิดพลาดแต่อย่างใด

๔.๔.๓ ศึกษาปฏิบัติในเรื่องของไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์ หรือสามัญลักษณ์ คือลักษณะ ๓ ประการ กล่าวคือลักษณะที่เสมอกันของสังขารทั้งปวงหรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือหลักความจริง ๓ ประการที่เป็นสังขารปรากฏอยู่ในโลกนี้

- ๑) อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง คือไม่อาจดำรงอยู่เป็นนิรันดร์ เพราะเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ต้องดับแตกสลายไปในที่สุดดำรงอยู่ได้เพียงชั่วระยะเวลาหนึ่ง
- ๒) ทุกขตา ความเป็นทุกข์ทนอยู่ในสภาวะเดิมไม่ได้ ถูกบีบคั้นด้วยความเปลี่ยนแปลง มีความขัดแย้งในตัวเอง
- ๓) อนัตตตา ความเป็นของไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ วิญญาณ ไม่มีตัวไม่มีตัวตนที่แท้จริง

หลักพุทธปรัชญาเถรวาท ซึ่งว่าเมื่อกำหนดรู้มีความเบื่อหน่าย สามารถละรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณได้ จึงเป็นผู้ควรที่จะสิ้นทุกข์ เมื่อเกิดความรู้แจ้งในไตรลักษณ์แล้วก็จะเกิดความเบื่อหน่ายในสภาวะธรรมต่างๆ ที่ตนเองเคยยึดมั่นถือมั่นมาก่อน เมื่อเกิดความเบื่อหน่ายก็จะคลายความกำหนัด เมื่อคลายความกำหนัดก็จะปล่อยวาง ไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งต่างๆ จิตก็จะบรรลुสภาพที่บริสุทธิ์ผ่องใส เป็นอิสระในตัวเอง สามารถก้าวสู่ภูมิของพระอรหันตบุคคลได้ ดังพุทธดำรัสที่ปรากฏใน อนัตตเหตุสูตรว่า

“ ดูกรภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา แม้เหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดรูป ก็เป็นอนัตตา ดูกรภิกษุทั้งหลาย รูปเกิดจากสิ่งที่เป็นอนัตตา ที่ไหนจักเป็นอัตตาเล่า เวทนาเป็นอนัตตา... สัญญาเป็นอนัตตา... สังขารเป็นอนัตตา... วิญญาณเป็นอนัตตา แม้เหตุปัจจัยให้ วิญญาณเกิดก็เป็นอนัตตา ที่ไหนจักเป็นอัตตาเล่า อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมรู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ”⁶⁵

⁶⁵ สี่ ข. ๑๗ / ๔๗ / ๒๓.

หลักไตรลักษณ์ในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นคำสอนที่สำคัญมาก ทำให้พระพุทธศาสนามีจุดเด่นแตกต่างจากคำสอนของศาสนาอื่นๆ พุทธปรัชญาเถรวาทเน้นเรื่องอนัตตา ความไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน ตนมีก็เฉพาะสมมติหรือสิ่งที่บัญญัติเรียกกัน ร่างกายจิตใจของแต่ละคนก็สมมติกันไปต่างๆ ไม่มีตัวตนที่แท้จริง เป็นเพียงสิ่งที่ประกอบขึ้นตามเหตุตามปัจจัย พุทธปรัชญาเถรวาทจึงสอนไม่ให้ยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นนั่นเป็นนี่ เป็นตัวตนของเรา เพราะถ้าไปยึดมั่นถือมั่นในสิ่งต่างๆ เข้าแล้วก็มีแต่จะได้รับความเศร้าโศกเสียใจ เมื่อสิ่งนั้นๆ แตกสลายไปหรือดับไปตามสภาพของมันเพราะอำนาจของอนิจจลักษณะ ความเป็นของไม่เที่ยง ทุกขลักษณะ ความเป็นทุกข์ทนอยู่ไม่ได้ อนัตตลักษณะ ความไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนภิกษุทั้งหลาย ใน อนัตตลักษณะสูตรว่า

“.....ดูกรภิกษุทั้งหลาย รูป..... เวทนา..... สัญญา.....สังขาร.....วิญญาณ ไม่ใช่ตน ถ้าเป็นตน ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาหาร และจะพึงได้ในสิ่งเหล่านี้ว่า จงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าเป็นอย่างนั้นเลย สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ควร หรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นแล รูป..... เวทนา..... สัญญา..... สังขาร..... วิญญาณ ทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือดี ไกลหรือใกล้ ทั้งหมดนั้น ไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่นั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา”⁶⁶ และตรัสในจันทรสูตรว่า “ดูกรราหุล อริยสาวกผู้ได้สดับ เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในรูป ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในเวทนา ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในสัญญา ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในสังขาร ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้วดังนี้ อริยสาวกนั้นย่อมรู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี”⁶⁷

⁶⁶ วิ. มหา. ๔ / ๒๐ - ๒๒ / ๒๐ - ๒๓.

⁶⁷ ส. นิ. ๑๖ / ๖๕ / ๒๔๗.

การสอนหลักไตรลักษณ์ ตามพระสนะของพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นหลัก สำหรับถอนความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนอันเป็นเหตุให้เกิด อหังการ ความถือว่าเป็นเรา มมังการ ความถือเอาของเรา และสอนไม่ให้ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งปวงอันเป็นเหตุของความเห็นแก่ตัว เมื่อปฏิบัติได้ตามหลักการนี้ ชีวิตก็จะบรรลุถึงความสุข พ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้

๔.๕ พุทธวิธีการเข้าถึงอุดมคติชีวิตของบุคคลต่างสถานภาพ

หลักธรรมต่างๆ ในพุทธปรัชญาเถรวาท ที่องค์สมเด็จพระบรมศาสดาได้ทรงพระมหากรุณา ประกาศเป็นสังฆธรรมแนะนำสั่งสอน เพื่อประโยชน์สุขแก่เราในอภิศกถ์ถ้วนหน้า แม้ว่าจะมีอยู่เป็นจำนวนมากทั้งนี้ก็เพื่อจะให้เหมาะสมกับอุปนิสัย และจริตของคนซึ่งมีความแตกต่างกันนั่นเอง แต่เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วหลักของพุทธปรัชญาเถรวาทมีวิธีการเข้าถึงอุดมคติของบุคคลต่างสถานภาพ ซึ่งพอจะสรุปกล่าวได้เป็น ๒ ประเด็นดังต่อไปนี้ คือวิธีการเข้าถึงอุดมคติชีวิตของฆราวาส และวิธีการเข้าถึงอุดมคติชีวิตของบรรพชิต

๔.๕.๑ วิธีการเข้าถึงอุดมคติชีวิตของฆราวาสผู้ครองเรือน

วิธีการเข้าถึงอุดมคติชีวิตของฆราวาส พุทธปรัชญาเถรวาทชี้ว่าสามารถศึกษาและปฏิบัติตามหลักที่เรียกว่า “ บุญกิริยาวัตถุ ” คือที่ตั้งแห่งการบำเพ็ญบุญ เป็นที่ตั้งแห่งการบำเพ็ญเพื่อบรรลุอรรถะทั้ง ๓ ประการดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น เป็นหลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงเพื่อประโยชน์แก่ฆราวาส คือผู้ที่ยังครองเรือนอยู่ บุญกิริยาวัตถุมี ๓ ประการ^{๖๘} ซึ่งประกอบด้วยหลักธรรมดังต่อไปนี้.

(๑) ศึกษาปฏิบัติในหลักทาน

ทาน คือการให้ทานบริจาคเพื่ออนุเคราะห์สงเคราะห์ เพื่อกำจัดความตระหนี่ เพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่นและเพื่อสาธารณประโยชน์ของสังคมส่วนรวม เมื่อให้ทานแล้วก็ทรงสอนให้รักษาศีล

(๒) ศึกษาปฏิบัติในหลักศีล

ศีล คือการดำรงกายวาจาให้เรียบร้อยดีงาม เพื่อความมั่งคั่งของกายและวาจา เพื่อให้พ้นจากภัยต่างๆ อันจะเกิดจากการขาดศีล และเพื่อความมั่งคั่งเรียบเป็นระเบียบของสังคมส่วนรวม เมื่อรักษาศีลแล้วก็ทรงสอนให้รู้จักพัฒนาตนด้วยการภาวนา

^{๖๘} ที. ปาฎิ. ๑๑/๒๒๘/๑๓๐ ; อญ. อฎฐก. ๒๓/๑๒๖/๑๘๓.

(๓) ภาวนา

ภาวนา คือการอบรมจิตให้เกิดความสงบและมีปัญญาสามารถละกิเลสอาสวะได้ เป็นขั้นเป็นตอนตามลำดับกัน เป็นคำสอนที่เป็นประโยชน์อย่างสูงสุดเพื่อความสงบสุขด้าน จิตใจและเป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์สิ้นอาสวะกิเลส หมดสิ้นพันธนาการแห่งสังสารวัฏ นอก จากนี้พุทธปรัชญาเถรวาทยังมีหลักธรรมต่างๆ อีกมากที่เป็นระเบียบปฏิบัติสำหรับฆราวาส เพื่อเป็นหลักปฏิบัติเพื่อบรรลุเป้าหมายของชีวิต จะได้นำมากล่าวเพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติแต่ พอสั่งเบป

ฆราวาสผู้ที่ต้องการดำเนินชีวิตให้เจริญก้าวหน้าประสบความสำเร็จ ไม่ว่าจะ เป็นกิจการอะไรที่ถูกต้อง ไม่ผิดศีลธรรมจะต้องดำเนินปฏิบัติในหลักคือจักรธรรม ๔ นี้

๑) ปฏิรูปเทศกาลวสะ เลือกอยู่ในถิ่นที่เหมาะสมสำหรับการประกอบกิจการนั้นๆ คือเป็นถิ่นที่มีบุคคล และสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่องานอาชีพหรือกิจการที่ประกอบ

๒) สัมปยุตตสละ สะแสวงหาสมาคมกับคนดีมีศีลธรรม คือการรู้จักเลือกคบ คนหรือคบคนเป็น

๓) อัตตสัมมาปณิธิ ตั้งตนไว้ถูกต้องด้วยการดำรงตนอยู่ในศีลธรรม ตั้งเป้าหมาย ของชีวิตและการงานให้แน่ชัด และดำเนินตนไปถูกต้องตามทางที่ตั้งไว้

๔) ปุพเพกตปุญญตา มีต้นทุนดี คือความมีสติปัญญา ตลอดถึงสุขภาพแข็งแรง ในการที่จะประกอบกิจการต่างๆ⁶⁹

พุทธปรัชญาเถรวาทยังชี้ว่าบุคคลผู้จะปฏิบัติในกิจการต่างๆ ให้สำเร็จลุล่วงไป ได้จะต้องมีหลักธรรมที่ให้ถึงความสำเร็จอีก ๔ ประการคือ

๑) ฉันทะ มีใจรักคือพอใจทำในกิจการงานของตนด้วยปรารถนาให้สำเร็จลุล่วง ด้วยดี มิใช่สักว่าแต่ทำหรือทำเพราะถูกบังคับหรือเพราะอามิสสินจ้างอื่นๆ

๒) วิริยะ เพียรพยายาม คือความขยันหมั่นประกอบกิจการงานของตนด้วยความ อุตสาหกบั่น ไม่ท้อแท้สิ้นหวังเพราะอุปสรรค

๓) จิตตะ เอาใจจดจ่อ คือตั้งจิตรับรู้ในภารกิจของตน ไม่ปล่อยให้ฟุ้งซ่าน เลื่อนลอย มั่นพิจารณาถึงกิจการงานที่ทำเพื่อความสำเร็จ

๔) วิมังสา ใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรองให้รอบครอบในความขัดข้อง และ อุปสรรคที่เกิดขึ้นในกิจการงานของตน โดยรู้จักทดลอง วางแผน คิดค้น แก้ไขปรับปรุง⁷⁰

⁶⁹ อจ. จตุกก. ๒๑ / ๓๑ / ๓๒.

⁷⁰ ที. ปาฎิ. ๑๑ / ๒๓๑ / ๑๗๖.

พุทธปรัชญาเถรวาทยังแนะนำให้ปฏิบัติตามหลักธรรมคือฉราวาสธรรม เป็นหลักธรรมสำหรับกำกับชีวิตของฉราวาส มีองค์ประกอบ ๔ ประการดังนี้

๑) สัจจะ ความจริง คือความดำรงมั่นในสัจจะ ซื่อตรง ซื่อสัตย์ จริงใจ ทำจริง เป็นที่ไว้วางใจของผู้บังคับบัญชาในหน่วยงานหรือกิจการนั้นๆ

๒) ทมะ ฝึกตน คือสามารถควบคุมตนเองได้ รู้จักปรับตัวและแก้ไขตนเอง

๓) ขันติ อุตทน คือมีความมุ่งมั่นในกิจการงานหรือภารกิจที่กระทำ เข้มแข็ง อุตทนไม่ท้อถอย

๔) จาคะ เสียสละ คือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ช่วยเหลือเกื้อกูล นำเพ็ญประโยชน์ แก่เพื่อนร่วมงานหรือสังคมส่วนรวม ไม่ใจแคบหรือเห็นแก่ตัว⁷¹

พุทธปรัชญาเถรวาท ยังแนะว่าฉราวาสจะต้องปฏิบัติตามหลักสัปปริสธรรมซึ่งเป็นหลักปฏิบัติให้บรรลุความเป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์ ซึ่งถือว่าเป็นอุดมคติสูงสุดในระดับของโลกียภาพ คือการเป็นสมาชิกที่ดีมีคุณค่าอย่างแท้จริงของมวลมนุษยชาติ ด้วยการปฏิบัติตามหลักดังต่อไปนี้

๑) ัมมัตถุญตา รู้หลักและรู้จักเหตุ รู้หลักการและกฎเกณฑ์ของสิ่งทั้งหลายที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้องในการดำเนินชีวิต ในการปฏิบัติภารกิจหน้าที่ต่างๆ รู้และเข้าใจในสิ่งที่ตนต้องประพฤติปฏิบัติตามเหตุตามผล

๒) อัถตถุญตา รู้ความมุ่งหมายและรู้จักผล เข้าใจวัตถุประสงค์ของกิจการที่ตนกระทำ รู้ว่าหลักการนั้นๆ มีความมุ่งหมายและเพื่อประโยชน์อย่างไร เมื่อทำไปแล้วจะบังเกิดผลอย่างไร

๓) อัถตถุญตา รู้จักตน คือรู้ตามเป็นจริงว่าตนมีฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ความสามารถอย่างไร แล้วประพฤติปฏิบัติให้เหมาะสม

๔) มัตถุญตา รู้จักประมาณ คือความพอดี เช่นรู้จักประมาณในการบริโภค รู้จักประมาณในการใช้จ่ายทรัพย์ รู้ความเหมาะสมในการคบหาบุคคล ตลอดถึงกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับวิถีดำเนินชีวิตของตน

๕) กาลัญญตา รู้จักกาลเวลาที่เหมาะสมที่พึงใช้ในการประกอบกิจการ คือสามารถใช้เวลาเป็น ถูกต้อง เหมาะสม

⁷¹ พ. ศ. ๒๕ / ๓๑๑ / ๒๗๘.

๖) ปริษฐ์ณฤตยา รู้จักชุมชน คือรู้จักถิ่น รู้จักชุมชน รู้กาลที่ควรประพฤติในถิ่น หรือชุมชนนั้นว่าจะต้องปฏิบัติอย่างไร เมื่อเข้าไปในถิ่นหรือชุมชนนั้น

๗) ปุคคถัญญตยา รู้จักบุคคล คือรู้จักและเข้าใจในความแตกต่างของบุคคลว่า โดยอรรถาสัย ความรู้ความสามารถ หรือคุณธรรมของคนนั้นๆ เป็นต้น และรู้จักการปฏิบัติ คนในฐานะที่ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับคนนั้นๆ ⁷²

กล่าวโดยสรุปในหลักธรรมทั้ง ๗ ประการนี้ ฆราวาสจะต้องปฏิบัติโดยหลักคือ รู้เหตุ รู้ผล รู้ตน รู้ประมาณ รู้กาล รู้บริษัฏ รู้บุคคลให้ได้อย่างถ่องแท้ จึงจะได้ชื่อว่าเป็น ปุริสชนที่สมบูรณ์อย่างแท้จริง

นอกจากนี้หลักปฏิบัติสำหรับทำให้ตนเป็นที่พึ่งของตนเองได้ พร้อมทั้งจะรับผิดชอบตนเองได้ไม่ทำตัวให้เป็นปัญหาหรือเป็นภาระของสังคม พุทธปรัชญาชี้ว่าจะต้อง ปฏิบัติตามหลักนาถกรรมธรรม ๑๐ ประการดังต่อไปนี้.

๑) คีล ประพฤติดีมีวินัย คือดำเนินชีวิตอยู่ในกรอบโดยสุจริตทั้งทางกาย ทางวาจา มีระเบียบวินัยและประกอบสัมมาชีพ

๒) พาหุสัจจะ ได้ศึกษาศดับมากคือการศึกษาเล่าเรียนสดับตรับฟังมากใน สายวิชาที่ตนศึกษา เกิดความรู้ความชำนาญ มีความเข้าใจกว้างขวางลึกซึ้ง

๓) กัลยาณมิตรตตา รู้จักคบคนดี คือมีกัลยาณมิตร รู้จักเลือกคบคน เข้าหา ปรีกษาหรือรับคำแนะนำจากกัลยาณชน

๔) โสวัสสตา เป็นคนว่าง่าย คือไม่ถือมั่นกระด้าง รู้จักรับฟังเหตุผลและข้อ เถ็จจริง พร้อมทั้งจะแก้ไขปรับปรุงตน

๕) กิงกรณียเยสุ ทักขตา ขวนขวายในกิจของหมู่คณะ คือเอาใจใส่ช่วยเหลือ ชุระและกิจการของชนร่วมหมู่คณะ ญาติพี่น้อง รู้จักใช้ปัญญาไตร่ตรองหาวิธีดำเนินการที่ เหมาะ ให้สำเร็จในกิจนั้นๆ

๖) ธรรมกามตา เป็นผู้ใคร่ในธรรม คือรักธรรม ชอบศึกษาค้นคว้า สอบ ถามหาความรู้ความจริง รู้จักพูด รู้จักรับฟัง สร้างความรู้สึกลึกสนิทสนมสบายใจชวนให้ผู้อื่น อยากเข้ามาหาปรึกษาและร่วมสนทนา

๗) วิริยารัมภะ มีความขยันหมั่นเพียร พยายามหลีกเลี่ยงความชั่ว หมั่นประกอบ บุญกุศล บากบั่นมั่นคงในหน้าที่ที่ตนรับผิดชอบ

⁷² องุ สตุตฺตก. ๒๓ / ๖๕ / ๕๑.

๘) สันตญูฐิ มีสันโคขรู้ความพอดิ คือยินดีพอใจในลาภผลและความสำเร็จต่างๆ ที่ตนสร้างหรือแสวงหามาได้ ด้วยเรี่ยวแรงความเพียรพยายามของตนโดยชอบธรรม

๙) สติ มีสติมั่นคง คือรู้จักจดจำ ระลึกรู้ในสิ่งที่ทำ จะทำอะไรก็รอบครอบ ยับยั้งชั่งใจ ไม่ประมาทเป็นเหตุให้ทำกิจการงานผิดพลาดจนเกิดความเสียหาย

๑๐) ปัญญา มีปัญญา คือมีปัญญารู้เหตุ รู้ผล รู้ดี รู้ชั่ว รู้ประโยชน์และไม่ใช่ประโยชน์ มองสิ่งทั้งหลายด้วยปัญญาให้รู้เห็นตามสภาพความเป็นจริง ทำกิจการงานต่างๆ ด้วยวิจาร์ณญาณ⁷³

หลักธรรมสำหรับปฏิบัติเพื่อบรรลุอุดมคติในระดับของผู้ครองเรือน เพื่อให้สำเร็จประโยชน์ พุทธปรัชญาเถรวาทได้แสดงไว้โดยอนกปริยาย ทั้งนี้ก็เพื่อให้ถูกกับจริตนิสัยของคนจำนวนมากซึ่งมีพื้นฐานหรือบารมีธรรมแตกต่างกัน หลักปฏิบัติที่นำมากล่าวในที่นี้เป็นเพียงส่วนน้อยนิดในหลักคำสอนทั้งหมด ซึ่งยากที่จะนำมากล่าวทั้งหมดได้

พระเทพวิสุทธิกวี ได้เปรียบเทียบความแตกต่างเรื่องการสอนของพระพุทธเจ้าตามวิธีการเข้าถึงอุดมคติชีวิตของฆราวาสและบรรพชิตว่า

“ ไตรสิกขานี้พระพุทธเจ้าตรัสสอนบรรพชิตเป็นส่วนใหญ่ ไม่มุ่งสอนฆราวาส เพราะนักบวชหรือบรรพชิตนั้นได้สละทรัพย์และเหย้าเรือนออกบวชไม่มีทรัพย์สมบัติที่จะบริจาคนเหมือนฆราวาส โดยเฉพาะบรรพชิตในสมัยพุทธกาล เพราะก่อนออกบวชนั้น ท่านได้ให้ทานหรือสละทุกสิ่งทุกอย่างให้ผู้อื่นหมดแล้ว จึงออกบวชเป็นบรรพชิตไม่มีเหย้าเรือน ฉะนั้นพระพุทธองค์จึงไม่ทรงย่ำเรื่องทานสำหรับบรรพชิต แต่ให้เริ่มต้นด้วยศีลแล้วขึ้นสู่สมาธิและปัญญาตามลำดับ เพื่อความสิ้นทุกข์ในที่สุด แลที่จริงธรรมะ ๒ หมวดนี้ สรุปลงเป็นธรรมะหมวดเดียวกันคือทานรวมลงในศีล เช่นอภัยทาน กล่าวแล้วก็คือศีล ส่วนภาวนาก็คือสมาธิและปัญญานั้นเอง ”⁷⁴

⁷³ ที. ปาฎิ. ๑๑/๓๕๖/๒๔๓ - ๒๔๔.

⁷⁴ พระเทพวิสุทธิกวี, (พิจิตร ฐิตวณฺโณ) ภาวนาเล่มหนึ่ง, (สำนักพิมพ์ประกายพริ้ง: กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๗), หน้า ๒ - ๓.

๔.๕.๒ วิธีการเพื่อเข้าถึงอุดมคติชีวิตของบรรพชิต

วิธีการศึกษาและปฏิบัติเพื่อเข้าถึงอุดมคติชีวิตของบรรพชิต พุทธปรัชญาเถรวาทซึ่งว่าสามารถดำเนินตามหลักการที่เรียกว่า “ไตรสิกขา” ซึ่งเป็นขบวนการศึกษา ในหลักการศึกษทั้ง ๓ ประการนี้ จะเกิดขึ้นก็เพราะอาศัยหลักปฏิบัติที่เรียกว่าวิธีการแก้ปัญหของอริยชนเป็นพื้นฐาน วิธีแก้ปัญหแบบอริยชนนี้ในพุทธปรัชญาเถรวาทเรียกว่า อริยมรรค คือทางดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ที่ทำให้เป็นอริยชน หรือวิธีดำเนินชีวิตที่ประเสริฐ ซึ่งมีอยู่ ๓ ขั้นตอนดังต่อไปนี้.⁷⁵

(๑) ศึกษาปฏิบัติในหลักศีล

การฝึกอบรมในด้านความประพฤติ ระเบียบวินัย ความสุจริตทางกาย วาจา และอาชีวะ เรียกว่า “ อธิศีลสิกขา ”

การศึกษาในขั้นตอนที่ฝึกฝนสัมมาวาจา สัมมากรรมันตะและสัมมาอาชีวะให้เจริญงอกงามขึ้น จนมีความสมบูรณ์พร้อมทางด้านความประพฤติ วินัยและความสัมพันธ์ทางสังคมถึงมาตรฐานของอริยชน เป็นระดับพื้นฐานที่จะส่งเสริมการพัฒนาเสริมสร้างคุณภาพจิตให้ดีขึ้นต่อไป ขั้นตอนนี้เป็นระดับของอธิศีลสิกขา

ถ้าจะกล่าวโดยประมวลเอาหลักการพื้นฐาน ของการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องตามพระสนะพุทธปรัชญาแล้ว อาจกล่าวโดยสรุปได้ดังนี้

๑.๑) ชีวิตของภุคคฤหัสถ์หรือผู้ครองเรือน

ภุคคฤหัสถ์หรือผู้ครองเรือนควรเว้นอกุศลกรรมบท ๑๐ และดำเนินชีวิตไปตามทางแห่งอกุศลกรรมบท ๑๐ ซึ่งแบ่งเป็นทางกาย ๓ ทางวาจา ๔ และทางใจ ๓ คือ

๑. ทางกาย ๓ คือ เว้นจากกายทุจริต ๓ กล่าวคือความชั่วที่เกิดทางกาย ๓ อย่างคือ ๑) ฆ่าสัตว์ ๒) ลักทรัพย์ ๓) ประพฤติผิดในทางกาม แล้วมาดำเนินชีวิตตามทางแห่งกายสุจริต ๓ กล่าวคือบำเพ็ญความดีทางกาย ๓ อย่างคือ ๑) ไม่ฆ่าสัตว์ ๒) ไม่ลักทรัพย์ ๓) ไม่ประพฤติผิดในทางกาม

⁷⁵ ที. ปาฎิก. ๑๑ / ๒๒๘ / ๑๗๒.

๒. ทางวาจา ๔ คือ เว้นจากวจีทุจริต ๔ กล่าวคือความชั่วที่เกิดทางวาจา ๔ คือ ๑) พูดเท็จ ๒) พูดส่อเสียด ๓) พูดคำหยาบ ๔) พูดเพ้อเจ้อ แล้วมาดำเนินชีวิตตามทางแห่งวจีสุจริต ๔ คือ ๑) ไม่พูดเท็จ ๒) ไม่พูดส่อเสียด ๓) ไม่พูดคำหยาบ ๔) ไม่พูดเพ้อเจ้อ

๓. ทางใจ ๓ คือ เว้นจากมโนทุจริต ๓ กล่าวคือความชั่วที่เกิดทางใจ ๓ คือ ๑) โลภอยากได้ของเขา ๒) พยาบาทปองร้ายเขา ๓) เห็นผิดจากคลองธรรม แล้วมาดำเนินชีวิตตามทางแห่งมโนสุจริต ๓ คือ ๑) ไม่โลภอยากได้ของเขา ๒) ไม่พยาบาทปองร้ายเขา และ ๓) ไม่เห็นผิดจากคลองธรรม⁷⁶

๑.๒) ชีวิตของบรรพชิตหรือนักบวช

บรรพชิตนั้นควรดำเนินชีวิตตามปาริสุทธิศีล ๔ คือ

๑. ปาฏิโมกขสังวร คือสำรวมในพระปาฏิโมกข์ ด้วยการเว้นจากข้อห้ามที่พระพุทธเจ้าห้าม ทำตามข้อที่พระองค์ทรงอนุญาต

๒. อินทริยสังวร คือสำรวมอินทริย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ยินดียินร้ายในเวลาที่เห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะและรู้อารมณ์ทางใจ

๓. อาชีวาปาริสุทธิ คือเลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบ ไม่หลอกลวงเลี้ยงชีวิตเป็นต้น

๔. ปัจจยสันนิตตะ คือการพิจารณาเสียก่อนบริโภคนิสัย ๔ คือจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเภสัช ไม่บริโภคนิสัยด้วยอำนาจแห่งตัณหา เป็นต้น⁷⁷

ในทีฆนิกาย สิลขันธวรรค ได้แสดงถึงการสังวรหรือการสำรวมระวังไม่ให้อกุศลเกิดขึ้นไว้เป็น ๕ ประการ คือ ๑) สิลสังวร สำรวมในศีล ๒) สติสังวร สำรวมด้วยสติ ๓) ญาณสังวร สำรวมด้วยญาณ ๔) ขันติสังวร สำรวมด้วยขันติ ๕) วิริยสังวร สำรวมด้วยความเพียร⁷⁸

สำรวมทั้ง ๕ ประการนี้ เป็นเสมือนเครื่องมือในการป้องกันอกุศลธรรมทั้งหลาย โดยเฉพาะสิลสังวร คือความสำรวมในศีล มูลเหตุเกิดที่สำคัญของศีลคือhiriความละอายต่อบาปและโอตตปปะ ความสะอึกกลัวต่อบาปเมื่อว่าโดยลักษณะของศีลแล้วลักษณะ

⁷⁶ ที. ปาฎิก. ๑๑ / ๓๕๕ - ๓๖๐ / ๒๔๕ - ๒๔๖.

⁷⁷ วิสุทธิมรรคแปล, ฉบับมหายานกุฎราชวิทยาลัย, ภาค ๑, ตอน ๑, หน้า ๓๔.

⁷⁸ ที. สี. ๕ / ๑๖๓ / ๑๐๐ - ๑๐๑.

ของศีลมีเพียงอย่างเดียวคือเจตนาที่จะงดเว้นจากความชั่ว เมื่อว่าโดยประเภทศีลอาจแบ่งเป็น
 นัยต่างๆ ได้มากมาย เช่น ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ เป็นต้น

การประกอบหรือการบำเพ็ญรักษาศีลนั้น อาจมองได้ใน ๒ ลักษณะคือ โดย
 การอบรมหรือเจริญให้กุศลเกิดขึ้น เรียกว่าภาวนา และโดยการรักษาศีลที่มีอยู่เดิมให้ดำรง
 อยู่หรือเจริญยิ่งขึ้น เรียกว่าอนุรักษ์

(๒) ศึกษาปฏิบัติในหลักสมาธิ

การฝึกอบรมทางจิตใจ การปลูกฝังคุณธรรมสร้างเสริมคุณภาพและสุขภาพของ
 จิต เรียกว่า “ อธิจิตตศึกษา ”

การศึกษาในขั้นตอนที่ฝึกฝนสัมมาวายามะ, สัมมาสติและสัมมาสมาธิให้เจริญ
 งอกงามขึ้นจนสามารถมีความสมบูรณ์พร้อมทางคุณธรรม มีคุณภาพจิต สมรรถภาพจิตและ
 สุขภาพของจิตพัฒนาถึงมาตรฐานของอริยชน ระดับนี้เป็นขั้นตอนของอธิจิตตศึกษา

๒.๑) วิธีการเข้าถึงอุดมคติสูงสุดด้วยหลักสมถภาวนา

สมถภาวนา (*Concentration Meditation*) หมายถึงการอบรมจิตของตนให้สงบ
 ในขั้นสมาธิ การฝึกจิตขั้นสมาธิเป็นตัวกำจัดปรัญฐานกิเลส คือกิเลสอย่างกลางประเภท
 นิเวศน์ที่กัณฐรมุขจิตใจของคนเราให้เดือดร้อนกระวนกระวาย สมถภาวนา คือการทำจิตให้
 ตั้งมั่นเป็นสมาธิ จิตมีความมั่นคงไม่หวั่นไหวแม้จะมีอารมณ์ภายนอกมากระทบก็ตาม

กล่าวโดยทั่วไปสมาธิหรือสมถภาวนา คือการเอาจิตหรือสติความระลึกรู้ไป
 จดจ่อกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่นการนึกถึงพระพุทธรูป, บริกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งหรือกำหนด
 ลมหายใจเข้าออกก็ได้ สิ่งที่เราจดจ่อไปจดจ่อนี้เรียกว่าอารมณ์กรรมฐาน อารมณ์ของกรรม
 ฐานที่กล่าวไว้ในหลักปฏิบัติสมถภาวนามีอยู่ ๔๐ ชนิด^{๗๙} ประกอบด้วย (๑) กสิณ ๑๐ คือการ
 พัง ประกอบด้วยเพ่งดิน, เพ่งน้ำ, เพ่งไฟ, เพ่งลม, เพ่งสีเขียว, เพ่งสีเหลือง, เพ่งสีแดง, เพ่ง
 สีขาว, เพ่งแสงสว่าง, เพ่งอากาศ (๒) อสุภะ ๑๐ คือการตั้งอารมณ์ที่เห็นว่าไม่สวยไม่งาม
 นำเกลียดไสโครก นำสะอิดสะเอียน คือซากศพที่พองขึ้น, ซากศพที่มีสีต่างๆปรากฏ, ซาก
 ศพที่มีน้ำเหลืองน้ำหนองไหล, ซากศพที่ขาดเป็นท่อนๆ, ซากศพที่ถูกสัตว์กัดกิน, ซากศพที่

^{๗๙} วิสุทธิธรรมรค (บาลี - ไทย) ภาคที่ ๑ ฉบับภูมิพโลภิกขุ, (โรงพิมพ์ภูมิพโลภิกขุ :
 กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๗), หน้า ๓๕๐ - ๓๕๑.

มือวัยวะกระจัดกระจาย, ซากศพที่ถูกสับถูกฟันเป็นแผลเหวอะหวะ, ซากศพที่มีโลหิตไหลเอิบอาบ, ซากศพที่หมู่หนอนซอนไสอยู่ทั่วร่างกาย, ซากศพที่เหลือแต่กระดูก (๓) อนุสสติ ๑๐ ความตามระลึกถึง คือการระลึกถึงพระพุทธเจ้าเนื่องๆ, การระลึกถึงพระธรรมเนื่องๆ, การระลึกถึงพระสงฆ์เนื่องๆ, การระลึกถึงศีลที่ตนรักษาเนื่อง, การระลึกถึงทานที่ตนบริจาคเนื่องๆ, การระลึกถึงคุณของเทวดาเนื่องๆ, การระลึกถึงคุณของพระนิพพานเนื่องๆ, การระลึกถึงความตายเนื่องๆ, การระลึกถึงร่างกายมีอาการ ๓๒ เนื่องๆ และการระลึกถึงลมหายใจเข้าออกเนื่องๆ (๔) อัปมัญญา ๔ การแผ่เมตตาไปยังสรรพสัตว์โดยไม่มีประมาณ คือเมตตาการแผ่ความรักความปรารถนาสุขแก่ผู้อื่น, กรุณา การแผ่ความสงสารไปในสัตว์ทุกจำพวก ผู้ที่กำลังตกทุกข์เพื่อความพ้นทุกข์, มุทิตา การแผ่ความชื่นชมโสมนัสยินดีไปในสัตว์ผู้กำลังได้รับความสุขทุกจำพวก, อุเบกขา การแผ่ความวางเฉยไปในสัตว์ทุกจำพวก (๕) อาหารเรปฏิกูลสัญญา ๑ คือการพิจารณาอาหารที่บริโภคว่าเป็นของน่าเกลียดปฏิภูล (๖) จตุธาตุวัตถาน ๑ ได้แก่การพิจารณาธาตุทั้ง ๔ คือดิน น้ำ ไฟ ลม ที่ปรากฏในร่างกายของตน (๖) อรูป ๔ อากาสนัญจายตนะ, วิญญาณัญจายตนะ, อากิญจัญญายตนะ, เนวสัญญานาสัญญายตนะ ด้วยการเอาจิตไปจดจ่อในอารมณ์กรรมฐาน หมายถึง สติ ความระลึกได้กับสัมปชัญญะ ความรู้ชัด เช่นเอาจิตไปจดจ่อกับลมหายใจเข้าออก ก็คือให้รู้ตัวตลอดเวลาที่ลมหายใจเข้าออกหายใจหรือละเอียด การที่จิตจะรวมตัวอยู่ที่ใดที่หนึ่งนั้น กล่าวในเชิงวิทยาศาสตร์ก็คือการพักจิตและเป็นการควบคุมจิตไม่ให้วุ่นวาย จิตที่รวมเป็นหนึ่งนั้นจะทำให้เกิดเป็นความสงบแห่งจิตและมีพลังของจิตด้วย อย่างน้อยที่สุดจะมีพลังในการพิจารณาในเรื่องนั้นๆ อย่างแหลมคม จิตที่เป็นสมาธิแน่นแบ่งเป็นขั้นตามลำดับเรียกว่า ฉาน ซึ่งแบ่งออกเป็นหลายลักษณะแล้วแต่ความเพ่งพินิจของจิต และถ้ามีสมาธิหรือฉานแก่กล้าก็จะเกิดวิชา ๓ คือ

- ๑) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ วิชาคือความระลึกชาติได้
- ๒) จุตูปปาตญาณ วิชาคือความรู้การเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งปวงและ
- ๓) อาสวักขยญาณ วิชาคือปัญญาที่ทำให้หลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง⁸⁰

นอกจากนั้นผลที่เกิดจากสมถภาวนายังสามารถได้วิชา ๘ ประการคือ (๑) รู้แจ้งเห็นจริงตามสภาวธรรมพิจารณาเห็นสังขารทั้งปวงตามพระไตรลักษณ์ (๒) มีฤทธิ์ทางใจคือเนรมิตรกายอื่นนอกจากกายนี้ (๓) สามารถแสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้ (๔) มีหูทิพย์ (๕) มีตา

⁸⁰ วิ. มหาวิ. ๑/๓/๕ - ๖.

ทิพย์ (๖) ทายใจคนอื่นได้ (๗) ระลึกชาติหนหลังได้เป็นอันมาก (๘) ทำให้สิ้นอาสวะคือละกิเลสทั้งหมดได้⁸¹

สมาธิหรือสมถภาวนานี้เป็นการฝึกในด้านคุณภาพและสมรรถภาพของจิต ได้แก่ การนำเอาองค์มรรคข้อสัมมาวาชามะ ความพยายามชอบ สัมมาสติ การระลึกชอบ สัมมาสมาธิ การตั้งใจมั่นชอบเข้ามาเป็นกลุ่มเดียวกัน โดยความหมายได้แก่การฝึกจิตให้เข้มแข็ง มั่นคง แน่วแน่ ควบคุมตนได้ดี มีสมาธิ มีกำลังใจสูง ให้เป็นจิตที่สงบ ผ่องใส เป็นสุขและปราศจากสิ่งรบกวนหรือทำให้เศร้าหมอง อยู่ในฐานะที่สมควรจะใช้งานได้เป็นอย่างดี รู้จักใช้ความสามารถในกระบวนการของสมาธิ

๒.๒) ระดับของสมาธิ

สมาธิแบ่งได้เป็น ๓ ระดับ ดังนี้

๑. ขณิกสมาธิ คือสมาธิชั่วขณะ เป็นระดับต้นซึ่งใช้เป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิตประจำวันและใช้เป็นจุดเริ่มต้นของการเจริญวิปัสสนา

๒. อุปจารสมาธิ คือสมาธิเฉียดๆ เป็นสมาธิขั้นระดับนิर्वรณ ๕ ได้ก่อนที่จะเข้าสู่ภาวะแห่งฌาน อุปจารสมาธิจึงเป็นสมาธิในบุรพภาคแห่งอัปปนาสมาธิ

๓. อัปปนาสมาธิ คือสมาธิอย่างแน่วแน่ เป็นสมาธิระดับสูงสุด ซึ่งจัดเป็นสมาธิในฌาน⁸²

๒.๓) ลักษณะของสมาธิ

ลักษณะของสมาธิ ในขุททกนิกาย ปาฎิกนิบาต ได้แสดงลักษณะของสมาธิไว้ ๔ ประการ คือ

๑. ความปรากฏแห่งอารมณ์
๒. ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต
๓. ความตั้งมั่นแห่งจิต และ
๔. ความผ่องแผ้วแห่งจิต⁸³

⁸¹ ที. ที. ๕ / ๑๓๑ - ๑๓๘ / ๗๒ - ๗๖.

⁸² วิสุทธิมรรคแปล, ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย, ภาค ๑, ตอน ๑, ๑ / ๑๘๔.

⁸³ ขุ. ปฎิ. ๓๑ / ๓๕๖ / ๑๔๗.

๒.๔) ลักษณะของจิตที่เป็นสมาธิ

เมื่อนิเวรณถูกกำจัดไปด้วยของค์ธรรมนั้นๆ แล้วจิตก็เป็นสมาธิ จิตที่เป็นสมาธิจะเป็นจิตที่มั่นคง แน่วแน่ สงบ ไม่ซัดส่ายฟุ้งซ่าน ไสกระจ่าง มีพลังและควรแก่การงานเป็นต้น ในพระสูตรได้แสดงลักษณะของจิตที่เป็นสมาธิไว้ ๘ ประการ^{๘๔} ดังนี้ ๑. ตั้งมั่น (สมาหิตะ) ๒. บริสุทธิ์ (ปารีสุทธะ) ๓. ผ่องใส (ปริโยทาทะ) ๔. ปลอคโปร่งไร้กังวล (อนังคะ) ๕. ปราศจากสิ่งมัวหมอง (วิคตูปกิเลสะ) ๖. นุ่มนวล (มุกฤตตะ) ๗. ควรแก่การงาน (กัมมนียะ) และ ๘. ไม่หวั่นไหว (อาเนญชัปปิตตะ)

๒.๕) สิ่งที่เป็นอุปสรรคต่อสมาธิ

พุทธปรัชญาถือว่า นิเวรณ ๕ เป็นปฏิปักษ์ธรรมที่ขัดขวาง ปิดกั้นไม่ให้จิตมีสมาธิ จิตที่ถูกปิดกั้นกดทับไว้ด้วยนิเวรณ ๕ ทำให้มีปัญหาอ่อนกำลังลง นิเวรณ ๕ ทำให้มีติดบอด ทำให้ไร้จักขุ ทำให้ไม่มีญาณ ทำให้ปัญญาดับ ทำให้เกิดความคับแค้นไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน

นิเวรณทั้ง ๕ ประการนี้ คือ (๑) กามฉันท์ ความรักใคร่ในทางกาม (๒) พยาบาท ความปองร้ายความอาฆาต (๓) ตีนมิทธะ ความท้อแท้และความง่วงซึม (๔) อุทธัจจกุกกุจจะ ความฟุ้งซ่านและความรำคาญ (๕) วิจิกิจฉา ความสงสัยลังเลใจไม่อาจตัดสินใจได้ในแนวปฏิบัติ ทั้ง ๕ ประการนี้เป็นตัวการสำคัญที่ทำลายความสงบสุขของคนเรา เพราะทำให้จิตของคนเรามัวหมองผิดจากภาวะปกติไป เพราะเหตุนี้เอง ในพระสูตรท่านจึงเปรียบกิเลสทั้ง ๕ ชนิดไว้อย่างน่าพิงการณาดังนี้

๑. เปรียบเหมือนหนนี้
๒. เปรียบเหมือนโรค
๓. เปรียบเหมือนการติดคุก
๔. เปรียบเหมือนการเป็นทาส
๕. เปรียบเหมือนการเดินทางไกล^{๘๕}

^{๘๔} ที. สී. ๘ / ๑๓๑ / ๗๒ ; ม. มุ. ๑๒ / ๔๕ / ๓๐

^{๘๕} ที. สී. ๘ / ๒๗๕ / ๒๖๕.

เมื่อบุคคลบำเพ็ญเพียรเพ่งอารมณ์กรรมฐานอยู่นั้น จะมีกุศลธรรมกลุ่มหนึ่งจะ
ทำหน้าที่ข่มนิวรณ์ ๕ ซึ่งเป็นสิ่งขัดขวางไม่ให้สมาธิในฌานเกิดขึ้น เมื่อนิวรณ์ ๕ ใดๆ
อย่างหนึ่งมีอยู่แล้ว สมาธิจิตจะเกิดขึ้นไม่ได้ ขณะที่สมาธิจิตปรากฏนี้ กุศลธรรมคือวิตก
วิจารณ์ ปีติ สุข และเอกัคคตา ทำหน้าที่ข่มนิวรณ์ ๕ โดยวิตกข่มถีนมิทชนิวรณ์ วิจารณ์ข่ม
วิจิกิจฉานิวรณ์ สุขข่มอุทธัจจกุกกัจฉานิวรณ์ และ เอกัคคตาข่มกามฉันทนิวรณ์

๒.๖) ความสำคัญของสมาธิ

พุทธปรัชญาเถรวาท ถือว่าสมาธิมีความสำคัญและมีประโยชน์มากทั้งโดยตรง
และโดยอ้อม เป็นธรรมมีอุปการะมากในการงานทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็งานอย่างหยาบหรือ
อย่างละเอียด ทั้งในการประกอบกิจทางโลกและทั้งในทางปฏิบัติธรรมในทางธรรมโดย
เฉพาะแล้ว สมาธิมีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งในการปฏิบัติธรรม เพื่อบรรลุจุดมุ่งหมาย
สูงสุดคือความหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะทั้งหมด

สมาธิเป็นสิกขาหนึ่งในสิกขา ๓ ในสิกขา ๓ นี้แม้จะแบ่งเป็น ๓ อย่างก็ตาม ใน
แต่ละสิกขาต่างก็ดำรงอยู่ในฐานะที่สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน คือศีลเป็นพื้นฐานของสมาธิ และ
สมาธิก็เป็นพื้นฐานของปัญญา ในมหาปริณีพพานสูตร ได้แสดงไว้ว่า “สมาธิที่บ่มอบรม
โดยศีล ย่อมมีผลมากมีอานิสงส์มาก ปัญญาที่บ่มอบรมโดยสมาธิย่อมมีผลมากมีอานิสงส์
มาก จิตที่บ่มอบรมโดยปัญญาแล้ว ย่อมหลุดพ้นโดยชอบจากอาสวะทั้งหลาย คือ
กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ”^{๘๖}

พุทธปรัชญาเถรวาทได้สรุปประโยชน์ของสมาธิลงในประเด็นที่สำคัญ ๔ ประ
การดังต่อไปนี้

๑. สมาธิที่เจริญแล้วทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อการอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน
๒. สมาธิที่เจริญแล้วทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อให้ได้ญาณทัสสนะ
๓. สมาธิที่เจริญแล้วทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อสติสัมปชัญญะ
๔. สมาธิที่เจริญแล้วทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะ

ทั้งหลาย^{๘๗}

^{๘๖} ที. ม. ๑๐/๗๗/๕๑.

^{๘๗} อจ. จตุกก. ๒๑/๔๑/๑๗๗.

๒.๗) วิธีการเจริญสมาธิ

การเจริญสมาธิตามหลักวิชามีแสดงไว้อย่างเป็นระบบ มีปรากฏทั้งในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ชั้นนอรรถกถา เป็นการเจริญสมาธิที่ดำเนินไปตามลำดับขั้นตอนต่างๆ ของสมาธิและการพัฒนาจิตขั้นสู่อสมาธิในระดับต่างๆ การเจริญสมาธิที่เป็นแบบแผนในพุทธปรัชญานั้น แสดงให้เห็นว่าขั้นตอนต่างๆ ของการปฏิบัติ ประสบการณ์ต่างๆ ระหว่างการปฏิบัติและผลที่เกิดจากการปฏิบัติ รวมทั้งตัวสมาธิเองเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้และเป็นไปตามเหตุปัจจัยอันเกิดจากการประพฤติปฏิบัติหรือการกระทำของคนเราอย่างจริงๆ ไม่ใช่เป็นเรื่องของความเพ้อฝันหรือคอยความหวังให้ใครทำให้ รวมทั้งรอให้มันเกิดหรือเป็นไปของมันเองตามธรรมชาติ ขั้นตอนของการเจริญสมาธิ อาจกล่าวสรุปเป็นขั้นตอนใหญ่ๆ ดังนี้

๑. ตัดปเลิโพษ ๑๐ คือตัดความเป็นห่วงหรือกังวล ๑๐ อย่าง คือที่อยู่ ตระกูล ลาภ หมู่คณะ การงาน การเดินทาง ญาติ ความเจ็บป่วย การศึกษา และอำนาจ

๒. ชำระสติให้บริสุทธิ์ ถ้าเป็นผู้ที่ยังไม่เคยสมาทานรักษาศีลก็สมาทานรักษาศีลถ้าสมาทานรักษาศีลอยู่แล้วก็หมั่นชำระสติของตนให้บริสุทธิ์ยิ่งขึ้น และผู้ปฏิบัติควรรักษาศีลตามฐานะของตน คือ กฤหัสถ์ตั้งตนอยู่ในศีล ๕ ชีตั้งตนอยู่ในศีล ๘ สามเณรตั้งตนอยู่ในศีล ๑๐ พระภิกษุตั้งตนอยู่ในศีล ๒๒๗

๓. เข้าหาครูอาจารย์หรือกัลยาณมิตร ที่มีความรู้ความสามารถที่จะให้กรรมฐานได้

๔. รับเอากรรมฐานอย่างใดอย่างหนึ่งในกรรมฐาน ๔๐ อย่าง ซึ่งเหมาะแก่การเจริญสมาธิตามอุปนิสัยของตน

๕. หาสถานที่เหมาะสมแก่การเจริญสมาธิ

๖. ลงมือปฏิบัติตามวิธีการเจริญสมาธิ^{๘๘}

รายละเอียดของวิธีการปฏิบัติและการปฏิบัติตามหัวข้อเหล่านั้นมีมาก ผู้ฝึกสมาธิอาจใช้เวลาฝึกอย่างจริงจังเป็นเวลาหลายเดือนหรือหลายปี ส่วนคฤหัสถ์ที่ต้องการฝึกสมาธิในระยะสั้นๆ อาจเลือกเอาสาระของกรรมฐานอย่างใดอย่างหนึ่งมาใช้ปฏิบัติตามความเหมาะสมคือให้ถูกต้องกับจริตนิสัยของตนได้

^{๘๘} พระมหาเกษม สลัญญโธ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องทุกขในพระพุทธศาสนา” (วิทยานิพนธ์ ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สภาการศึกษามหาบัณฑิตราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๑๓๘.

(๓) ศึกษาปฏิบัติในหลักปัญญา

การฝึกอบรมทางปัญญาให้เกิดความรู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้ความเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่ทำให้แก้ไขปัญหาไปตามแนวทางเหตุผลรู้เท่าทันโลกและชีวิตจนสามารถทำจิตให้บริสุทธิ์ หลุดพ้นจากความยึดติดถือมั่นในสิ่งต่างๆ คับเพลิงกิเลสเพลิงทุกข์ได้ในที่สุด เรียกว่า “ อธิปัญญา ”

การศึกษาในขั้นตอนที่ฝึกฝนสัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะให้เจริญออกมาขึ้นจนสามารถมีความสมบูรณ์พร้อมทางปัญญา ถึงมาตรฐานของอริยชนสามารถเป็นอยู่ด้วยปัญญา มีจิตใจโปร่งใสเบิกบานปราศจากความทุกข์ หลุดพ้นจากความยึดติดถือมั่นต่างๆ เป็นอิสระด้วยปัญญาอย่างแท้จริง ระดับนี้เป็นขั้นตอนของอธิปัญญาศึกษา

๓.๑) ศึกษาปฏิบัติในหลักวิปัสสนาภาวนา

วิปัสสนาภาวนา (*Insight Meditation*) คือการฝึกอบรมปัญญาให้แก่กล้าสามารถพิจารณาเห็นสังขารธรรมทั้งหลายตามสภาพที่มันเป็นจริง คือเห็นเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงไม่คงทนถาวรและไม่มีแก่นสาร มีการเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับสลายไปในที่สุด การพัฒนาตนด้วยการเจริญวิปัสสนาเป็น การฝึกให้เกิดปัญญาเพื่อดับวิปลาสธรรม คือธรรมที่เห็นผิดไปจากความเป็นจริง ได้แก่ความเห็นผิด รู้ผิดและจำผิด เพราะปัญญาเมื่อเกิดขึ้นแล้ว ย่อมดับอวิชชาได้ เกิดความเห็นถูก รู้ถูก จำถูกขึ้นมาแทนที่ อันเป็นการหลุดพ้นด้วยปัญญาเป็นลำดับกัน คือรู้ว่าสิ่งทั้งหลายเป็นเพียงรูปธรรมกับนามธรรมเท่านั้น รู้ปัจจัยต่างๆ ของนามและรูป รู้แจ้งชัดว่านามและรูปไม่เที่ยงเป็นทุกข์และไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตนบังคับบัญชาไม่ได้ รู้ความเกิดดับของนามและรูป รู้ความเกิดดับของนามและรูปเป็นของน่ากลัว รู้ว่าทุกอย่างต้องดับสลายไปหมด เห็นเป็นโทษเป็นทุกข์เกิดความเบื่อหน่าย ปรรตนาจะหลุดพ้นจนพิจารณาถึงความเป็นจริง จนวางเฉย และมุ่งเข้าสู่ความหลุดพ้นจนรู้แจ้งชัดในที่สุด บุคคลที่หลุดพ้นโดยใช้สมถภาวนาเป็นฐานไปสู่วิปัสสนาเรียกว่า “ สมถยานิก ” ส่วนบุคคลที่หลุดพ้นด้วยวิปัสสนาภาวนาเรียกว่า “ วิปัสสนายานิก ” ถึงแม้จะเรียกชื่ออย่างไรก็ตาม แต่เมื่อคู่กับความสัมพันธแล้วทั้งสมถยานิกและวิปัสสนายานิกต่างก็สัมพันธ์กันอยู่เสมอ คือท่านสมถยานิกผู้จะถึงความหลุดพ้นก็ต้องรู้เหตุรู้ผลและใช้ปัญญาด้วย และวิปัสสนายานิกก็ต้องใช้สมาธิเพื่อให้จิตสงบรวมตัว เพื่อใช้ในการพิจารณาสภาวธรรมทั้งหลายด้วยปัญญาเช่นกัน

วิปัสสนากาวนา คือการฝึกอบรมปัญญาให้แก่กล้า สามารถพิจารณาเห็นสังขารทั้งหลายตามที่มันเป็นจริง คือเห็นเป็นสิ่งไม่เที่ยง ไม่คงทนถาวรและไม่มีแก่นสารมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับสลายไปในที่สุด การเจริญวิปัสสนากาวนา เป็นการฝึกให้เกิดปัญญา เพื่อดับวิปลาสธรรม คือธรรมที่เห็นผิดไปจากความเป็นจริง ได้แก่ความเห็นผิด รู้ผิด และจำผิด เพราะปัญญาเมื่อเกิดขึ้นแล้ว ย่อมดับอวิชชาได้ เกิดความเห็นถูก รู้ถูก จำถูกขึ้นมาแทนที่

ผู้ปฏิบัติวิปัสสนากาวนา ควรทำความเข้าใจในธรรมะที่เกี่ยวข้องกับการเจริญวิปัสสนา เพื่อที่จะได้ไม่หลงทาง เพื่อความเข้าใจชัดในการปฏิบัติของตน และเพื่อให้การเจริญวิปัสสนาได้ผลดียิ่งขึ้น เพราะปริยัติ ย่อมส่องทางปฏิบัติ แล้วการปฏิบัติที่ถูกต้อง ย่อมนำผลคือปฏิวรรมาให้ การปฏิบัติเพื่อบรรลุดุคคตชีวิต ด้วยการเจริญสมถกาวนาและวิปัสสนากาวนา ทั้งสองนี้เป็นหลักการและวิธีการปฏิบัติของบุคคลผู้มีความพร้อมสูงในการที่จะก้าวสู่การบรรลุดุคคตสูงสุด หรือได้รับประโยชน์ขั้นสูงสุดของชีวิตตามพรหฺรศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท

จิตตวนุโลภิกุหรือพระเทพวิสุทธิกวี นักวิปัสสนาจารย์ผู้มีชื่อท่านหนึ่ง ในวงการพระพุทธศาสนาในเมืองไทยในเวลานี้ ได้แยกหัวข้อธรรมสำหรับการเจริญวิปัสสนากาวนาไว้เป็นข้อ ๆ ซึ่งจะขอนำมากล่าวแต่พอสังเขป ดังนี้.

๓.๒) โพรธิปักกยิยธรรม ๓๗

โพรธิปักกยิยธรรม คือธรรมที่เป็นองค์ตรัสรู้ หมายความว่า การที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ธรรม หรือพระอรหันต์ทั้งหลายได้บรรลุธรรม ก็ได้ใช้โพรธิปักกยิยธรรม ๓๗ ประการนี้ เข้าประกอบ โพรธิปักกยิยธรรม ๓๗ ประการ คือ สติปัญญา ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และมรรคมืองค์ ๘

๓.๓) ธรรมที่เป็นเหตุเกิดขึ้นของวิปัสสนา

ธรรมะที่เป็นเหตุให้เกิดขึ้นของวิปัสสนา ได้แก่วิสุทธิ ๗ ประกอบด้วยธรรมะดังต่อไปนี้.

๑) สีสวิสุทธิ ความหมดจดแห่งศีล

๒) จิตตวิสุทธิ ความหมดจดแห่งจิต คืออุปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ

๓) ทิฏฐิวิสูทธิ ความหมจดจแห่งทิฏฐิ

๔) กังขาวิตรณวิสูทธิ ความหมจดจแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย

๕) มัคคามัคคญาณทัสสนวิสูทธิ ความหมจดจแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นวาทางหรือไม่ใช่ทาง

๖) ปฏิปทาญาณทัสสนวิสูทธิ ทัสสนวิสูทธิความหมจดจแห่งทางเป็นเครื่องเห็นทางปฏิบัติ ปฏิบัติเพื่อให้อริยมรรคเกิดขึ้นได้

๗) ญาณทัสสนวิสูทธิ ความหมจดจแห่งญาณทัสสนะคือความรู้เห็นในอริยสัง ๔

วิสูทธิทั้ง ๗ นี้ เมื่อย่นลงแล้วได้แก่ สิล สมาธิและปัญญา คือข้อ ๑ เป็นศีล ข้อ ๒ เป็นสมาธิ ข้อ ๓ ถึงข้อ ๗ เป็นปัญญา เมื่อศีลบริสุทธิแล้วทำให้จิตบริสุทธิ เมื่อจิตบริสุทธิแล้วทิฏฐิก็จะบริสุทธิ เป็นผลส่งต่อเนื่องกันอย่างนี้จนถึงญาณทัสสนะข้อสุดท้ายก็บริสุทธิ

๓.๔) วิปัสสนาญาณ ๘

ญาณที่นับเข้าในวิปัสสนา เรียกว่า “วิปัสสนาญาณ” มี ๘ อย่าง คือ.

๑) อุทฺธัพพยานุปีสสนาญาณ (อุทฺธัพพญาณ) ญาณที่เห็นความเกิดความดับของนามรูป

๒) กังคานุปีสสนาญาณ (กังคญาณ) ญาณที่เห็นความดับของนามรูป

๓) ภยคุปฺปิฏฐานญาณ ญาณที่เห็นนามรูปปรากฏเป็นของน่ากลัว

๔) อาทีนวานุปีสสนาญาณ (อาทีนวญาณ) ญาณที่เห็นนามรูปเป็นโทษ

๕) นิพพิทานุปีสสนาญาณ (นิพพิทาญาณ) ญาณที่เห็นด้วยความเบื่อหน่าย

ในการครองนามรูป

๖) มุญฺจิกุทฺถมยตาญาณ ญาณที่อยากพ้นไปจากการครองนามรูป

๗) ปฏิสังขานุปีสสนาญาณ (ปฏิสังขญาณ) ญาณที่พิจารณาหาทางเพื่อให้พ้นไปจากการครองนามรูป

๘) สังขารุเปกขาญาณ ญาณที่พิจารณานามรูปด้วยความวางเฉย

๘) สัจจานุโลมิกญา (อนุโลมญาณ) ญาณอันคล้อยต่อการหยั่งรู้อริยสัง คือญาณที่รู้อารมณข์ของนามรูปเป็นครั้งสุดท้าย ก่อนจะได้บรรลุมรรคผล

๓.๕) วิปัสสนูปกิเลส

ในขณะที่ผู้ปฏิบัติเข้าอยู่ใน อุทกัพพญาณอ่อนๆ กิเลสของวิปัสสนา ที่เรียกว่า วิปัสสนูปกิเลส อย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างจะเกิดขึ้น วิปัสสนูปกิเลส คือ อุปกิเลส ของวิปัสสนา ได้แก่ธรรมารมณ์ ซึ่งเกิดขึ้นทางใจ ที่เกิดขึ้นแก่ผู้ได้วิปัสสนาอ่อนๆ ทำให้ เกิดเข้าใจผิดว่า ตนได้บรรลุมรรคผลแล้ว จึงหยุดการเจริญวิปัสสนา เป็นเหตุขัดขวางความ ก้าวหน้าต่อไปในวิปัสสนาญาณ วิปัสสนูปกิเลส มี ๑๐ ประการ คือ.

๑) โสภาส แสงสว่าง อันเกิดแผ่ชานออกจากร่างกาย

๒) ญาณ ความรู้ เห็นนามรูปแจ่มชัด มีความรู้สึกเกิดขึ้นว่า ตนมีความรู้ ปรากฏเรื่องหมดจดอย่างไม่เคยมีมาก่อน

๓) ปีติ ความอิ่มใจเกิดซาบซ่านไปทั่วตัว ซึ่งบางครั้งเกิดขึ้นมากยากที่จะหาสิ่ง ใดมาเทียบได้ ปีตินั้นมี ๕ อย่าง คือ (๑) ขุททกปีติ ปีติเล็กน้อย เช่นขนลุกชูชันเป็นต้น (๒) ขณิกปีติ ปีติชั่วขณะมีลักษณะเหมือนฟ้าแลบแปลบปลาบที่ตา แต่เกิดขึ้นชั่วขณะ (๓) โอกันติกปีติ ปีติเป็นพักๆ มีลักษณะเป็นเหมือนคลื่นกระทบฝั่ง เช่น ตัวโยก ตัว โกลง เป็นต้น (๔) อุพเพกขปีติ ปีติโลดโผน มีลักษณะทำตัวให้เบา หรือตัวลอยจากพื้น (๕) ปรณปีติ ปีติซาบซ่าน มีลักษณะซาบซ่านเอิบอ้อมไปทั่วสรรพางค์กาย

๔) ปัสสัทธิ ความสงบเย็นคือมีความรู้สึกสงบกายสงบใจอย่างไม่เคยมีมาก่อน

๕) สุข ความสุขสบายใจ คือมีความรู้สึกเป็นสุขอย่างที่สุด ตั้งแต่เกิดมาไม่เคย มีความสุขเท่านี้

๖) อธิโมกข์ ความเชื่อมั่นที่มีกำลังกล้า เกิดความเลื่อมใสในพระรัตน ตรีัยและอาจารย์อย่างแรงกล้า

๗) ปัสคาคหะ ความเพียรที่พอดี คือมีความเพียรที่ไม่ยิ่งหย่อน ประคองจิตไว้ ด้วยดีในอารมณ์

๘) อุပ္ปฏฐาน สติตั้งมั่นแน่วแน่ คือสติมีกำลังรักษาไว้อย่างมั่นคงทำให้ปรากฏ ชัดเหมือนกับผู้ที่ได้ทิพจักขุทีเดียว

๙) อุเบกขา ความมีจิตวางเฉย ไม่ยินดียินร้ายในสังขารทั้งปวง

๑๐) *นิกันติ* ความติดหรือความพอใจในวิปัสสนา คือเกิดตัณหา มานะ และ ทิฏฐิ อันละเอียดขึ้น โดยมีความรู้สึกที่ กิเลสต่างๆ ที่เกิดขึ้นในวิปัสสนานั้น เกิดขึ้นแก่ตน (ทิฏฐิ) เป็นของน่าชม (มานะ) และตนรู้สึกชื่นชมยินดี (ตัณหา) ^{๘๙}

วิปัสสนูปกิเลสทั้ง ๑๐ ข้อนี้ ๕ ข้อแรกเป็นกุศล เพราะเป็นธรรมะฝ่ายดี แต่ที่ จัดเป็นกิเลสของวิปัสสนาก็เพราะทำให้ผู้ปฏิบัติติดในสิ่งเหล่านี้ หยุดอยู่เพียงแค่นี้ การ ปฏิบัติก็จะไม่ก้าวหน้าเพราะเข้าใจว่าตนได้บรรลุมรรคผลแล้ว แต่ถ้ารู้เท่าทันตามความเป็น จริงว่ามันเป็นลักษณะของจิตที่ผ่านเข้าญาณนี้ อันเป็นอุทกัพพญาณอ่อนๆ เท่านั้น และ เห็นว่ายังไม่ใช่มรรคผลแล้วดำเนินการปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคต่อไป ถ้าเข้าใจถูกอย่างนี้ก็ไม่ เป็นวิปัสสนูปกิเลส ส่วนข้อสุดท้ายคืออนิกันติ เป็นตัวกิเลส เป็นอกุศลโดยตรง

๓.๖) สังโยชน์ ๑๐

สังโยชน์แปลว่า เครื่องผูก หมายถึงกิเลสที่ผูกใจสัตว์หรืออกุศลธรรมที่ผูกสัตว์ ไว้กับทุกข์ในสังสารวัฏฏ์ มี ๑๒ อย่าง คือสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ และสังโยชน์เบื้องสูง ๕ ดังต่อไปนี้.

๑) *โอรัมภาคิยสังโยชน์* ได้แก่สังโยชน์เบื้องต่ำ หรือชั้นหยาบ ๕ อย่าง คือ.

๑. *สักกายทิฏฐิ* ความเห็นอันเป็นเหตุถือตัวถือตน
๒. *วิจิกิจฉา* ความลังเลสงสัย ในพระรัตนตรัยและการปฏิบัติเป็นต้น
๓. *สีลัพพตปรามาส* ความเชื่อยึดมั่นในศีลพรต ยึดมั่นเป็นเรื่องของขลัง
๔. *กามราคะ* ความกำหนัดด้วยอำนาจกิเลสกาม ติดใจในกามคุณ
๕. *ปฏิฆะ* ความหงุดหงิดด้วยอำนาจโทสะ ความกระทบกระทั่งในจิตใจ

๒) *อุทกัมภาคิยสังโยชน์* หรือชั้นละเอียด ๕ อย่าง คือ.

๑. *รูปราคะ* ความติดใจในอรุปรธรรม เช่นติดใจในอารมณ์รูปฌาน พอใจในรสแห่ง ความสุขความสงบของสมาธิขั้นรูปฌาน

๒. *อรุปราคะ* ความติดใจในอรุปรธรรม เช่นติดใจในอารมณ์อรุปรฌานติดใจ ปรรณานาในอรุปรภพ เป็นต้น

๓. *มานะ* คือความถือตัว สำคัญตัวดีกว่า เสมอหรือต่ำกว่าเขา เป็นต้น

^{๘๙} *ฐิตวณฺโณภิกขุ, (พิจิตร) วิปัสสนาภาวนา, (โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๘), หน้า ๒๗ - ๓๕.*

๔. อุทฺธัจจะ คือความคิดฟุ้งซ่านจิตใจไม่สงบ คิดพล่านไป

๕. อวิชชา คือความรู้ไม่จริง ไม่รู้เท่าทันสภาวะธรรมตามความเป็นจริง เช่นไม่รู้ในอริยสัจเป็นต้น^{๙๐}

สังโยชน์ ๑๐ ประการนี้ ผู้ปฏิบัติสามารถละได้ตามลำดับ เรียกท่านผู้ละสังโยชน์เหล่านี้ได้ว่า พระอริยบุคคล ๘ ว่าโดยย่อมี ๔ ระดับ คือ.

๑. พระโสดาบัน ผู้เข้าถึงกระแส คือเข้าสู่มรรค เป็นผู้ทำบริบูรณ์ได้ในศีล ทำได้พอประมาณในสมาธิ ทำได้พอประมาณในปัญญา ละสังโยชน์ ๓ คือสັกกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัตถัพพตปรมาสได้ตามลำดับ

๒. พระสกทาคามี ผู้กลับมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียว ก็จะสามารถกำจัดทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิง เป็นผู้ทำบริบูรณ์ได้ในศีล ทำได้พอประมาณในสมาธิ ทำได้พอประมาณในปัญญา นอกจากละสังโยชน์ ๓ ข้อต้นได้แล้วยังสามารถทำ รากะ โทสะ โมหะให้เบาบางลงได้

๓. พระอนาคามี ผู้ปรินิพพานในที่ผุดขึ้น ไม่เวียนกลับมาอีก เป็นผู้ทำบริบูรณ์ในศีล ทำบริบูรณ์ในสมาธิ แต่ทำพอประมาณในปัญญา ละสังโยชน์ได้เพิ่มขึ้นอีก ๒ ข้อ คือกามราคะ และปฏิฆะ สำหรับพระอนาคามี เป็นผู้ละสังโยชน์เบื้องต่ำได้ครบทั้งหมด

๔. พระอรหันต์ ผู้ไกลจากกิเลส ควรแก่ทักษิณา ทำได้บริบูรณ์ในไตรสิกขา คือศีล สมาธิ ปัญญา ละสังโยชน์เบื้องสูงได้ อีก ๕ ข้อ คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทฺธัจจะ และอวิชชา สังโยชน์ที่ละได้บริบูรณ์หมดทั้ง ๑๐ ข้อ^{๙๑}

การเจริญวิปัสสนาภาวนาตามนัยที่ได้นำเสนอมานี้ เป็นการปฏิบัติโดยใช้สมถภาวนานำหน้า คือการใช้สมาธิเป็นฐานของปัญญา โดยปฏิบัติให้บริบูรณ์ในอริยมรรค ๘ หรือไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ย่อมจะสามารถบรรลุอรหันตผล ดับตัณหาได้โดยสิ้นเชิง ญาณทั้ง ๓ คือ สัจญาณ กิจจญาณ กตญาณ มีอาการ ๑๒ ในอริยสัจ ๔ ที่เกิดขึ้นพร้อมกัน

การนำเสนอวิธีการเพื่อบรรลุอุดมคติ คือความสุขสำหรับดำรงชีวิตตามธรรมชาติของพุทธปรัชญาเถรวาท ซึ่งเป็นประโยชน์เกื้อกูลทั้งแก่ตนเองและสังคมส่วนรวม มีทั้งที่เป็นประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์ในเบื้องหน้าและประโยชน์อย่างยิ่ง โดยการปฏิบัติ

^{๙๐} ที. ปาฎิ ๑๑/๒๘๔ - ๒๘๕/๑๕๖ ; อภิ. วิ. ๓๕/๕๗๖ - ๕๗๗/๔๖๐.

^{๙๑} ที. สี. ๘/๒๕๐ - ๒๕๓/๑๕๒ - ๑๕๓.

หลักรรรมต่าง ๆ ที่ได้นำเสนอมาเป็นลำดับโดยสังเขปนั้น แต่เมื่อก้าวโดยสรุปแล้วก็
 ประมวลลงที่ศีล สมาธิ ปัญญานั้นเอง ผู้ที่ปฏิบัติให้สมบูรณ์บริบูรณ์ก็สามารถที่จะแก้
 ปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นได้ ดำรงชีวิตด้วยความสุขความสมบูรณ์ของชีวิตในปัจจุบัน ตลอดถึง
 การมีชีวิตอยู่ร่วมกับคนอื่นในสังคมได้อย่างเป็นสุข ส่วนประโยชน์ที่เป็นคุณค่าของชีวิต
 ด้านใน เป็นหลักประกันของชีวิตในภพหน้า และเมื่อปฏิบัติให้ถึงที่สุดเข้าถึงสาระแท้
 ของชีวิตที่เป็นอุดมคติชีวิตชั้นสูงสุด คือการรู้แจ้งสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามสภาพความ
 เป็นจริงไม่ตกเป็นทาสของโลกและชีวิต ไม่ถูกบีบคั้นด้วยอำนาจของความยึดติดถือมั่น
 สามารถดำรงจิตให้เป็นอิสระหลุดพ้นจากอวิชชา เปลื้องตนออกจากพันธนาการแห่ง
 สังสารวัฏได้ ไม่กลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีก ก็จะสามารถเข้าถึงสภาวะที่เรียกว่านิพพาน
 ได้ในที่สุด

บทที่ ๕

สรุปและข้อเสนอแนะ

๕.๑ บทสรุป

พุทธปรัชญาเถรวาท เป็นหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาประเภททอเทวนิยม (Atheism) คือไม่เชื่อและไม่สอนเรื่องพระเจ้าสร้างโลก ไม่สอนโดยมีเทพเจ้าเป็นจุดศูนย์กลาง แต่สอนเน้นหนักในเรื่องศีลธรรมและปัญญาชั้นสูง โดยสอนให้ใช้ปัญญาพิจารณาเหตุผล ไม่ถือบุคคลเป็นใหญ่ ไม่ถือโลกเป็นใหญ่ แต่ให้ถือธรรมเป็นใหญ่

ตลอดเวลา ๔๕ พรรษาแห่งการประกาศหลักธรรมของพระพุทธเจ้านั้น พระพุทธองค์ได้แสดงไว้โดยอเนกปริยาย ทั้งนี้ก็เพื่อให้เหมาะสมกับจริตนิสัยของแต่ละบุคคล จึงกล่าวได้ว่าหลักธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท มีตั้งแต่ระดับธรรมดาสามัญ ที่เป็นหลักคำสอนสำหรับการดำเนินชีวิตในสังคมน้อยอย่างผาสุก ไปจนถึงระดับสูงสุดคือสามารถดับเพลิงกิเลสอันได้แก่ ความโลภ ความโกรธ ความหลงได้อย่างหนึ่ง และดับเพลิงทุกข์คือความเวียนว่ายตายเกิด กล่าวคือความเกิดแก่เจ็บตาย ในวิภูสงสารได้ ในที่สุดก็จะสามารถบรรลุอุดมคติสูงสุดตามพระประสงค์ของพระพุทธปรัชญาเถรวาทได้ อย่างหนึ่ง

หลักธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท มีมากมายก็จริง แต่ก็พอจะกล่าวสรุปเป็นประเด็นสำคัญได้ดังต่อไปนี้.

๑. พุทธปรัชญาเถรวาท สอนให้รู้แจ้งเห็นจริงในอริยสัจ ๔ อันเป็นหลักสำคัญในพุทธปรัชญา หลักธรรมปฏิบัติทุกๆ ข้อ ในพุทธปรัชญาสงเคราะห์รวมลงได้ในอริยสัจ ๔ คือ ๑. ความทุกข์ ๒. เหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ ๓. ความดับทุกข์และ ๔. ทางดำเนินเพื่อดับทุกข์ รวมทั้งให้รู้จักข้อปฏิบัติที่จะให้ถึงความดับทุกข์ด้วย

๒. พุทธปรัชญาเถรวาท สอนเรื่องกฎแห่งกรรมคือทำดีได้รับผลดี ทำชั่วได้รับผลชั่ว กรรมบางชนิดให้ผลในปัจจุบันทันตาเห็น กรรมบางชนิดให้ผลช้าคือให้ผลในภพต่อๆ ไป กรรมทุกชนิดที่บุคคลทำลงไปทั้งทางกาย วาจาและใจ ถ้ากรรมนั้นยังไม่ให้ผลจะไม่มีวันพินาศเป็นอันขาด จะต้องให้ผลแน่เมื่อสบโอกาส นอกจากบุคคลนั้นจะได้ปฏิบัติตาม

แนวอริยมรรค สามารถทำลายตัณหาและอุปาทานได้หมดโดยเด็ดขาด กรรมต่างๆ ที่กระทำมาแล้วก็จะหยุดให้ผล กลายเป็นอโหสิกรรมเพราะตัดกระแสแห่งวิภูสงสารได้แล้ว

๓. พุทธปรัชญาเถรวาทสอนเรื่องหลักสังสารวัฏ การเวียนว่ายตายเกิด สัตว์โลกชนิดต่าง ๆ ล้วนแต่เคยเกิดเคยตายมาแล้วนับชาติไม่ถ้วน ไม่สามารถจะประมาณได้ กำหนดสิ้นสุดและเบื้องต้นไม่ได้ การที่บุคคลจะไม่เคยเกิดมาเป็นพ่อ เป็นแม่ เป็นพี่ เป็นน้อง เป็นญาติสนิทมิตรสหาย เป็นสามี เป็นภรรยา เป็นบุตร เป็นธิดา ไม่มี ทุกคนเคยเกิดเป็นพ่อ เป็นแม่ เป็นพี่ เป็นน้อง เป็นญาติสนิทมิตรสหาย เป็นสามี เป็นภรรยา เป็นบุตร เป็นธิดามาแล้วทั้งสิ้น

๔. พุทธปรัชญาเถรวาทสอนไม่ให้เชื่ออะไรมงายไร้เหตุผล ให้ใช้ปัญญากำกับอยู่เสมอ พุทธปรัชญาสอนว่าปัญญาเป็นเครื่องส่องทางแห่งชีวิตที่นับว่าเป็นแสงสว่างในโลก ปัญญานั้นสามารถจะพัฒนาให้เกิดขึ้นได้ การพัฒนาปัญญาคือ การสดับตรับฟัง การคิดพิจารณา และลงมือปฏิบัติอบรมเพื่อให้เกิดปัญญาขึ้น

๕. พุทธปรัชญาเถรวาทมีหลักว่า การอยู่ได้อำนาจของผู้อื่นเป็นทุกข์ พุทธปรัชญาจึงสอนว่าให้พัฒนาตนเองให้เป็นอิสระทั้งภายนอกภายใน อิสระภาพภายในได้แก่การไม่เป็นทาสของกิเลสตัณหา

๖. พุทธปรัชญาเถรวาทยึดหลักความเสมอภาค ในการทำความดีและแสวงหาคุณธรรมเพื่อตนเองและทุกคนมีสิทธิ์เท่าเทียมกันในการรับผลของการกระทำ ตามกฎแห่งกรรม การที่บุคคลจะบรรลุอุดมคติตามพระศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท ไม่ได้ขึ้นอยู่กับฐานะชาติตระกูล เพศ หรือคนในประเทศใดประเทศหนึ่งเป็นการเฉพาะ

๗. พุทธปรัชญาเถรวาทสอนหลักธรรมเพื่อพัฒนาตนเองในการเป็นผู้นำ โดยกำหนด ลักษณะของผู้นำไว้ว่าจะต้องพัฒนาคุณธรรมให้เกิดขึ้นในตัวเองก่อน เมื่อตนเองมีคุณธรรมเพียบพร้อมแล้ว การที่จะเป็นผู้นำบุคคลอื่นก็ไม่เป็นสิ่งที่ยากและจะทำให้ผู้ตามได้ รับความสุขไปด้วย โดยให้ถือธรรมคือความถูกต้องชอบธรรมเป็นหลักสำคัญ

๘. พุทธปรัชญาเถรวาทยอมรับว่าปุถุชน มีโอกาสที่จะประพฤติชั่วหรือทำความผิดพลาดมาก่อนแล้ว ซึ่งอาจเป็นเพราะปัจจัยหลายๆ อย่างภายนอกหรือเพราะความประมาทของตนเองก็ได้และบุคคลสามารถที่จะกลับตัวได้ โดยประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลักธรรมได้จึงไม่ควรปล่อยตัวปล่อยใจทำผิดพลาดยิ่งขึ้น

๙. พุทธปรัชญาเถรวาทสอนให้บุคคลพยายามช่วยตัวเองไม่มัวคิดแต่จะหวังพึ่งผู้อื่นหรือคิดพึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายนอก โดยการบวงสรวงอ้อนวอนให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายนอกนั้น

ดลบันดาลอำนาจสิ่งที่ตนปรารถนา แต่สอนให้ประกอบเหตุคือลงมือประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้เกิดผลในสิ่งที่ตนปรารถนาหรือบรรลุเป้าหมายที่ตนมุ่งหวัง โดยพุทธปรัชญาเถรวาท เน้นให้บุคคลมีความขยันหมั่นเพียรในการประกอบกิจการ โดยเฉพาะผู้ครองเรือนให้มีความอดทนต่อความยากลำบากและอุปสรรคต่างๆ

๑๐. พุทธปรัชญาเถรวาทสอนให้มีการเสียดสละเป็นขั้นๆ ให้สละความสุขเล็กน้อย เพื่อความสุขอันสมบูรณ์ เช่นสอนให้สละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะ ให้สละอวัยวะเพื่อรักษาชีวิตและให้สละทรัพย์ อวัยวะและชีวิตเพื่อรักษาธรรม เป็นการสอนให้ยกจิตใจให้สูงขึ้น

๑๑. พุทธปรัชญาเถรวาทสอนให้กำจัดความตระหนี่ด้วยการบริจาคทาน ทำบุญ ให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวมมากกว่าส่วนตน

๑๒. พุทธปรัชญาเถรวาทสอนให้บุคคลมีความกตัญญูกตเวทิต่อผู้มีพระคุณ โดยเฉพาะต่อมารดาบิดา สอนให้ปฏิบัติตอบแทนคุณท่าน ในคำสอนของพุทธปรัชญาเถรวาท กล่าวถึงพระคุณของมารดาบิดาว่าเป็นผู้สร้างผู้อุปการะและประกอบด้วยพรหมวิหารธรรม อันได้แก่มีเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา คือบุตรธิดาเป็นนิตย์ ไม่มีเปลี่ยนแปลง เช่นเป็นบุรพเทพ คือ เทวดาองค์แรกของบุตรธิดา เพราะท่านทั้งสองมีเทวธรรม คือมีแต่มุ่งความดีให้บังเกิดขึ้นแก่บุตรธิดา ไม่มีจิตประทุษร้าย เป็นบูรพาจารย์ คืออาจารย์องค์แรกของบุตรธิดา คือท่านทั้งสองเป็นอาจารย์สอนบุตรธิดาก่อนกว่าอาจารย์อื่นๆ ทั้งหมด นอกจากนั้นพุทธปรัชญาฯ ยังชี้ต่อไปว่า คุณของบิดามารดาเปรียบเทียบกับคุณของพระสังฆรัตนะ กล่าวคือท่านทั้งสองเป็นผู้ควรแก่ของค่านับ (อาหุเนยยา) ท่านทั้งสองเป็นผู้ควรแก่ของต้อนรับอันบุตรธิดาพึงกระทำ (ปาหุเนยยา) ท่านทั้งสองเป็นผู้อันบุตรธิดาควรกราบไหว้บูชา (อภุชสีกรณียา) และท่านทั้งสอง เป็นบุญเขตอย่างเลิศของบุตรธิดา (บุญเขตุด์)

๑๓. พุทธปรัชญาเถรวาทสอนให้มีเมตตากรุณา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อผู้อื่น ผู้ใดที่ดูหมิ่นเหยียดหยามผู้อื่นหรือยกตนข่มท่าน ด้วยชาติตระกูล ด้วยทรัพย์ ด้วยความรู้หรือด้วยเหตุอื่นใดก็ตาม พุทธปรัชญาเถรวาทชี้ว่าบุคคลจำพวกนี้ ไม่มีอะไร นอกจากความไม่เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง พุทธปรัชญาเถรวาทย้ำว่าความชั่วต้องเอาชนะด้วยความดี ให้ระงับแวงด้วยการไม่จงแวง ให้รู้จักเห็นอกเห็นใจผู้อื่น รู้จักผูกไมตรีสงเคราะห์ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ให้ระงับความโกรธด้วยความไม่โกรธในฐานะเป็นเพื่อนร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตายด้วยกัน

ชีวิตในอุดมคติตามพระศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท สามารถแยกกล่าวได้เป็น ๒ ระดับตามสถานภาพของพุทธศาสนิก

ในระดับแรกเป็นวิถีชีวิต ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการศึกษาปฏิบัติตามหลัก บุญกิริยาวัตถุ ๓ ประการ คือ ทาน ศีล ภาวนา ซึ่งเป็นหลักศึกษาปฏิบัติสำหรับฆราวาสผู้ครองเรือน โดยมุ่งเน้นศึกษาปฏิบัติในหลักธรรมของฆราวาสหรือคิหิปฏิบัติเป็นระดับ โลกียภาพ

ในระดับที่สองเป็นวิถีชีวิต ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการศึกษาปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา ๓ ประการ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นหลักศึกษาปฏิบัติสำหรับผู้ไม่ครองเรือน เป็นระดับโลกุตตรภาพ โดยมุ่งเน้นศึกษาปฏิบัติในหลักปรมัตถธรรมเพื่อความหลุดพ้นตัดกระแสแห่งการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏสงสารให้ได้

อุดมคติตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท จึงหมายถึงการดำรงชีวิตให้บรรลุ อุดมคติประโยชน์ที่เป็นจุดมุ่งหมายของการมีชีวิต ที่เรียกว่าอุดมคติ ๓ ประการ ซึ่งจะได้กล่าว โดยสรุปเป็นลำดับกัน ดังต่อไปนี้.

๑. ทิฏฐธัมมิกัตถะ ประโยชน์ในปัจจุบัน ที่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตประจำวันซึ่งเป็นขั้นต้น คือขั้นธรรมดาสามัญที่มนุษย์ต่างมุ่งหมายกันในโลกนี้ คือการมีทรัพย์ ยศ เกียรติ ไม้ตรี ชีวิตคู่ครองที่เป็นสุข อันเกิดขึ้นด้วยกำลังความเพียร สติปัญญาของตนโดยชอบธรรม และรู้จักปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้น ในทางที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขโดยชอบ ทั้งแก่ตนเองและสังคมส่วนรวม หลักธรรมของพุทธปรัชญาเถรวาทในระดับนี้สอนให้คนรู้จักตนเอง ช่วยตัวเอง และสร้างตัวเอง ให้เป็นคนมีกั้ง และเป็นคนดี เพื่อความสุขทั้งแก่ตนเอง และสังคมส่วนรวม

๒. สัมปรายิกัตถะ ประโยชน์ในเบื้องหน้า หรือประโยชน์ด้านคุณค่าของชีวิต เป็นระดับที่ลึกล้ำ สำหรับชีวิตด้านใน เป็นหลักประกันสำหรับชีวิตในอนาคต และภพหน้า คือความเจริญอกงามแห่งชีวิต จิตใจที่ก้าวหน้าเติบโตด้วยคุณธรรม มีศีล จาคะ และปัญญา ดำรงตนเองอยู่ในศีลธรรม ได้ใช้ประโยชน์ในปัจจุบันในทางที่ชอบ เป็นคุณเป็นประโยชน์ จนเป็นผู้มีความมั่นใจในความประพฤติ และความดีของตน ถึงเวลาละจากโลกนี้ไป จิตใจก็สงบครองสติได้ ไม่ห่วงกังวลทรมานทรมาย หรือหวาดหวั่นกลัวภัยในโลกหน้า

๓. ปรมัตถะ ประโยชน์สูงสุด หรือประโยชน์ที่เป็นสาระแท้ของชีวิต ซึ่งเป็นอุดมคติขั้นสูงสุด หรือเป็นจุดมุ่งหมายขั้นสุดท้ายที่ชีวิตควรจะเข้าถึง คือการรู้แจ้งสภาวะธรรม ของสิ่งทั้งหลายตามสภาพความเป็นจริง รู้เท่าทันคติธรรมของสังขารทั้งหลาย ไม่ตก

เป็นทาสของโลกและชีวิต ไม่ถูกบีบคั้นด้วยอำนาจของความยึดมั่นถือมั่น สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ปลอดโปร่ง ผ่องใส สะอาด สว่างและสงบ มีความสุขประณีตภายใน กล่าวคือเข้าสู่สภาวะที่เรียกว่า “นิพพาน” คือดับกิเลส และกองทุกข์ทั้งปวงได้

ความหมายแห่งการดำรงชีวิตหรือศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ตามธรรมชาติของพุทธปรัชญาเถรวาท จึงหมายถึงการเอาชนะธรรมชาติฝ่ายต่ำในตนเองและเพิ่มพูนธรรมชาติฝ่ายสูงให้เจริญงอกงามเป็นลำดับ เพื่อเอาชนะความทุกข์ทั้งของตนเองและสังคมส่วนรวม ด้วยการก้าวสู่ความสุขในระดับต่างๆ ๓ ระดับ ดังต่อไปนี้.

๑) ความสุข อันเกิดจากการบริโภคปัจจัยพื้นฐานของชีวิตอย่างพอดี เป็นการตอบสนองต่อสัญชาตญาณพื้นฐาน ซึ่งเป็นลักษณะร่วมกันระหว่างคนและสัตว์คือการกินนอน สืบพันธุ์ ป้องกันร้อนหนาว หลีกโลก หลบภัย นอกจากจะทำให้ชีวิตอยู่รอดและสืบทอดลูกหลานแล้ว ธรรมชาติของความสุขในขั้นนี้ ก็คือการก่อให้เกิดความตื่นตัวของเซลล์ต่างๆ ในร่างกาย ในการบริโภคปัจจัยพื้นฐานนี้จะมีมีความสุขได้ก็ต่อเมื่อใช้หลักสันตคุณวิธธรรม คือมุ่งการกินอยู่อย่างเรียบง่ายที่สุดที่จะยังอัตรภาพให้ดำรงอยู่ได้ การบริโภคมากเกินไปจนเสียสมดุล หรือน้อยจนเกินไปจนอยากขาดแคลน ย่อมก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ มากมายและจะนำมาซึ่งความทุกข์ในรูปแบบต่างๆ ด้วย

ในระดับนี้เป็นความสุขอันเกิดจากความมีสัมพันธภาพอย่างเหมาะสมกับเพื่อนมนุษย์ สรรพสัตว์ ตลอดจนสภาพแวดล้อม ความไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น มีความมัธยัสถ์ ดำรงตนเป็นอย่างดีในเพื่อนมนุษย์และสัตว์มีชีวิตทั้งปวงนี้เป็นความสุขตามวิสัยของผู้ครองเรือน พุทธปรัชญาเถรวาทถือว่าแม้แต่สัตว์ขนาดเล็กที่สุดก็ควรได้รับการปฏิบัติอย่างเป็นธรรมในสิทธิแห่งการดำรงอยู่ในโลกนี้ ถ้ามนุษย์เบียดเบียนกันเองและเบียดเบียนสัตว์อื่น เบียดเบียนธรรมชาติมากเท่าใด มนุษย์นั้นเองย่อมประสบกับความทุกข์มากขึ้นเท่านั้น

ความสุขในระดับนี้เป็นความสุขระดับกาม ได้แก่ความสุขที่แสวงหาได้จาก รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่ากามคุณ ๕ ผู้แสวงหาความสุขระดับนี้ ต้องแสวงหาโดยการไม่เบียดเบียนกัน จึงจะมีความสุขด้วนหน้า ดังพุทธภาษิตที่ว่า “อพฺยาปชฺฌํ สุขํ โลกํ ปาณภูเตสุ สญฺญโม”¹ ความไม่เบียดเบียนเป็นสุขในโลก

¹ บพ. อ. ๒๕/๕๑/๖๑.

พุทธปรัชญาเถรวาทแสดงว่า แม้จะเป็นสามีภรรยากันก็ต้องไม่บังคับให้ฝ่ายหนึ่งทำในสิ่งที่เขาไม่ประสงค์จะทำ เพื่อสนองความใคร่ ความต้องการของตน ถ้าทำลงไปถือว่าเป็นการแสวงหาความสุขบนความทุกข์ผู้อื่น ทำให้ระคนด้วยทุกข์ ไม่เป็นความสุขที่แท้จริง ดังพุทธคำรัสที่ว่า “ *ปรทุกขุปรชานน โย อตตโนสุขมิจจติ เวรส์ศคคส์สญฺฐิวเวรา โส น ปริมุจติ* ”² ผู้ใดปรารถนาสุขเพื่อตน ด้วยการนำทุกข์เข้าไปให้ผู้อื่น ผู้นั้นทำตนให้ระคนด้วยเวร ย่อมไม่พ้นจากเวร

๒) ความสุขที่ปราศจากเหยื่อล่อ เป็นความสุขที่เหนือกามคุณขึ้นไปคือไม่เกี่ยวกับการกระตุ้นเซลล์ทางสรีระ ความสงบสุข อันเกิดจากการทำสมาธิ ความสุขอันเกิดจากการค้นพบศักยภาพในตนเอง ความสุขอันเกิดจากการชมความงามทางธรรมชาติและศิลปะอันประณีต ตลอดจนการค้นคว้าหาความรู้ จัดอยู่ในความสุขระดับนี้ ถ้ามนุษย์อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่วุ่นวาย ต้องทำงานที่ขาดความริเริ่มสร้างสรรค์ ห่างไกลจากความงามทางธรรมชาติ อนาคตที่จะได้พัฒนาสติปัญญาความรู้ มนุษย์ย่อมเป็นทุกข์ หากความสุขที่แท้จริงไม่ได้ชีวิตยังรู้สึกพร่อง แม้จะมีความสุขในข้อแรกบริบูรณ์แล้วก็ตาม

ความสุขที่ปราศจากเหยื่อล่อนี้ เป็นความสุขในระดับมาน มีอยู่ ๘ ระดับ คือ ๑ ถึง ๘ ผู้ต้องการมานสุข ต้องเว้นจากกามสุขแล้วบำเพ็ญสมาธิภาวนาตามวิธีการของสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา ความสุขในระดับมานนี้มีพุทธอุทานรับรองไว้คือ “ *สุขา วิราคตา โลกเก กามานํ สมตักกโม* ”³ ความปราศจากราคะ คือก้าวล่วงกามทั้งหลายเสียได้ เป็นสุขในโลก

๓) ความสุขอันเกิดจากความเข้าใจชีวิต หรือความสุขอันเกิดจากการรู้จักตนเองตามที่เป็นจริง จนหมดความสำคัญมั่นหมาย หมดความยึดมั่น ถือมั่น เข้าถึงความเป็นหนึ่งกับธรรมชาติ เป็นวิมุติสุข ซึ่งถือเป็นความสุขสูงสุดของมนุษย์และเทวดา คนเราถ้าขาดความเข้าใจชีวิต ไม่รู้จักตนเองมากพอ แม้จะมีความสุขด้านอื่นๆ ก็ยังจะรู้สึกชีวิตของตนพร่องอยู่ ไม่เต็ม

ความสุขในระดับนี้ คือนิพพานสุข คือสุขที่เกิดจากการละกิเลสได้เป็นขั้นเป็นตอน ตั้งแต่สุขของพระโสดาบัน ไปจนถึงสุขของพระอรหันต์ รวมเป็น ๔ ระดับด้วยกัน จัดตามกิเลสที่ละได้ โดยถือเอาสังโยชน์ ๑๐ เป็นบรรทัดฐาน พระอรหันต์จะไม่มีทุกข์ทาง

² บพ. ๒๕ / ๓๑ / ๓๗.

³ บพ. ๒๕ / ๕๑ / ๖๑.

ใจเหลืออยู่ มีแต่ความสุขล้วนๆ ความทุกข์หล่นไปจากจิตใจของท่าน ไม่ติดอยู่ในจิตของท่าน เหมือนน้ำกลิ้งหล่นไปจากใบบัว น้ำไม่ติดใบบัว ความสุขในระดับนี้มีพุทธภาษิตรับรองไว้คือ “ สัพพตถ ทุภขสฺส สุขํ ปหานํ ”⁴ ละเหตุทุกข์ได้ เป็นสุขในที่ทั้งปวง และ “ นิพพานํ ปรมํ สุขํ ”⁵ นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง

ความสุขทั้ง ๓ ขั้นนี้ย่อมเกี่ยวโยงเกี่ยวถึงซึ่งกันและกันและมีความสุขในแต่ละระดับก็มีตั้งแต่ขั้นต้นจนถึงขั้นสูงสุด พุทธปรัชญาเถรวาทถือว่ามนุษย์ทุกคนไม่ว่า ชาติชั้นวรรณะใด ศิวสี เพศพันธุ์ไหน ต่างมีศักยภาพที่จะบรรลุถึงความสุขทั้งสามขั้นนี้อย่างสมบูรณ์ด้วยกันทุกคน สังคมที่ดีแบบพุทธก็คือสังคมที่เอื้อให้สมาชิกมีโอกาสได้เข้าถึงความสุขทั้งสามระดับนี้ ซึ่งหมายความว่า ระบบเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม การศึกษา ในสังคมนั้น ต้องไม่ขัดกันและก่อให้เกิดความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย มีความยุติธรรม มีความเมตตา เอื้อเพื่อเอื้อแผ่สันโดษ รักความสงบสันติ และปัญญาคือการพัฒนาศักยภาพของคนให้อยู่เหนืออำนาจฝ่ายต่ำ จนในที่สุดสามารถบรรลุถึงสภาวะ ที่เรียกว่า ความสิ้นทุกข์โดยสิ้นเชิง

ปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นในสังคมมนุษย์มีสาเหตุมาจากความไม่สนใจใฝ่ดีต่อศีลธรรม การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่มุ่งเน้นอยู่ที่การเติบโตทางเศรษฐกิจ ความมั่งคั่งทางทรัพย์สิน ตัดสินความเจริญของบุคคลและสังคมด้วยวัตถุ ไม่สนใจที่จะพัฒนาทรัพยากรบุคคลให้มีประสิทธิภาพ จะเห็นได้ว่าการแก้ไขโดยการพัฒนาทางวัตถุหรือเศรษฐกิจอย่างเดียว ไม่มีทางสำเร็จลงได้ โดยธรรมชาติของคนมีกิเลสย่อมจะไม่มีเต็ม ไม่มีพอ มีแต่พร่องและแสวงหาไม่มีที่สิ้นสุด เพื่อสนองตัณหาของตน บทบาทของศีลธรรม คุณธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท ซึ่งเป็นหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาจึงยังคงมีความจำเป็นที่จะต้องพัฒนาควบคู่กันไปพร้อมๆ กับความเจริญทางวัตถุ แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าแม้ว่าในสังคมปัจจุบันจะเจริญด้วยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และได้ใช้เทคโนโลยีนั้นในการสร้างความเจริญ เติบโตขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว แต่การใช้เทคโนโลยีและการพัฒนาเศรษฐกิจนั้นก็เพียงการเสริมสร้างความรุ่งพร้อมทางวัตถุและสนองค่าความเป็นบริโภคนิยม ไม่ได้ใช้เพื่อคุณค่าที่แท้ของมันในการที่จะเสริมสร้างชีวิต จึงก่อให้เกิดผลเสียแก่คุณภาพชีวิตและการทำลายคุณภาพแห่งระบบการดำรงอยู่ด้วยดีของมนุษย์ อันประกอบด้วยชีวิต ทั้งกายและจิตใจ ตลอดถึงสังคมและธรรมชาติแวดล้อม เกิดเป็นวัฒนธรรมใหม่

⁴ พุ. ธ. ๒๕ / ๓๓ / ๔๑.

⁵ พุ. ธ. ๒๕ / ๒๕ / ๒๕.

ที่ผิดพลาด เต็มไปด้วยปัญหาทุกรูปแบบ เช่น อาชญากรรม ความรุนแรง ความผิดหวัง การแตกแยกของครอบครัว ตลอดจนการฆ่าตัวตายหรือแม้แต่การทำงานเพื่อปฏิรูปสังคม ก็สืบเนื่องมาจากการหาทางเพื่อจะหลบหนีจากความทุกข์ ในสภาพที่ตนเป็นอยู่ ประสบอยู่ที่ตนไม่ปรารถนา ไม่ต้องการนั่นเอง

พุทธปรัชญาว่าด้วยอริยสัจ ๔ ได้ชี้ไว้อย่างชัดเจนว่าเหตุแห่งทุกข์ทั้งหลายอยู่ที่กิเลสตัณหา อุปาทานต่างๆ นั่นเอง เมื่อสังคมให้คุณค่าในทางกระตุ้นอกุศลมูลมากเท่าใด สังคมนั้นก็ย่อมเต็มไปด้วยปัญหาทุกข์ยากเดือดร้อนอย่างไม่มีที่สิ้นสุด จึงไม่อาจพบกับความหมายที่แท้จริงของชีวิตได้ ธรรมชาติของตัณหาที่นั่นท่านว่า “ *ถมไม่เต็มเช่นเดียวกับมหาสมุทร* ” เราจึงพบว่า คนในสังคมต่างก็วิ่งไล่ตะครุบเงาของความสุขกันวนวายเป็นหมดพอจะถึงเป้าหมายเดิมที่ตั้งเอาไว้ ความสุขนั้นก็ดูเลือนลอยออกไปเพราะธรรมชาติของตัณหา มันมีความต้องการ อยากมี อยากเป็นยิ่งๆ ขึ้นไป ไม่มีวันพอ ไม่มีสิ้นสุด

โลกธรรมทั้ง ๘ คือลาภ ยศ สรรเสริญ สุข เลื่อมลาภ เลื่อมยศ นินทา ทุกข์ เป็นเพียงผลพลอยได้ของชีวิตและอาจใช้เป็นเครื่องมือหรืออุปกรณ์ของชีวิตในการให้คุณให้โทษแก่ตนเองและผู้อื่นได้ แต่ในสังคมปัจจุบันกลับเอาสิ่งที่เป็นอุปกรณ์และผลพลอยได้นี้มาเป็นเป้าหมายของชีวิตเสียเหมือนกับการให้ค่ากับเงาของตนเองในกระจกเงา แทนที่จะให้คุณค่ากับตัวของเราเองจริงๆ ที่เป็นต้นตอของเงานั้น การตั้งเป้าหมายชีวิตไว้ผิดนี้เองที่นำไปสู่เหตุของความทุกข์ในประการต่อมา คือทำให้คนขาดความเป็นตัวของตัวเองจึงมิได้มีโอกาสค้นพบและพัฒนาศักยภาพที่แท้จริงของตนเอง ยิ่งระบบการศึกษาและสื่อสารมวลชนมีประสิทธิภาพมากขึ้นเท่าใดก็ยิ่งหล่อหลอมให้คนคิดเหมือนกัน มีรสนิยมเหมือนกัน กระทำเหมือนกัน . . . โดยไม่มีการใช้วิจารณญาณถึงความถูกต้องดีงามของความเหมือนๆ กันนั้น ซึ่งส่วนมากเป็นไปในทางสยบและยอมรับกับระบบคุณค่าอันจอมปลอมที่สังคมยอมรับกันอยู่แล้ว ทำให้คนรุ่นใหม่ไม่มีโอกาสได้ใช้สติปัญญาความสามารถของตนเองอย่างเต็มที่ ถ้าใช้ก็ใช้อย่างเห็นแก่ตัว ทั้งระบบราชการ ธุรกิจการค้า ต่างล้วนเสริมให้คนกลัวที่จะทำอะไรผิดพลาดหรือแตกต่างจากคนอื่น กลัวหัวโชนของคนที่อยู่ในฐานะเหนือกว่าตน กลัวไม่ได้รับการยกย่องจากสังคม

เมื่อคนเรามุ่งเอาความหมายที่ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุขเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิตโดยจุดประกายจากตนเองให้เรียนและทำงานอย่างเอาเป็นเอาตายหรือซังกระต่าย ก็ย่อมจะเอาความสำเร็จของตนเป็นศูนย์กลางจักรวาล โดยเห็นสิ่งอื่นหรือคนอื่น ๆ เป็นเพียงเครื่องมือเพื่อนำความสำเร็จมาสู่ตนเอง ทั้งนี้เพราะธรรมชาติด้านที่เป็นกุศลมูลไม่ได้รับการ

พัฒนาอย่างจริงจัง คือไม่สนใจหรือไม่รู้จักว่าแรงจูงใจ ที่กระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งลงไป ต่อตนเองและคนอื่น เกิดมาจากต้นตอที่เป็นกุศลหรืออกุศล เมื่อตั้งเป้าหมายไว้แล้วถูกขัดขวางก็พร้อมที่จะใช้วิธีการที่สกปรกทุกรูปแบบ ตั้งแต่ความไม่จริงใจจนถึงความตลบตะแลง โกหกหักหลัง ทั้งอย่างหยาบคายหรืออย่างแนบเนียน โดยอ้างว่าสังคมส่วนใหญ่ เป็นกันเช่นนั้นต้องเอาอย่างที่สังคมเป็น มักเห็นกรอบแห่งกายกรรม วจีกรรม (คีล) เป็นเรื่องไร้สาระไร้ความหมาย ซึ่งเป็นความไม่แน่ใจในคุณธรรมที่สำคัญของชีวิต

กล่าวโดยสรุปก็คือคนในสังคมถูกหลอกให้หาความหมายจากชีวิต โดยการตามสนองตัณหาให้มากที่สุด ขณะเดียวกันตัณหา ก็ถูกกระตุ้นให้ขยายขอบเขตออกไป ต้องการสิ่งใหม่ๆ แปลกๆ โดยธรรมชาติของตัณหา นั้นยิ่งสนองมันก็ยิ่งเพิ่มมากขึ้น ความสุขที่แท้จริงของชีวิตนั้นจึงน่าจะเป็นเรื่องของ การลดตัณหา หรือกำจัดตัณหาให้หมดสิ้นไปจากขั้นต้นด้วยการปฏิบัติตามหลักคำสอนของพุทธปรัชญาเถรวาท คือศีล สมาธิและปัญญา ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ ความสุขของชีวิตที่จะได้รับในแต่ละระดับจึงขึ้นอยู่กับ การปฏิบัติตามหลัก ศีล สมาธิ และปัญญานั้นเอง

ความไม่สนใจใยดีต่อศีลธรรมของคนในสังคม การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ที่มุ่งเน้นอยู่ที่การเติบโตทางเศรษฐกิจและความมั่งคั่งทางทรัพย์สินเป็นจุดหมายหลัก ตัดสินใจความเจริญของบุคคลและสังคมด้วยความสำเร็จทางวัตถุ อดกันแต่ตัวเลข ขาดความสนใจใยดีต่อทรัพยากรบุคคลว่าจะเป็นอย่างไรรสภาพจิตใจของบุคคลในสังคมจะยุ่งเหยิงสับสน ตกต่ำลงเพียงใด เด็กรวยรุ่นใจแตก มั่วเมาปรนเปรอกันแต่เรื่องวัตถุ ผู้ใหญ่ในครอบครัว สาละวณยุ่งเหยิงอยู่ด้วยการแสวงหาเงินตราหรือวัตถุมหาเพื่อให้เพียงพอับตัณหาซึ่งถูกเร้าอยู่ทุกวัน โดยสภาพแวดล้อมและสื่อต่างๆ รอบตัว ไม่มีเวลาจะให้ถูกหลาน และถูกหลานก็มั่วสุมกับเพื่อน ดิตยา ขี้เกียจเรียน ขี้เกียจทำงานผลาญแต่ทรัพย์สินที่พ่อแม่หามาได้ด้วย ความเหน้อยยากลำบาก

เพราะการพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมที่มุ่งเน้นเอาความเจริญทางด้านวัตถุเป็นจุดมุ่งหมายชีวิต คนจึงมีค่าน้อยกว่าเงิน ความยุติธรรมมีค่าน้อยกว่ายศศักดิ์และลาภสักการะ อันผู้ปกครองจะพึงได้ ความยุติธรรมและศีลธรรมของผู้ปกครองจึงหายไปพร้อมๆ กับความโลภในลาภและยศศักดิ์ ซึ่งจะกลายเป็นปัญหาโยงใยกันในสังคม จะเห็นได้ว่าการแก้ไข โดยการพัฒนาทางวัตถุหรือเศรษฐกิจอย่างเดียวนั้นไม่มีทางสำเร็จลงได้โดยธรรมชาติของคนผู้มีกิเลสย่อมจะไม่มีเต็มไม่มีพอ มีแต่พร่องและแสวงหาอย่างไม่มีที่สิ้นสุดเพื่อสนองตัณหาของตน ดังนั้น บทบาทของศีลธรรมและคุณธรรม จึงยังมีความจำเป็นที่จะต้องพัฒนาควบคู่กันไป

พร้อมๆ กับความเจริญทางด้านอื่นๆ ด้วยเช่นกัน

หากมวลมนุษยชาติหรือทุกประเทศในโลกนี้ ได้ศึกษาปฏิบัติตามหลักคำสอนในพุทธศาสนาแล้ว การเรียกร้องสันติภาพเพื่อให้เกิดขึ้นในสังคมโลกอย่างที่พยายามกันในปัจจุบันคงจะไม่เป็นเรื่องลำบากจนเกินไป เพราะคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นคำสอนแห่งสันติภาพ ตลอดประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาไม่มีสักหน้าเดียวที่เปื้อนด้วยเลือดของบุคคลผู้เคราะห์ร้าย เพราะเหตุแห่งการแย่งชิงศาสนิกและความเกียดชังทางศาสนา เพราะว่าพระพุทธศาสนาได้ใช้อาวุธเพียงอย่างเดียว อาวุธนั้นคือดาบแห่งปัญญาและมีศัตรูเพียงผู้เดียวคืออวิชชาเท่านั้น

เมื่อพูดถึงความเกี่ยวข้องระหว่างพระพุทธศาสนากับสันติภาพในเอเชียก็อาจมีปัญหว่าพระพุทธศาสนาเป็นเหตุแห่งสันติภาพ และสันติภาพเป็นผลของพระพุทธศาสนาจริงๆ หรือไม่ บางทีความเกี่ยวข้องระหว่างพระพุทธศาสนากับสันติภาพ อาจเป็นเรื่องบังเอิญก็ได้ การที่พระพุทธศาสนามีบันทึกอันไร้หยาดเลือด อาจเป็นที่โต้เถียงกันว่าไม่ใช่เป็นเพราะคำสอนอันแตกต่างกันในระหว่างศาสนา แต่เป็นเพราะบางศาสนาเป็นศาสนาที่แพร่หลายอยู่ในหมู่ชนที่ชอบสงคราม ส่วนพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่แพร่หลายในหมู่ชนที่รักสันติภาพ เหตุผลดังกล่าวนี้ไม่เป็นความจริง เพราะว่าประเทศที่เคยมาก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเข้าไปก็มีอำนาจทางทหารอันยิ่งใหญ่ที่สุดในเอเชีย ประวัติศาสตร์ยุคแรกของพม่า, ไทยและกัมพูชาก็แสดงว่าประชาชนมีนิสัยชอบสงคราม และบางทีก็ชอบรุกรานด้วย ครั้งหนึ่งพวกมองโกล ได้พิชิตเอเชียกลางทั้งหมดตลอดถึงอินเดีย จีน เปอร์เซีย อัฟกานิสถาน และได้รุกรานเข้าไปถึงประเทศต่างๆ ในยุโรป ประเทศจีนก็เคยแสดงแสนยานุภาพทางทหารอันยิ่งใหญ่มาทุกยุคทุกสมัย ชาวญี่ปุ่นก็มีนิสัยชอบสงครามและไม่มีใครสามารถเอาชนะได้มาเป็นเวลาเกือบ ๑๕ พุทธศตวรรษ ประชาชาติต่างๆ ในทวีปเอเชียแต่เดิมเป็นชาติที่ชอบรบ ชอบรุกรานไม่น้อยไปกว่าประชาชาติในดินแดนอื่นๆ ของโลก การอยู่ร่วมอย่างสันติของประชาชาติที่นับถือพระพุทธศาสนา โดยส่วนใหญ่เนื่องมาจากอิทธิพลแห่งคำสอนอันประกอบด้วยสันติภาพของพระพุทธศาสนานั้นเอง เราไม่สามารถทำให้ประชาชาติที่ชอบรุกรานและทำสงครามเกิดความรักสันติภาพได้โดยการสอนเทพเจ้าแห่งสงคราม

เพราะฉะนั้น จึงกล่าวสรุปได้ว่าความเกี่ยวข้องระหว่างพระพุทธศาสนากับสันติภาพไม่ใช่เป็นเรื่องบังเอิญ แต่เป็นเรื่องที่ต้องเกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ พระพุทธศาสนาช่วยให้เกิดสันติภาพถาวรมาแล้วในอดีต ในปัจจุบันและตลอดไปในอนาคต

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

พุทธปรัชญาเถรวาท เป็นคำสอนในพุทธศาสนามีลักษณะคำสอนหลายระดับด้วยกัน ตั้งแต่ระดับโลกียภาพซึ่งเป็นหลักธรรมสำหรับผู้ครองเรือนและในระดับโลกุตตรภาพ เป็นหลักธรรมชั้นสูงสำหรับการปฏิบัติเพื่อความสิ้นทุกข์และในแต่ละระดับนั้นก็ยังมีหลักธรรมตั้งแต่ระดับต่ำไปจนถึงระดับสูงเป็นลำดับกันซึ่งอาจทำการศึกษาได้ในหลายลักษณะ เป็นต้นว่า.

๑) ศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมต่างๆ เช่น หลักกรรม หลักสังสารวัฏ หลักไตรลักษณ์ หลักอริยสัจ ๔ หลักทางสังคัมหรือหลักธรรมสำหรับครองเรือน โดยศึกษาว่าหลักการเหล่านั้นมีความหมายแท้จริงอย่างไร?

๒) ศึกษาหลักธรรมต่างๆในพุทธปรัชญาอย่างเป็นระบบ เพื่อหาแนวทางประยุกต์พุทธปรัชญาเถรวาทให้เข้ากับวิทยาการสมัยใหม่ เพื่อนำมาแก้ปัญหาของสังคัมอย่างเป็นระบบและสอดคล้องกับการดำเนินชีวิตของคนในสังคัมปัจจุบัน

๓) ศึกษาพุทธปรัชญาเถรวาท ในฐานะเป็นศาสตร์ที่สามารถแก้ปัญหาทางจิต โดยศึกษาเชิงวิเคราะห์ถึงลักษณะขององค์ประกอบและเกณฑ์การตัดสินคุณค่าทางจริยธรรม ให้เป็นหลักปฏิบัติของคนในสังคัมต่อไป

๔) ปัญหาเร่งด่วนที่ผู้วิจัยเห็นว่ามีความจำเป็น และควรรีบทำการศึกษาเป็นอย่างมากในปัจจุบันคือการประยุกต์พุทธปรัชญาเพื่อเป็นหลักปฏิบัติในสถาบันต่าง ๆ ของสังคัม โดยการกำหนดขอบเขตของการศึกษาออกเป็นส่วนๆ เช่น

๔.๑ พุทธปรัชญากับการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจในสถาบันครอบครัว

๔.๒ พุทธปรัชญากับการแก้ไขวิกฤตการณ์ทางสังคัม

๔.๓ พุทธปรัชญากับการพัฒนาการทางการเมือง

๔.๔ พุทธปรัชญากับการพัฒนาการทางการศึกษา เป็นต้น

บรรณานุกรม

หนังสือ

การศาสนา, กรม. พระไตรปิฎกฉบับหลวง เล่มที่ ๑, ๔, ๕, ๖, ๘, ๑๐, ๑๑, ๑๒, ๑๓, ๑๔, ๑๕, ๑๖, ๑๗, ๑๘, ๒๐, ๒๑, ๒๒, ๒๓, ๒๔, ๒๕, ๓๐, ๓๕. โรงพิมพ์การศาสนา : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๒๕.

----- . พุทธกิจ ๔๕ พรรษา ตอน ๓, โรงพิมพ์การศาสนา : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๒๘.

----- . คู่มือการศึกษาจริยธรรมระดับอุดมศึกษา, ตอนที่ ๒, (โรงพิมพ์การศาสนา : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๒๕.

----- . ฝ่ายวิชาการ , คู่มือการศึกษานักธรรมและธรรมศึกษาชั้นตรี, พิมพ์ครั้งที่ ๔, โรงพิมพ์การศาสนา : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๖.

กลุ่มนักปราชญ์ชาวพุทธ.พุทธศาสนประวัติระหว่าง ๒๕๐๐ ปีที่ล่วงแล้ว, โรงพิมพ์สุวรรณ : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๘.

ชัยวัฒน์ อัดพัฒนา. จริยศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๖, หจก.แสงจันทร์การพิมพ์ : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๘ .

ชินวุธ สุนทรสීමะ, พ.อ. ดร. พระพุทธศาสนา - อมตเทศนา, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, แปลจาก Buddhism - A Living Message, โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์ : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๒๘.

----- . ความสำเร็จและความสุขของบัณฑิต, โรงพิมพ์พรศิวการพิมพ์ : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๓.

ญาณสังวร, สมเด็จพระ . (สุวฑฒโน) ลักษณะพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๔, โรงพิมพ์มхамกุฎราชวิทยาลัย : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๔.

ญาณสังวร, สมเด็จพระสังฆราช, สกลมหาสังฆปริณายก, สมเด็จพระ. ธรรมดุษฎี, พิมพ์ครั้งแรก, เรือนแก้วการพิมพ์ : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๗.

ฐิตวณฺโณ ภิกขุ. (พิจิตร)วิปัสสนาภาวนา, โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๘.

เทพวิสุทธิกวี, พระ. (พิจิตร ฐิตวณฺโณ) บทอบรมกรรมฐาน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๘.

----- . ภาวนาเล่มหนึ่ง, สำนักพิมพ์ประกายประกาย : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๗.

เทพเวที, พระ. ธรรมบุญชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๗๗, อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๑.

----- . เศรษฐศาสตร์ตามแนวพุทธ, พิมพ์ครั้งที่ ๑, โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๑.

----- . วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม, สำนักพิมพ์ปัญญา : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๓.

ธรรมปิฎก, พระ . วัฒนธรรมไทยสู่ยุคเป็นผู้นำและผู้ให้, นีลนารการพิมพ์ : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๗.

----- . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๘.

นพดล พิมพ์ลา. พุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาท, โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๒๓.

แนบ มหานิรันดร์, มูลนิธิ. คู่มือศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๕, พัฒนวิทย์การพิมพ์ : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๑.

ประชา ปสนนธมฺโม, พระ. ศาสนธรรมกับคนหนุ่มสาว, เจริญวิทย์การพิมพ์ : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๒๕.

เมธีธรรมภรณ์, พระ. (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) มองสังคมไทย, พิมพ์ครั้งแรก, อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๖.

ราชธรรมนิเทศ, พระ. ปัญหานานาชาติ, พิมพ์ครั้งที่ ๑, พรศิริการพิมพ์ : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๕.

- วชิรญาณเนน มหาสมณเนน. ธมฺมปทฎฐกถา, (ปฐโม ภาโค), โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย :
กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๑.
- วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, กรมพระยา. พุทธประวัติ เล่ม ๑, ๒, ๓,
พิมพ์ครั้งที่ ๕๒, โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๘.
- . นวโกวาท, พิมพ์ครั้งที่ ๗๖, โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย : กรุงเทพมหานคร,
๒๕๓๓.
- . พุทธศาสนสุภาษิตเล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๓๑, โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย :
กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๘.
- วสิน อินทสระ. หลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา พุทธปรัชญาเถรวาท , โรงพิมพ์
เจริญกิจ : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๕.
- . แนวทางการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์, โรงพิมพ์กิจเจริญ : กรุงเทพมหานคร ,
๒๕๓๐.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, กรุงเทพ
มหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย , ๒๕๓๒.
- . ประวัติศาสตร์ศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๕ , อมรการพิมพ์ : กรุงเทพมหานคร ,
๒๕๓๒.
- แสง จันทร์งาม. ศาสนศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชจำกัด :
กรุงเทพมหานคร, ๑๕๓๔.
- เสถียร โพธิ์นันทะ. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาฉบับมุขปาฐะ ภาค ๒, โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๑๕.
- โสภณคณาภรณ์ พระ. (ระแบบ จูติญาโณ) ธรรมปริทรรศน์ ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑, บริษัท
ศรีสมบัติการพิมพ์ : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๒๙.

วิทยานิพนธ์

- เกษม สุณนุโต (ลักษณะวิลาส), พระมหา. “ การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องทักขิโนในพระพุทธศาสนา,” วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.
- สมพงษ์ สุขุมมาโล, พระมหา. “ การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสังสารวัฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท,” วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- อุทัย อุทโย (ศิริภักดิ์), พระมหา. “ การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องต้นหาในพระไตรปิฎก,” วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

งานวิจัย

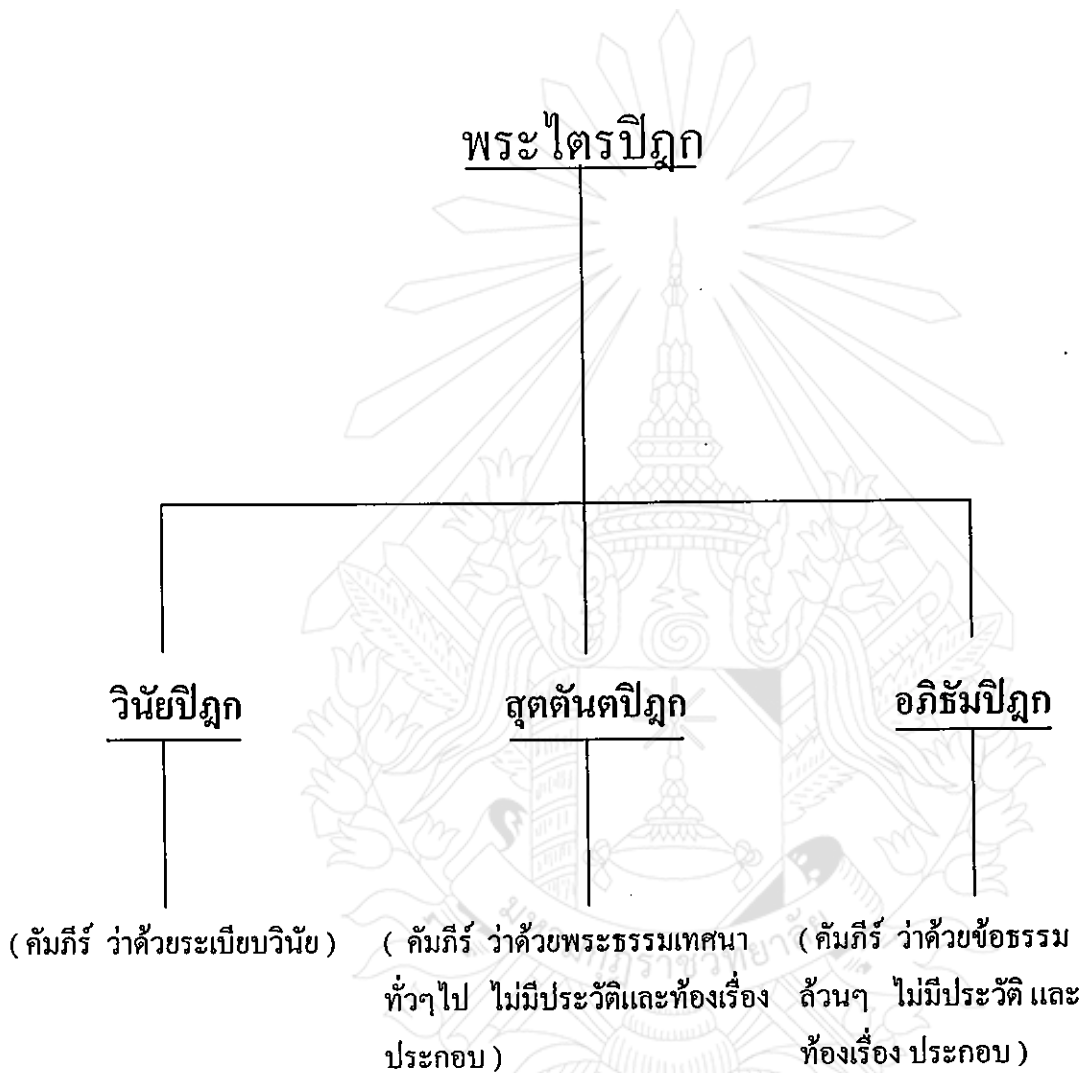
- เดือน คำดี, ผศ. ดร. “ ความคิดเรื่องนิพพานในพระไตรปิฎก, ” งานวิจัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๒๘.
- คุณหญิง สิตลวรพงศ์, ดร. “ การศึกษาในสังคมพระพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก,” งานวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

ภาคผนวก
ก

แผนผังพระไตรปิฎก

หมายเลข ๑

แผนผังพระไตรปิฎก

หมายเลข ๒

วินัยปิฎก

มหาวิภังค์	:	ว่าด้วยข้อห้ามหรือวินัยที่เป็นหลักใหญ่
ภิกขุณีวิภังค์	:	ว่าด้วยข้อห้ามหรือวินัยของนางภิกษุณี
มหาวัคค์	:	ว่าด้วยพุทธประวัติตอนแรก และพิธีกรรมทางวินัย
จุลลวัคค์	:	ว่าด้วยพิธีกรรมทางพระวินัย และความเป็นมาของนางภิกษุณี, ประวัตติการทำสังคายนา
บริวาร	:	ว่าด้วยข้อเบ็ดเตล็ดทางพระวินัย

แผนผังพระไตรปิฎก

หมายเลข ๓

สูตรต้นตปิฎก

- ทิมนิกาย : ว่าด้วยพระสูตร หรือพระธรรมเทศนา
ขนาดยาว
- มัชฌิมนิกาย : ว่าด้วยพระสูตร หรือพระธรรมเทศนา
ขนาดกลาง
- สังยุตตนิกาย : ว่าด้วยพระสูตร หรือพระธรรมเทศนา
อันประมวลธรรมะ หรือเรื่องราวไว้
เป็นพวกรๆ เช่นว่าด้วยพระมหากัสสปะ
เรียกว่า “ กัสสปสังยุต ” ว่าด้วยแคว้น
โกศล เรียกว่า “ โกศลสังยุต ” ว่าด้วย
ข้อปฏิบัติ เรียกว่า “ มัคคสังยุต ”
- อังกุตตรนิกาย : ว่าด้วยพระสูตร หรือพระธรรมเทศนา
เป็นข้อๆ ตามลำดับจำนวนเช่นธรรมะ
หมวด ๑ ธรรมะหมวด ๒ ธรรมะ
หมวด ๓ แต่ละข้อ ก็มีจำนวน ๑, ๒
หรือ ๓ ตามหมวดนั้นๆ
- ขุททกนิกาย : ว่าด้วยพระสูตร หรือพระธรรมเทศนา
เบ็ดเตล็ด รวมทั้งภายิตของพระสาวก,
ประวัติต่างๆ และชาดก

แผนผังพระไตรปิฎก

หมายเลข ๔

อภิธรรมปิฎก

สัมมสังคณี	:	ว่าด้วยธรรมรวมเป็นหมวดเป็นกลุ่ม
วิภังค์	:	ว่าด้วยธรรมะแยกเป็นข้อ ๆ
ชาตุกถา	:	ว่าด้วยธรรมะ จัดระเบียบความ สัมพันธ์ โดยถือธาตุเป็นหลัก
บุคคลบัญญัติ	:	ว่าด้วยบัญญัติ ๖ ชนิดและแสดงรายละเอียด เฉพาะบัญญัติอันเกี่ยวกับ บุคคล
กถาวัตถุ	:	ว่าด้วยคำถามคำตอบ ในหลักธรรม ประมาณ ๒๑๕ หัวข้อ เพื่อถือเป็น หลักในการตัดสินใจพระธรรม
ยมก	:	ว่าด้วยธรรมะเป็นคู่ ๆ
ปฏฐาน	:	ว่าด้วยปัจจัย คือสิ่งที่เกี่ยวเนื่อง สนับสนุน ๒๔ อย่าง

ภาคผนวก
ข

ดรรชนีศัพท์ธรรมะ

ศัพท์	หน้า	ศัพท์	หน้า
ก.		ข.	
กิจจญาณ	10, 114	ขณิกสมาธิ	88, 105
กตญาณ	10, 114	ขันติ	8, 98
กัังขาวิตรณวิสุทธิ	111	ขันตีสังวร	102
กตัญญูกตเวที	67	ขณิกานปีติ	112
กัมมสัทธา	52	ขุททกานปีติ	112
กัมมัสสกตาสัทธา	53	ฃ.	
กรรม	35, 75, 78	ฆานวิญญาน	25
กรรมฐาน	102	จ.	
กัลยามมิตร	48, 49	จักขุวิญญาน	25
กามสุขัลลิกานุโยค	15, 86	จิตตะ	97
กาม, กามะ	8, 70	จิตตวิสุทธิ	110
กามราคะ	113	จิตตสิกขา	90
กามตัณหา	83	จิตตานุปัสสนา	88
กามฉันท	106	จินตามยปัญญา	73
กามาสาเว	9, 11	จตุตถฃาน	8, 12
กามภพ	35	จตุรชาติวัตถฃาน	103
กิเลส	9, 15, 38	จตุปปาตญาณ	9, 104
กสิณ๑๐	103	จระณะ๑๕	12, 13
กาลัญญุตาน	98	จาคะ	67, 98
กายกรรม	75	จาคธนัง	50
กายวิญญาน	25	จาคสัมปทา	72
กายานุปัสสนา	88	จาคุมมหาราชิกา	35
กายหุจริต	75	จตุปปาตญาณ	9
กายสุจริต	71	เจตนาสัมปทา	63
กุศลกรรมบพ	75	เจโตปริยญาณ	11

ศัพท์	หน้า	ศัพท์	หน้า
ช.		ทุกซ์	8, 10, 17
ชรดา	24	ทุกกรกิริยา	5, 6, 7
ชรา	82	ทุกขเวทนา	24
ชาติ	45, 77, 82	ทุกขตา	91, 94
ชาคริยานุโยค	12	ทุกขนิโรธอริยสัง	80, 89
ชีวหาวิญญูณ	25	ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัง	80, 89
ญ.		ทุกขอริยสัง	80, 81, 89
ญาณ	112	ทุกขสมุทัยอริยสัง	80, 89
ญาณสังวร	102	ทุติยฌาน	8, 12
ญาตัตตจกริยา	20	ธ.	
ญาตีพลี	49	ธัมมัญญดา	98
ต.		ธัมมาริปีไตย	54
ตัมหา	38	ธัมมานุปัสสนา	88
ตติยฌาน	8, 12	ธัมมัสสวนมัย	61
ตถาคคโพธิสัตธา	53	ธัมมเทศนามัย	61
ไตรลักษณ์	10, 40, 104	ธรรม, ธรรมะ	2, 13
ไตรสิกขา	39, 89, 100, 101	ธรรมกามตา	99
ควาติงสา	35	ธรรมทาน	64
ท.		น.	
ทมะ	98	นิกันติ	113
ทาน	7, 67, 96	นิพพาน	36, 39, 105
ทานมัย	61	นิพพิทานุปัสสนาญาณ	111
ทิฏฐธัมมิกัตตะ	18, 28	นิมมานรตี	35
ทิฏฐิสามัญญดา	67	นิริยะ	35
ทิฏฐิซุกรรม	61	นิโรธ	9, 10, 17
ทิฏฐิวิสุทธิ	111	เนกขัมมะ	7
ทิพพจักขุ	11	เนยยะ	16
ทิพพโสค	11	เนวส์ญญานาัสญญาตนภพ	36
เทวดาพลี	50		

ศัพท์	หน้า	ศัพท์	หน้า
บ.		บุพเพสันนิวาส	66
บารมี ๑๐	7	ปรมัตถะ	18, 28, 39
บุญนิริ	61	ปรนนิมิตวสวัตตี	35
บุญกิริยาวัตถุ	47, 96	ปริตตภา	35
ป.		ปริตตสุภา	36
ปกิณณกทุกซ์	82	ปริสัณญตา	99
ปีคคาหะ	112	ปริยฎฐานกิลเส	103
ปฏิมะ	113	ปัสสา	32
ปุคคลัญญตา	99	ปหานปธาน	88
ปัจจบสันนิสีตะ	102	ปิยวาจา	67
ปัญญา	8, 9, 12, 22, 39, 109	ปริสัสชะ	35
ปัญญารนัง	50	ปีติ	8, 12, 107
ปัญญาสัมปทา	73	ปีตติวิสัย	35
ปฐมฌาน	8, 12	ปุโรหิตา	35
ปฏิคาหก	63	ผ.	
ปฏิจสงมุปาบท	11, 13, 40, 78	ผรณปีติ	112
ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ	111	ผัสสะ	45
ปฏิรูปประเทศวาสะ	97	พ.	
ปฏิสนธิวิญญาณ	25	พุทธัตตจริยา	20
ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ	111	พยาบาท	106
ปริโยทาคะ	106	พยัตตะ	70
ปัตตานุโมทนามัย	61	พรหมจรรย	17, 18, 73
ปัตติทานมัย	61	พรหมจารีข	27
ปัสสัทธิ	112	พรหมลิขิต	52
ปาฏิโมกขสังวร	102	พรหมโลก	36, 69
ปาริสุทธะ	106	พลีกรรม	49
ปทปรมะ	16	พาหุสังจะ	12, 99
บุพเพกตบุญญตา	97	โพฆมงค์ ๗	110
บุพเพตตพลี	49	โพธิปักขิยธรรม	110
บุพเพนิวาสานุสสติญาณ	8, 9, 11, 104		

ศัพท์	หน้า	ศัพท์	หน้า
ภ.		เมตตาเจโตวิมุตติ	65
ภังคานุปัสสนาญาณ	111	มิจฉาทิฎฐิ	75, 86
ภพ	9, 34, 36, 45	ย.	
ภวตัณหา	83	ยสะ	31
ภยคุปป์ฐานญาณ	111	ยศ	13, 28
ภาวนา	97	ยามา	35
ภาวนาปธาน	88	ร.	
ภาวนามขปีญญา	73	รัตนจงกลมเจดีย์	14
ภาวนามัย	61	รัตนฆรเจดีย์	14
ภวาสวะ	9, 11	ราชพลี	49
โกชนมัตตัญญูตา	12	รูป	82, 94, 95
ม.		รูปฌาน	12, 13
มัตถคามัตถคญาณทัสสนวิสุทธิ	111	รูปจันทร์	23
มัชฌิมาปฏิปทา	86	รูปภพ	35
มรณะ	82	รูปราคะ	113
มรรค	8, 10, 17	ต.	
มนุษย์โลก	34, 35	ตลก	13, 31
มโนกรรม	75	โลกาธิปไตย	54
มโนทุจริต	75	โลกัตถจริยา	19
มโนวิญญาณ	25	โลกียะ	21
มโนสุจริต	71	โลกียภาพ	40, 98
มหาภูตรูป	23	โลกุตตระ	21
มหาพรหมา	35	โลกุตตรภาพ	36
มโนมยิทธิ	10	ว.	
มุลยจิตุกัมขตาญาณ	111	วัตถุสัมปทา	62
มุกุฏตะ	106	วจิกรรม	75
เมตตา	8, 64	วจิตุจริต	75
เมตตาทายกรรม	66	วจิตุสุจริต	71
เมตตาวจิกรรม	67	วิชา ๓	9
เมตตามโนกรรม	67	วิชา ๘	9, 104

<u>ศัพท์</u>	<u>หน้า</u>	<u>ศัพท์</u>	<u>หน้า</u>
วิชาสวะ	8	ศ.	
วิจารณ์	8, 12, 89, 105, 107	ศรัทธา	12, 71
วิกิกิจฉา	106, 113	ศรัทธาสัมปทา	69
วิญญาณ	17, 25, 47, 82, 94, 95	ศีล	7, 9, 28, 39, 47, 96, 99, 100, 101, 103
วิญญาณขั้น	25	ส.	
วิญญาณัญญาตนภพ	36	สภิกาทาคามีมรรค	79
วิธีวิญญาณ	25	สภิกาทาคามีผล	79
วิตก	8, 12, 89, 105, 107	สังขาร	17, 25, 82, 94, 95
วิตกกมกิลเส	90	สังขารขั้น	24
วิภาตคัมหา	84	สังขารุเปกขาญาณ	111
วิปาก	38	สังสารวัฏ	38
วิปจิตัญญา	16	สังวรปธาน	88
วิปากสัทธา	53	สังจะ	8, 98
วิปลาสรธรรม	109	สังจญาณ	10, 114
วิปัสสนาญาณ	10, 111	สังจานุโลมิกญาณ	111
วิปัสสนาขานิก	109	สังญา	17, 25, 82, 94, 95
วิปัสสนาภาวนา	104	สังญาขั้น	24
วิปัสสนูปกิลเส	112, 113	สติ	12, 100
วิมังสา	97	สติปฏิฐาน๔	110
วิมุคตติ	1, 13, 14, 15	สติสังวร	102
วิริยะ	8, 12, 97	สัทธาธนัง	50
วิริยสังวร	102	สัทธาสัมปทา	70
วิริยารัมภะ	99	สนธิทสนรูป	23
เวทนา	17, 25, 45, 82, 94, 95	สันตติ	24
เวทนาขั้น	24	สันตญี	100
เวทนานุปัสสนา	88	สัพปุริสรธรรม	12, 13
เวหัพผลา	36	สัพปุริสุปัสสยะ	99
เวทยาวิจจมัย	61	สัพพิญญุตญาณ	7

<u>ศัพท์</u>	<u>หน้า</u>	<u>ศัพท์</u>	<u>หน้า</u>
สมถภาวนา	8, 103	โศดาปัตติมรรค	79
สมถยานิก	109	โศดาปัตติผล	79
สมาหิตะ	106	โศตวิญญาณ	25
สมุทัย	8, 10, 17	โสวจัตสตา	99
สัมปรายิกัตถะ	18, 28	ห.	
สัมมากัมมันตะ	88	หิตายะ	19
สัมมาทิฏฐิ	75, 86	หิริ	12
สัมมาวาจา	87	หิริธนัง	50
สัมมาวายามะ	88, 103	อ.	
สัมมาสังกัปปะ	87	อัตถจริยา	67
สัมมาสมาธิ	88, 103	อัตถัญญา	98
สัมมาสติ	88, 103	อัตถัญญา	98
สัมมาสัมพุทธเจ้า	2, 77	อัตถกิลมถานุโยค	15, 86
สัมมัปธาน ๔	110	อัตถิสฺส	30
สมาธิ	8,9,28, 39, 103, 105	อัตถาธิปไตย	53
สมชีวิตา	49	อปปมาณาภา	35
สมานัตตา	67	อปปมาณสุภา	36
สีลสังวร	12	อัตถสัมมาปณิธิ	97
สีลธนัง	50	อปปมัญญา	104
สีลพทปรมาส	113	อปจายนมัย	61
สีลสามัญญา	67	อปปนาสมาธิ	89, 105
สีลสัมปทา	69, 71	อกนิฏฐา	36
สีลมัย	61	อทุกขมสุขเวทนา	24
สีลสังวร	102	อตัปปา	36
สีลสิกขา	89	อติถิพฺล	49
สีลวิสุทฺธิ	110	อนวัชชสุข	30
สุขเวทนา	24	อนนฺสุข	30
สุขาเย	19	อนิจจตา	24, 91, 94
สุตมยปัญญา	73	อริจิตตสิกขา	90, 103
สุกฺกิณหา	36	อริยฐาน	7

ศัพท์	หน้า	ศัพท์	หน้า
อธิปไตยศึกษา	90, 109	อัสัญญาสัตตา	36
อธิศีลศึกษา	90, 100	อสุภะ ๑๐	103
อนังคะ	106	อากาสนัญญาขตภพ	36
อนัตตา	94	อากัญญาญญาขตภพ	36
อนัตตตา	17, 91, 94	อาชีวาปริสุทธิ	102
อนาคามีมรรค	79	อาเนญชัปปัตตะ	106
อนาคามีผล	79	อาทินวานุปีตสนาญาณ	111
อนิมิตตเจดีย์	14	อากัสสรา	35
อนุพุทพิกถา	47	อารักขสัมปทา	48
อนุรักษนาปธาน	88	อายตนะ	45
อนุสสติ ๑๐	102	อาสาวิภยญาณ	8, 10, 11, 104
อนิทัสสนรูป	23	อาหาเรปฏิกูลสัญญา	104
อปัลลณกปฏิปทา	12, 13	อิทธิวิธี	11
อยส	32	อิทธิบาท ๔	110
อรหันตมรรค	79	อินทรีย์ ๕	110
อรหันตผล	79	อินทรีย์สังวร	12, 102
อรรถกริยา	67	อุคฆฏิตัญญา	15
อรรถัญญาตา	98	อุฏฐานสัมปทา	48
อรรถัญญาตา	98	อุปะยะ	24
อรรถกถาญาณุโยค	15, 86	อุปะการสมาธิ	88, 105, 110
อรรถนิสุข	30	อุปะกฐาน	112
อรรถาธิปไตย	53	อุปะทาน	28, 38, 45, 82
อริยสัง ๔	8, 40	อุปะทาหารูป	24
อรูป ๔	104	อุทธีจกุกกัจจะ	106
อรูปภพ	36	อุทธีพพานุปีตสนาญาณ	111
อรรูปราคะ	113	อุทธีเพงคาปีติ	112
อลาภ	31	เอกัคคตา	12, 89, 107
อวิชชา	38, 78, 113	โอกกันตिकाปีติ	112
อวิหา	36	โอดตปะ	12
อสุรกาย	35	โอดตปะรณัง	50

ประวัติผู้วิจัย

ชาติภูมิ

พระมหาภานิต สุขวรรณดี (สุภาสโร) เกิดเมื่อวันศุกร์ที่ ๕ กรกฎาคม ปีพุทธศักราช ๒๕๑๑ ที่บ้านศรีสมเด็จ ตำบลศรีสมเด็จ อำเภอศรีสมเด็จ จังหวัดร้อยเอ็ด

การศึกษา

สำเร็จการศึกษานักธรรมเอก, เปรียญธรรม ๓ ประโยค, สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรีศาสนศาสตรบัณฑิต (พุทธศาสนาและปรัชญา) จากมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เมื่อปีการศึกษา ๒๕๓๕ เข้าศึกษาในระดับปริญญาโท สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย รุ่นที่ ๕ เมื่อปีการศึกษา ๒๕๓๕

สังกัดวัดบูรณศิริมัตถาราม เลขที่ ๕ ถนนอภัยวงศ์ แขวงศาลเจ้าพ่อเสือ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

ผลงานด้านการเผยแผ่

- * เป็นพระธรรมวิทยากรสอนพระพุทธศาสนาโรงเรียนวัดอินทร์, โรงเรียนอานวยศิลป์ ปี ๒๕๓๖ - ๒๕๓๘
- * เป็นพระอาจารย์สอนธรรมศึกษาโรงเรียนวัดราชบพิธ ปี ๒๕๔๐ - ๒๕๔๑
- * เป็นกรรมการสนามหลวงแผนกธรรมตั้งแต่ปี ๒๕๓๕
- * จบหลักสูตรพระธรรมทูตสายต่างประเทศรุ่นที่ ๔ ปี ๒๕๔๑ (ธรรมยุต)